

België herinnert: museum Kazerne Dossin en de Tweede Wereldoorlog

MA Thesis, Cultuurgeschiedenis van Modern Europa, Universiteit Utrecht

Jelle Hartstra

5680336

Begeleider: G. F. J. Plets

10 juli 2019

Voorblad: *De voormalige Dossinkazerne gezien vanuit het museumgebouw van Kazerne Dossin – Memoriaal, museum en documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten*, eigen foto, 24 januari 2019.

Abstract

In België is er in het traditionele onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog en de herinneringscultuur daarvan weinig aandacht voor musea. In deze thesis wordt een antwoord gegeven op de vraag welke rol musea spelen in de herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog in België. De casus van deze thesis is Kazerne Dossin in Mechelen. Tussen 1942 en 1944 werden vanuit Kazerne Dossin 25.274 Joden en 354 Roma en Sinti met treinkonvoeien weggevoerd. Na de oorlog deed de kazerne van 1944 tot 1947 dienst als interneringskamp voor vermeende en bewezen collaborateurs. In 1996 werd er in een ruimte van de kazerne het Joods Museum van Deportatie en Verzet geopend. Sinds 2012 staat tegenover het kazernegebouw een nieuw museum met de naam Kazerne Dossin – Memoriaal, museum en documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten.

Deze thesis is chronologisch opgebouwd waarbij de verschillende perioden in de naoorlogse omgang geanalyseerd worden. Hierdoor is te zien hoe de herinneringscultuur in verloop van tijd verandert. Een belangrijk onderdeel van deze thesis is het comparatieve aspect waarbij de omgang met Kazerne Dossin in België vergeleken wordt met de omgang met de voormalige concentratiekampen in Nederland. Er is gesproken met actoren binnen de museumwereld in België en Nederland. Permanente en tijdelijke tentoonstellingen zijn geanalyseerd. Als belangrijke aanvulling hierop zijn er krantenartikelen, museumgidsen, jaarverslagen, statuten en archiefstukken bestudeerd. Deze thesis besteedt aandacht aan het belang van de herinnering van de Eerste Wereldoorlog bij de herinnering van de Tweede Wereldoorlog. Ook het belang van de mensen die schuilgaan achter de plaats van herinnering wordt duidelijk in deze thesis.

De herinnering aan de Holocaust was zowel in België als in Nederland lang afwezig in het herinneringslandschap. België was later dan Nederland met musealisering van de Holocaust. Deze thesis toont aan dat Nederland niet langer per definitie een voorsprong heeft op België in het bespreken van moeilijke thema's. Verschillen tussen België en Nederland moeten dus niet meer verklaard worden door te stellen dat België achter loopt. De aard van het instituut en de eigenheid van de geschiedenis moeten bekeken worden.

Inhoudsopgave

Abstract	2
Inhoudsopgave	3
Inleiding	4
1.1 Inleiding	4
1.3 Methode en bronnen	8
1.4 Structuur	10
Hoofdstuk 1: Herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in België en Nederland	11
Hoofdstuk 2: Een vergeten herinnering (1944-1996)	19
Hoofdstuk 3: Joods Museum van Deportatie en Verzet (1996-2012)	26
Hoofdstuk 4: Kazerne Dossin: Holocaust & mensenrechten (2012-heden)	30
Hoofdstuk 5: Voormalige concentratiekampen in Nederland	42
5.1 Herinneringscentrum Kamp Westerbork	42
5.2 Nationaal Monument Kamp Vught	46
Conclusie	54
Bibliografie	56
Bijlage	65

Inleiding

1.1 Inleiding

Vlaams Belang was de grote winnaar bij de regionale, federale en Europese verkiezingen in België van 26 mei 2019.¹ Politieke tegenstanders reageerden geschokt toen koning Filip Vlaams Belang lijsttrekker Tom Van Grieken uitnodigde op het Koninklijk Paleis in Brussel voor een formatiegesprek. De Waalse publieke omroep RTBF riep in herinnering dat de laatste keer dat een Belgische koning een extreemrechtse leider ontving, was toen koning Leopold III in 1936 Léon Degrelle uitnodigde.² Degrelle collaboreerde met zijn fascistische partij Rex met de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog. De federaal secretaris van de socialistische vakbond FGVB noemde de uitnodiging van Tom Van Grieken door de koning 'een hommage aan zijn grootvader Leopold III'.³ Niet voor het eerst werd er niet geschuwd om in het politieke debat te refereren aan de Tweede Wereldoorlog. Laurette Onkelinx (PS, de socialistische partij in Wallonië) uitte haar kritiek op een federale regering waar N-VA (Nieuw-Vlaamse Alliantie) deel van uitmaakte door te zeggen dat 'het geluid van de laarzen uit de jaren 30 in de regering van het land weerklinkt'.⁴ In 2017 keerde een verwijzing naar 'de laarzen' weer terug. Ditmaal werd staatssecretaris voor Asiel en Migratie Theo Francken (N-VA) door de jongerenafdeling van Ecolo, de Waalse groene partij, afgebeeld in een nazi-uniform.⁵ De bijbehorende tweet luidde: 'Le bruit des bottes n'est pas loin... Jusqu'où ira le gouvernement fédéral?' (Het geluid van de laarzen is niet ver. Hoe ver gaat de federale regering nog?). De verwijzingen naar de Tweede Wereldoorlog in het politieke en publieke debat tonen aan dat deze periode nog altijd doorleeft in het collectieve geheugen van de Belgen.

De Tweede Wereldoorlog wordt in België niet enkel met politieke uitlatingen geactualiseerd. Ook musea halen dit verleden terug naar het heden. Een voorbeeld hiervan is 'woensdag flikkendag'.

¹ Tobias Santens, 'Vlaams Belang grote winnaar van de verkiezingen, partij wordt tweede in Vlaanderen', *VRTNWS*, 26 mei 2019

<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/05/26/uitslagen/#/8/9/2000/kaart> (geraadpleegd op 7 juni 2019).

² Laurette Onkelinx (PS): "Je suis choquée! Pourquoi le roi a-t-il invité le Vlaams Belang?", *RTBF*, 29 mei 2019 https://www.rtbef.be/info/belgique/detail_laurette-onkelinx-ps-je-suis-choquee-pourquoi-le-roi-a-t-il-invite-le-vlaams-belang?id=10233655 (geraadpleegd op 7 juni 2019).

³ 'Franstalig België gechoqueerd dat koning Vlaams Belang ontvangt', *De Tijd*, 29 mei 2019

<https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie/federaal/franstalig-belgie-gechoqueerd-dat-koning-vlaams-belang-ontvangt/10131706.html> (geraadpleegd op 7 juni 2019)

⁴ 'Carl Devos over zoveelste uithaal van PS naar Francken "Voor je het weet is elke Vlaming binnenkort een racist"', *Nieuwsblad*, 16 oktober 2014

https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20141016_01325240 (geraadpleegd op 7 juni 2019).

⁵ Rik Arnoudt, 'Francken woedend na gefotoshopt campagnebeeld in nazi-uniform', *VRTNWS*, 20 september 2017

<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2017/09/20/francken-woedend-na-gefotoshopt-campagnebeeld-in-nazi-uniform/> (geraadpleegd op 8 juni 2019).

Deze term hoorde ik voor het eerst op 24 januari 2019 toen ik afsprak met Christophe Busch, algemeen directeur van Kazerne Dossin – Memoriaal, museum en documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten in Mechelen. Met deze lichtvoetige term verwees Busch naar het wel degelijk serieuze Holocaust Politie Mensenrechten-project (HPM). In dit project leidt Kazerne Dossin, in samenwerking met de federale politie, agenten op. Volgens Busch is de politie een evidente groep: 'agenten moeten dagelijks omgaan met situaties van macht en onmacht, morele dilemma's, het uitvoeren van bevelen en groepsdynamische processen die hun denken en handelen beïnvloeden. Dé thema's waarover ons museum handelt'.⁶

Het HPM-project is een goed voorbeeld van hoe het verleden ingezet kan worden in het heden. De houding en het handelen van de Antwerpse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog worden besproken met de politieagenten die de opleiding volgen. Vervolgens wordt de link gelegd met hedendaagse casussen. Een impactstudie toonde aan dat agenten die deelnamen aan de cursus na afloop meer genuanceerd waren en wangedrag van collega's ernstiger namen.⁷

Dit project zegt iets over de rol in de maatschappij die Kazerne Dossin voor zichzelf ziet weggelegd. Het museum wil het verleden dat zich op zijn locatie heeft afgespeeld koppelen aan de actualiteit. In 1942 werd Kazerne Dossin in Mechelen door de nazi's aangewezen als doorgangskamp waar vanuit geïnterneerden verzameld werden voordat zij gedeporteerd werden naar Auschwitz-Birkenau. Vanuit het *SS-Sammellager Mecheln* zijn tussen 1942 en 1944 25.274 Joden en 354 Roma en Sinti met treinkonvoien weggevoerd.⁸ Tegenwoordig focust Kazerne Dossin zich als museum op het Belgische aspect van de Holocaust. Het combineert onderwijs over de Holocaust met onderwijs over mensenrechten. Kazerne Dossin legt daarbij de link tussen het verleden en het heden. De missie van het museum luidt als volgt:

'Kazerne Dossin vertrekt vanuit het historische verhaal van Jodenvervolging en de Holocaust in relatie tot de Belgische casus, om te reflecteren over hedendaagse fenomenen van racisme en uitsluiting van bevolkingsgroepen en over discriminatie omwille van afkomst, geloof, overtuiging, huidskleur, geslacht, geaardheid. Daarnaast wil Kazerne Dossin ook een analyse maken van groepsgeweld in de samenleving, als mogelijke opstap naar genocides. Aldus opgevat, draagt dit museum fundamenteel

⁶ Inge Geysen, 'Woensdag Flikkendag. Museum Kazerne Dossin leidt politiemensen op', *Museumpeil*, 52, voorjaar 2019.

⁷ Ibidem;

Wannes Vansina, 'Opleiding voor politieagenten over mensenrechten werpt vruchten af', *Het Laatste Nieuws*, 6 december 2018

<https://www.hln.be/in-de-buurt/mechelen/opleiding-voor-politieagenten-over-mensenrechten-werpt-vruchten-af~a7580b42/> (geraadpleegd op 17 mei 2019).

⁸ Laurence Schram, *Dossin. Wachtkamer van Auschwitz* (Brussel 2018) 9.

bij tot een educatief maatschappelijk project waarin burgerzin, democratische weerbaarheid en verdediging van individuele basisvrijheden centraal staan.⁹

De manier waarop Kazerne Dossin en andere musea met het verleden omgaan in hun alledaagse werking zegt iets over de herinneringscultuur waarbinnen zij opereren. In het geval van Kazerne Dossin is dit de herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog.

De studie naar herinneringscultuur is een zeer uitgebreid vakgebied dat zich strekt over meerdere academische disciplines. De bestudering van culturele herinnering kent een plaats binnen onder andere geschiedenis, sociologie, mediastudies, filosofie en psychologie. Met zijn eigen journal *Memory Studies* dat voor het eerst verscheen in 2008 heeft dit vakgebied zich stevig gevestigd binnen de academische wereld. Wetenschappers spreken over een *memory boom*, *obsession with memory* of *memory wave*.¹⁰ Andreas Huysen ziet de toegenomen obsessie van herinnering in de vorm van herdenkingsmonumenten en musea sinds de Tweede Wereldoorlog als een reactie op de impact van de Holocaust, de snelheid waarmee de maatschappij verandert en het ophouden van het bestaan van toekomstgerichte narratieven in 1989.¹¹

De Franse socioloog Maurice Halbwachs introduceerde in 1925 voor het eerst de term 'collectieve herinnering' in zijn werk *Les cadres sociaux de la mémoire*. Halbwachs was de eerste die expliciet en systematisch schreef over herinneringscultuur. Hij legde de connectie tussen een sociale groep en herinnering.¹² Herinnering wordt volgens Halbwachs geconstrueerd door sociale raamwerken die narratieven filteren aan de hand van waar het collectief waarde aan hecht¹³

In navolging van Halbwachs is herinneringscultuur vele malen getheoretiseerd en zijn er veel nieuwe concepten geïntroduceerd. Pierre Nora kwam met het concept *lieu de mémoire*. Hij definieert dit als volgt: 'A *lieu de mémoire* is any significant entity, whether material or non-material in nature, which by dint of human will or the work of time has become a symbolic element of the memorial heritage of any community'.¹⁴ Een *lieu de mémoire* kan dus zowel een fysieke plaats zijn, zoals een monument, als een immaterieel iets, bijvoorbeeld een traditie zoals een

⁹ Kazerne Dossin, 'Missie'

<https://www.kazernedossin.eu/NL/ContactPages/Organisatie/Missie> (geraadpleegd op 19 juni 2019).

¹⁰ Er verschijnen geregeld artikels met titels waarin deze termen voorkomen:

Jay Winter, 'The Generation of Memory: Reflections on the "Memory Boom" in Contemporary Historical Studies', *Archives & Social Studies: A Journal of Interdisciplinary Research* 1 (2007) 0, 363-397;

Gregor Feindt, Félix Krawatzek, Daniela Mehler, Friedemann Pestel en Rieke Trimçev, 'Entangled Memory: Toward a Third Wave in Memory Studies', *History and Theory* 53 (2014) 1, 22-44.

¹¹ Ann Rigney, 'Remembrance as remaking: memories of the nation revisited', *Nations and Nationalism* 24 (2018) 2, 240-257, aldaar 244.

¹² Alon Confino, 'Memory and the history of Mentalities', in Astrid Erll, Ansgar Nünning (red.), *Cultural Memory Studies* (Berlijn 2008) 77-84, aldaar 77.

¹³ Rigney, 'Remembrance as remarking', 242.

¹⁴ Pierre Nora, 'Preface to English Language Edition: From Lieux de memoire to Realms of Memory', in: Pierre Nora (red.), *Realms of Memory: Rethinking the French Past* (New York 1996).

dodenherdenking. Mensen kennen deze plek of traditie een belangrijke waarde toe zodat de herinnering niet verloren gaat. Volgens Nora creëren wij *lieux de mémoire* omdat de maatschappij afgesneden is van het verleden waardoor tradities niet meer 'organisch' doorgegeven worden, maar 'kunstmatig' terug gebracht worden.¹⁵

Een voorbeeld van een *lieu de mémoire* is een museum. Hans Belting beschrijft een museum als een plek waar *collective memory* zich bevindt, omdat het verleden hier 'opgeslagen' ligt.¹⁶ Musea worden beïnvloed door bepaalde bestaande tendensen binnen herinneringscultuur, maar andersom kunnen zij die herinneringscultuur ook beïnvloeden. Kees Ribbens en Esther Captain verwoorden het treffend: 'Het beeld van de Tweede Wereldoorlog is [...] niet de uitkomst van een proces dat musea overkomt, maar iets waaraan zij binnen hun mogelijkheden ook een zekere sturing kunnen geven.'¹⁷ Jay Winter stelt dat musea door deze sturing zelfs de manier waarop academische geschiedenis geschreven wordt, kunnen veranderen.¹⁸ Musea worden dus een belangrijke rol binnen het beïnvloeden van herinneringscultuur toegekend

In Nederland is er meer oog voor de museale invloed op de herinnering van de oorlog dan in België. Erik Somers schreef het boek *De oorlog in het museum. Herinnering en verbeelding* (2014) waarin hij onderzoekt hoe oorlogsmusea in Nederland vormgeven aan de herinnering van de Tweede Wereldoorlog.¹⁹ Ook het NIOD (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies) zet in op onderzoek naar oorlogsmusea. In het kader van het onderzoeksproject 'Diversiteit, distantie en betrokkenheid' verscheen van de hand van Kees Ribbens en Esther Captain de publicatie *Tonen van de oorlog. Toekomst voor het museale erfgoed van de Tweede Wereldoorlog* (2011).²⁰

In België is er in het traditionele onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog en de herinneringscultuur daarvan weinig aandacht voor musea. In het eerste hoofdstuk wordt beschreven dat in België veel aandacht in de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog is uitgegaan naar de collaboratie. De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in België is vaak verklaard met politieke argumenten en de communautaire discussie tussen Vlaanderen en Wallonië. In het boek *Scherven van de oorlog. De strijd om de herinnering aan WOII* (2011) is het merendeel van de argumenten van die aard. De auteurs belichten in veel mindere mate ook de rol die de herinnering

¹⁵ Silke Arnold-de Simine, *Mediating Memory in the Museum. Trauma, Empathy, Nostalgia* (Londen 2013) 14.

¹⁶ Hans Belting, 'Place Of Reflection Or Place Of Sensation?' in: Peter Noever (red.), *The Discursive Museum* (Berlijn 2001) 72-83, aldaar 77.

¹⁷ Kees Ribbens, Esther Captain, *Tonen van de oorlog. Toekomst voor het museale erfgoed van de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2011) 18.

¹⁸ Jay Winter, *Remembering War: The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century* (New Haven 2006) 222.

¹⁹ Erik Somers, *De oorlog in het museum. Herinnering en verbeelding* (Zwolle 2014).

²⁰ Ribbens, Captain, *Tonen van de oorlog*.

aan de Eerste Wereldoorlog speelt bij de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog.²¹ Dit is een stap in de goede richting om de herinneringscultuur aan de Tweede Wereldoorlog niet enkel en alleen door een communautaire en politieke bril te zien. In het hoofdstuk 'Getuigen van een nieuwe wereld. Herinneringen aan de judeocide in de Dossinkazerne' schenkt Bruno Benvindo aandacht aan het museum Kazerne Dossin. Hij beschrijft de oprichting van het museum en welke rechtvaardigingen er gegeven zijn voor die oprichting. Hierbij kijkt hij niet naar de actualiteit binnen het museum en de verantwoording voor de hedendaagse werking. Benvindo noemt Kazerne Dossin om te illustreren dat musea beïnvloed worden door veranderende tendensen van herinneringscultuur. Op de actieve rol die musea kunnen spelen in het veranderen van die herinneringscultuur reflecteert hij niet. Deze thesis doet dat wel en beantwoordt de vraag: *Welke rol spelen musea in de herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog in België?*

1.2 Methode en bronnen

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden, wordt in deze thesis dezelfde methode toegepast als Sharon Macdonald doet in haar boek *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond*. Hierin doet zij onderzoek naar Neurenberg als casestudie voor *difficult heritage*. In deze Beierse stad hield de NSDAP voor de oorlog op de *Reichsparteitagsgelände* haar partijdagen. Het complex waar dat gebeurde is na de oorlog bewaard gebleven. Macdonald onderzoekt in haar boek de omgang met dit toonbeeld van *difficult heritage* en hoe de omgang met het naziverleden in verloop van tijd veranderd is.²² Macdonald gebruikt hiervoor archiefstukken zoals debatten in de gemeenteraad, toeristenbrochures, bezoekersgidsen, beleidsstukken over stadsmarketing en krantenartikelen.²³ Ze hield daarnaast interviews met de actoren die een rol spelen in het debat omtrent de naoorlogse omgang met het NSDAP-complex, zoals medewerkers van het toerismebureau, curatoren van toonstellingen over de *Reichsparteitagsgelände*, journalisten en medewerkers van het *Denkmalschutzbehörde*, de instelling voor het behoud van erfgoed.²⁴ Macdonald beschrijft haar onderzoek als volgt: 'I draw on a combination of historical and anthropological perspectives in order to explore changes over time as well as to try to see how different players, practices and knowledges – local and from further afield – interact, and are brought into being, to shape the ways in which the city's past is variously approached and ignored'.²⁵

²¹ Bruno Benvindo, Evert Peeters, *Scherven van de oorlog. De strijd om de herinnering aan WOII* (Antwerpen 2011).

²² Sharon Macdonald, *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond* (London/New York 2009) i.

²³ Ibidem, 20.

²⁴ Ibidem, 21.

²⁵ Ibidem, 1-2.

Op een soortgelijke manier wordt in deze thesis onderzocht hoe musea in België met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog omgaan.

Veel *lieux de mémoire* van de Tweede Wereldoorlog zijn er in België, in tegenstelling tot in Nederland, niet. In 2001 bestonden er in Nederland 67 musea die zich bezighielden met de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.²⁶ Dit aantal is in België veel lager. Het al eerdergenoemde *Scherven van de oorlog* behandelt de IJzertoren, de Congreskolom, Fort Breendonk en Kazerne Dossin. In *België, een parcours van herinnering*, de Belgische evenknie van Nora's *Les lieux de mémoire*, verschijnen op de Congreskolom na dezelfde namen²⁷ Het online platform *BelgiumWWII* van het CegeSoma voegen Antwerpen, de citadel van Hoei en de Oostkantons nog toe aan de lijst van herinneringsplekken.²⁸ Als casus voor deze thesis is Kazerne Dossin in Mechelen gekozen omdat dit zowel een plek van slachtoffer- als daderschap is. Als 'wachtkamer van Auschwitz' speelde Kazerne Dossin een cruciale rol in de vervolging van de Joden in België. Na de oorlog deed de kazerne van 1944 tot 1947 dienst als interneringskamp voor vermeende en bewezen collaborateurs. Door te focussen op een plek met een dergelijke gelaagdheid wordt een zo'n groot mogelijk deel van de herinneringscultuur onderzocht.

Een belangrijk onderdeel van deze thesis is het comparatieve aspect waarbij de omgang met Kazerne Dossin in België vergeleken wordt met de omgang met de voormalige concentratiekampen in Nederland. Deze vergelijking tussen België en Nederland heeft als doel de Belgische casus van Kazerne Dossin beter te begrijpen en in een eigen licht te plaatsen. Zo kan geverifieerd worden of iets uniek is aan de Belgische casus of dat dit simpelweg past bij musea die het thema Holocaust en Tweede Wereldoorlog bespreken. Onderzoek naar omgang met het verleden door Nederlandse concentratiekampen is niet nieuw. Iris van Ooijen onderzoekt in haar boek *Kampen als betwist bezit. De hedendaagse omgang met de voormalige kampen. Westerbork, Vught en Amersfoort* (2018) de spanningen en tendensen die zich voordoen bij de betekenisgeving aan en omgang met Nederlandse voormalige concentratiekampen.²⁹ Een vergelijking met buurland België wordt niet gemaakt. In onderzoek naar herinneringscultuur zijn België en Nederland nooit eerder uitgebreid met elkaar vergeleken.

Om Kazerne Dossin in een in een Belgische museale context te plaatsen is er met actoren binnen de museumwereld in België gesproken, namelijk Christophe Busch (algemeen directeur van

²⁶ Ribbens, Captain, *Tonen van de oorlog*, 18.

²⁷ Jo Tollebeek, Geert Buelens, Gita Deneckere, Chantal Kesteloot, Sophie De Schaepdrijver (red.), *Il België, een parcours van herinnering. Plaatsen van tweedracht, crisis en nostalgie* (Amsterdam 2008).

²⁸ BelgiumWWII, 'België in oorlog, plaatsen'

<https://www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/plaatsen.html> (geraadpleegd op 28 juni 2019).

²⁹ Iris van Ooijen, *Kampen als betwist bezit. De hedendaagse omgang met de voormalige kampen Westerbork, Vught en Amersfoort* (Soesterberg 2018).

Kazerne Dossin in Mechelen), Piet Chielens (coördinator van het In Flanders Fields Museum in Ieper) en Olga Van Oost (Sectorcoördinator musea en adviseur museologie bij FARO, Vlaams Steunpunt voor cultureel erfgoed vzw). Om een vergelijking met Nederland mogelijk te maken is er contact geweest met Christel Tijen, de coördinator educatie van Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Kamp Westerbork in Nederland is vergelijkbaar is met Kazerne Dossin daar het diende als doorgangskamp voor de Joden die vanuit Nederland naar Auschwitz gedeporteerd werden. Tot slot was er contact met Marek Sengers, de medewerker jaarprogramma van Nationaal Monument Kamp Vught. Zowel Kamp Vught en Kamp Westerbork kennen een gelaagde geschiedenis. Beide kampen dienden na de oorlog als interneringskamp en Moluks woonoord. Door de gesprekken met Tijen en Sengers is het mogelijk om een analyse te geven van de verschillende manieren waarop het oorlogsverleden in de voormalige concentratiekampen in België en Nederland herinnerd wordt.

Naast de gesprekken met verscheidene personen zijn de musea ook op inhoudelijk gebied bestudeerd waarbij de vraag welk beeld ze van de Tweede Wereldoorlog presenteren in ogenschouw is genomen. Permanente en tijdelijke tentoonstellingen zijn hiervoor geanalyseerd. Als belangrijke aanvulling op de interviews met betrokkenen en de analyse van permanente en tijdelijke tentoonstellingen zijn er krantenartikelen, museumgidsen, jaarverslagen, statuten en archiefstukken bestudeerd.

1.4 Structuur

Het eerste hoofdstuk geeft een overzicht van hoe de Tweede Wereldoorlog in België in Nederland herinnerd is vanaf 1945 en van de tendensen binnen de historiografie over de oorlog. De overeenkomsten en verschillen tussen deze twee landen worden blootgelegd. Hoofdstuk 2 bespreekt de geschiedenis van Kazerne Dossin tussen de bevrijding van het kamp en de oprichting van het Joods Museum voor Deportatie en Verzet in 1996. Het derde hoofdstuk bespreekt de periode van 1996 tot 2012, het jaar waarin het vernieuwde museum geopend werd. Hoofdstuk 4 behandelt vervolgens de periode van 2012 tot heden. Door een chronologische hoofdstukverdeling is een analyse te maken van hoe de herinneringscultuur in verloop van tijd verandert is.

Hoofdstuk 1: Herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in België en Nederland

Herinneringscultuur is niet statisch, maar kan verschillen per tijd, land en groepen binnen de bevolking. Frank van Vree en Rob van der Laarse noemen dit verschil in de tijd de 'dynamiek van de herinnering' en definiëren dit als 'een proces van voortdurende verandering in interpretatie en betekenisgeving, waarbij telkens andere aspecten en gebeurtenissen naar voren worden gehaald en het beeld van de geschiedenis in musea, romans, films, het onderwijs, herdenkingsrituelen en erfgoedsites opnieuw wordt vormgegeven.'³⁰ De dynamiek van de herinnering in België en in Nederland toont zowel overeenkomsten omdat zij wordt beïnvloed door internationale ontwikkelingen, maar verschilt op bepaalde vlakken ook. Dit hoofdstuk geeft een overzicht van deze overeenkomsten en verschillen.

Rob van der Laarse onderscheidt drie fases in de Nederlandse herdenkingscultuur. Tot in de jaren zestig draaide deze herinneringscultuur volgens hem om de heroïek van onderdrukking en verzet.³¹ Na deze eerste fase ontstond er vanaf de jaren zestig geleidelijk meer erkenning van het slachtofferschap, met name dat van de Joden. Chris van der Heijden betitelt dit als een perspectiefwisseling waarbij 'het oorlogsverhaal zich verplaatste van degenen die de oorlog hadden gevoerd naar degenen die de gebeurtenissen hadden ondergaan'.³²

Op het moment van schrijven in 2009 neemt Van der Laarse een derde perspectiefwisseling plaats. Er breekt om met de termen van Van der Laarse te spreken een nieuw regime van herinnering aan doordat de groep van oorlogsgetroffenen en ooggetuigen kleiner wordt waardoor de behoefte groeit om de oorlog ook vanuit een daderperspectief te beschrijven.³³

Ook in België werd de herinnering aan de oorlog in de eerste naoorlogse jaren in een patriotistisch narratief gegoten. Pieter Lagrou wijst erop dat er in de landen die hij onderzocht heeft – Nederland, België en Frankrijk - behoefte aan een patriotistische herinnering was, omdat de landen zowel bezet als bevrijd waren door 'vreemde' buitenlandse machten.³⁴ Een versterkende factor in Nederland was het verliezen van Indonesië als kolonie in de jaren na de Tweede Wereldoorlog. Dit

³⁰ Frank van Vree, Rob van der Laarse, 'Ter Inleiding', in: Frank van Vree, Rob van der Laarse (red.), *De dynamiek van de herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam 2009) 7-15, aldaar 8.

³¹ Rob van der Laarse, 'Kunst, kampen en landschappen. De blinde vlek van het dadererfgoed' in: Frank van Vree, Rob van der Laarse (red.), *De dynamiek van de herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam 2009) 169-195, aldaar 191.

³² Chris van der Heijden, *Dat nooit meer: De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland* (Amsterdam 2011) 336.

³³ Rob van der Laarse, 'Kunst, kampen en landschappen', 191.

³⁴ Pieter Lagrou, 'Victims of Genocide and National Memory: Belgium, France and the Netherlands 1945-1965', *Past & Present* 154 (1997) 181-222, aldaar 220.

zorgde ervoor dat de nationale identiteit van deze landen geschaad was. Dit kon hersteld worden door een patriottistische herinnering te creëren waarbij de focus lag op het verzet in de oorlog.

Ook in België was er in de eerste naoorlogse jaren veel minder aandacht voor de slachtoffers van de Holocaust. 'Societies that were absorbed by their own crises of national confidence awarded a very low priority to remembering a tragedy that was, because of its extraordinary and extra-territorial character, peripheral to their national existence. The construction of a national epic had a pressing urgency', aldus Lagrou³⁵. Binnen deze patriottistische herinnering was er geen plaats voor het joodse slachtofferschap. 'De maatschappij is meer gesteld op het verhaal van 'helden' dan op dat van 'schapen', zegt Laurence Schram.³⁶ Dit maakte dat Fort Breendonk, waar politieke gevangenen geïnterneerd werden, de drager van de nationale herinneringscultuur van België werd. Politieke gevangenen werden door de staat officieel erkend als slachtoffer. Joden kregen deze erkenning niet. Volgens Bruno Benvindo en Evert Peeters vindt dit zijn oorsprong in de Eerste Wereldoorlog: 'Die principes [het erkennen van slachtofferschap aan politieke gevangenen] stamden rechtstreeks uit de frontoorlog van 1914-1918 – voor het raciale slachtofferschap lieten zij geen plaats'.³⁷ Dit maakte dat de weinig Joodse overlevenden die er al waren, geïsoleerd waren. Tevens hadden zij hun prioriteiten liggen bij andere zaken nu zij van hun complete bezit en bestaansmiddelen beroofd waren.

Internationale ontwikkelingen zorgden ervoor dat de vervolging van de Joden bekender werd bij het grote publiek. De Franse documentaire *Nuit et brouillard* (1956) gaf de aanzet hiervoor. Dit was de eerste documentaire over de Holocaust die verscheen. Het Eichmann-proces (1961-1962) waar Adolf Eichmann terecht stond, genoot internationale bekendheid en enkele jaren later vond het Auschwitz-proces (1963-1965) plaats. Het grote publiek maakte kennis met de geschiedenis van de Holocaust via de Amerikaanse dramareeks *Holocaust* (1978). Deze Hollywoodserie met Meryl Streep in de hoofdrol werd wereldwijd uitgezonden. Deze serie zorgde ervoor dat de term Holocaust gebruikelijk werd voor het aanduiden van de moord op de Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. In 1985 verscheen de veelgeprezen documentaire *Shoah* van Claude Lanzmann. Deze hebben allen bijgedragen bij de verankering van de Holocaust in het collectieve geheugen.

Specifiek in Nederland droegen verschillende publicaties eraan bij dat de Holocaust centraal kwam te staan, zoals Abel Herzberg zijn *Kroniek der Jodenvervolging* (1950) dat verscheen in het derde deel van *Onderdrukking en verzet. Nederland in Oorlogstijd*, Jacques Presser zijn *Ondergang: De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom* (1965) en Loe de Jong zijn deel 8 van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (1978).³⁸ Maxime Steinberg schreef als eerste

³⁵ Ibidem.

³⁶ Schram, *Dossin*, 13

³⁷ Benvindo, Peeters, *Scherven van de oorlog*, 187.

³⁸ Abel Herzberg, *Kroniek der Jodenvervolging*, in: J. van Bolhuis, C.D. Brandt, H.M. Randwijk, B.C. Slotenmaker (red.), *Onderdrukking en verzet. Nederland in Oorlogstijd* (Amsterdam 1950);

over de Jodenvervolging in België. Van zijn hand zijn de werken *Die Endlösung der Judenfrage in Belgien* (1980), *Le Dossier Bruxelles-Auschwitz – La police SS et l’extermination des Juifs de Belgique* (1980) en *L’Étoile et le Fusil* (1983-1987) bestaande uit de drie delen I, *La Question Juive, 1940-1942*, II, *1942, Les cent jours de la déportation des Juifs de Belgique* en III, vol. 1 et 2, *La Traque des Juifs, 1942-1944*.³⁹

De werken van Steinberg verschenen laat vergeleken met Nederland waar al in 1950 Abel Herzberg zijn *Kroniek der Jodenvervolging* (1950) uitbracht. Voor een deel is dit te verklaren doordat Nederland een unieke plaats inneemt als het gaat om geschiedschrijving in opdracht van de staat.⁴⁰ Al op 8 mei 1945, drie dagen na de bevrijding, werd het RIOD (Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie) opgericht, het huidige NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies. Onder de paraplu van dit instituut schreven Abel Herzberg, Jacques Presser en Loe de Jong hun werken. In België werd pas veel later eenzelfde soort instituut als het RIOD opgericht. Pas in 1968 zag het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, het latere CegeSoma het licht. België loopt achter op Nederland in het institutionaliseren van het onderzoek naar de Tweede Wereldoorlog.

Dat België enkele decennia na Nederland volgde, wordt in de historiografie vaak uitgelegd aan de hand van de politieke en communautaire werkelijkheid in België. ‘In de politiek-communautaire strijd om de herinnering had geen van de strijdende partijen er voordeel in gezien om zich met het Joodse slachtofferschap te associëren’, merken Bruno Benvindo en Evert Peeters op.⁴¹ Pieter Lagrou stelt in 1997 dat er in België in tegenstelling tot Frankrijk en Nederland nauwelijks een publiekelijk debat is over de verantwoordelijkheid voor de Holocaust en ziet hiervoor een communautaire reden: ‘No new nation is eager to inherit the moral debts of its predecessor, and the legacy of the genocide is one of the very few Belgian competencies none of the regions claim.’⁴² Doordat België uit verschillende regio’s bestaat moet er volgens Antoon Van den Braembussche gesproken worden over Belgische herinneringen in het meervoud.⁴³ Volgens hem heeft de communautaire werkelijkheid ervoor gezorgd dat België moeite heeft met in het reine komen met

Jacques Presser, *Ondergang: De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945* (Den Haag 1965);

Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1969-1991).

³⁹ Maxime Steinberg, *Die Endlösung der Judenfrage in Belgien* (New York-Parijs 1980);

Maxime Steinberg, *Le Dossier Bruxelles-Auschwitz – La police SS et l’extermination des Juifs de Belgique* (Brussel 1980);

Maxime Steinberg, *L’Étoile et le Fusil* (Brussel 1983-1987).

⁴⁰ Conny Kristel, *Geschiedschrijving als opdracht. Abel Herzberg, Jacques Presser en Loe de Jong over de jodenvervolging* (Amsterdam 1998).

⁴¹ Benvindo, Peeters, *Scherven van de oorlog*, 184.

⁴² Lagrou, ‘Victims of Genocide and National Memory’, 186.

⁴³ Antoon Van den Braembussche, ‘The Silence of Belgium: Taboo and Trauma in Belgian Memory’, *Yale French Studies*, Belgian Memories 102 (2002) 34-52, aldaar 38.

een moeilijk verleden.⁴⁴ België heeft tussen 1970 en 2012 zes staatshervormingen ondergaan. Dit is het ontstaan van een nationale herdenkingscultuur niet ten goede gekomen.

Ook het belang van de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog moet niet onderschat worden. Er werd al genoemd dat de patriottische herinnering aan dat conflict geen plaats had voor raciaal slachtofferschap. Daarnaast behielden gedenkplaatsen aan de Eerste Wereldoorlog een belangrijke rol en werd ook het discours van herinneren behouden. Zo werden verzetsstrijders voorgesteld als de frontstrijders die ook met gevaar voor eigen leven hun land verdedigde.⁴⁵ In Puurs waren er na de Tweede Wereldoorlog plannen om een monument op te richten voor zowel de slachtoffers van de Eerste als de Tweede Wereldoorlog. Er waren uit Puurs tijdens de Tweede Wereldoorlog twintig verzetsstrijders gedeporteerd naar de Duitse concentratiekampen waaruit zij niet terugkeerde. Toch werd er voor hen geen eigen monument gecreëerd, maar werden zij geëerd met een monument dat ook de slachtoffers uit de Eerste Wereldoorlog herdacht.⁴⁶ Kees Ribbens en Esther Captain benadrukken dat de Tweede Wereldoorlog in Nederland een veel grotere impact op de herinneringscultuur heeft gehad dan in de omliggende landen. Daar maakte 'de ervaring van de Eerste Wereldoorlog de daaropvolgende wereldoorlog in zekere zin minder uniek'.⁴⁷ Er kan dus gesteld worden dat in België de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog lange tijd verhinderde dat een unieke herinnering aan de Tweede Wereldoorlog gecreëerd werd. Het eerdere conflict overschaduwde het latere.

De derde fase die Rob van der Laarse aanmerkt is een fase waarin er meer oog is voor het perspectief van de daders. In België is er in vergelijking met Nederland binnen de historiografie een veel grotere aandacht voor de collaboratie dan in Nederland. De Canvas serie *Kinderen van de collaboratie* en het succes daarvan zijn hier tekenend voor. Koen Aerts werkte naar aanleiding van zijn boek *Kinderen van de repressie. Hoe Vlaanderen worstelt met de bestraffing van de collaboratie* samen met Geert Clerbout – auteur van het boek *En nu gaan ze boeten! Repressie tegen zwarten in Vlaanderen na WOII* - aan de serie. In een liveverslag via Facebook na de eerste aflevering licht Aerts toe dat in de serie geen feitelijke documentatie van gebeurtenissen wordt weergegeven.⁴⁸ Het zijn de verhalen van de kinderen die in de vorm van getuigenissen als vensters op eigen leven getoond worden. Op de

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Benvindo, Peeters, *Scherven van de oorlog*, 31.

⁴⁶ Rijksarchief Antwerpen, PAA002 Provincie Antwerpen Tweede Wereldoorlog, inventarisnummer 3297 Stukken betreffende het toekennen van toelagen voor de oprichting van oorlogsmonumenten 1948-1953, 'Brief van Comité voor Symbolisch Monument voor Oorlogsslachtoffers te Puurs aan Gouverneur van Provincie Antwerpen'.

⁴⁷ Ribbens, Captain, *Tonen van de oorlog*, 11.

⁴⁸ Koen Aerts, in: 'Facebook Live over 'Kinderen van de collaboratie'', deel 1 (minuut 1:55 – 2:03) <https://www.canvas.be/video/genre/educatief-geschiedenis/facebook-live-over-kinderen-van-de-collaboratie-deel-1> (geraadpleegd op 17 mei 2019).

website van Canvas ligt Koen Aerts verder toe:

*"Het onderzoek naar de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, en die van de collaboratie in het bijzonder, beslaat duizenden bladzijden. De laatste jaren ligt de focus ook op de manier waarop die erfenis op de volgende generaties wordt overgedragen. Het gaat om een levend verleden. Het is dus vitaal en het kan spreken. Vanuit de wens om de meerstemmigheid ervan beeld en klank te geven, is deze vruchtbare samenwerking met Canvas geboren. Geschiedenis krijgt via getuigenissen op televisie een kloppend hart. Voor de moeilijke episode van de jaren veertig is die menselijke benadering meer dan aangewezen."*⁴⁹

Nico Wouters stelt op de website van Canvas: *Er zijn in Vlaanderen al heel veel kansen gemist op een echt debat over de erfenis van de Tweede Wereldoorlog. Deze reeks zal zeker veel losmaken en hopelijk zo'n debat lanceren.*⁵⁰ De serie was een groot succes. De eerste aflevering was met 631.000 kijkers het best bekeken programma van Canvas in 2017, op enkele sportuitzendingen na.⁵¹ Er kwam echter ook enkele kritiek van kijkers. Zo werd er afgevraagd of er geen kritisch geluid tegenover de getuigenissen van de kinderen gezet moet worden.⁵² Desalniettemin is de serie succesvol genoeg gebleken om twee 'vervolgdelen' te maken. Op moment van schrijven wordt er gewerkt aan *Kinderen van het verzet* en in 2020 zal *Kinderen van de Holocaust* verschijnen. Samen zullen deze het drieluik Collaboratie – Verzet – Holocaust vormen. Het programma *Kinderen van de kolonie* wat hier nog tussen viel was met 426.000 kijkers het best bekeken programma van het najaar van 2018.⁵³

Christophe Busch omschrijft de serie als 'een waarlijke paradigmaverschuiving in Vlaamse perceptie op vlak van lastig erfgoed'.⁵⁴ Dat hij hier spreekt over een Vlaamse perceptie en niet een Belgische perceptie is kenmerkend voor hoe er naar het collaboratieverleden gekeken wordt. De naoorlogse herinnering aan de collaboratie is zeer sterk politiek en communautair gekleurd. Hoewel er zowel aan Waalse als aan Vlaamse kant gecollaboreerd is, waren er minder collaborateurs en

⁴⁹ Canvas, *Kinderen van de collaboratie*

<https://www.canvas.be/kinderen-van-de-collaboratie>.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ 'Mooie kijkcijfers voor Canvas afgelopen jaar', *Showbizsite.be*

<https://www.showbizsite.be/nieuws/mooie-kijkcijfers-voor-canvas-afgelopen-jaar-1604042>

(geraadpleegd op 17 mei 2019).

⁵² Yannick Verberckmoes, 'Zijn we niet te zacht voor de kinderen van de collaboratie?', *De Morgen*, 13 november 2017

<https://www.demorgen.be/tvmedia/zijn-we-niet-te-zacht-voor-de-kinderen-van-de-collaboratie-b9299512/>

(geraadpleegd op 17 mei 2019).

⁵³ 'Olivier Goris tevreden met cijfers Canvas', *Showbizsite.be*

<https://www.showbizsite.be/nieuws/olivier-goris-tevreden-met-cijfers-canvas-1634737> (geraadpleegd op 17

mei 2019).

⁵⁴ Mail van Christophe Busch, 8 februari 2019 (zie bijlage).

collaborerende bewegingen in Wallonië.⁵⁵

De collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog was sterk verbonden met de Vlaamse beweging, de beweging die zich sterkt maakt voor de emancipatie van Vlaanderen binnen België. Antoon Van den Braembussche legt uit dat België erg vatbaar was voor collaboratie en dat het nieuwe Duitse bestuur omarmt werd door politieke bewegingen in het land: '... The New Order appealed to both Flemish and Walloon nationalists. In the case of Flemish nationalism, there was already a fertile breeding ground for collaboration with the Germans.'⁵⁶ Hij noemt de lange repressie van de Vlaamse taal en cultuur binnen de Belgische natiestaat de oorzaak voor deze vatbaarheid voor collaboratie. Vlaams nationalisme was volgens Van den Braembussche extreem gevoelig en kwetsbaar voor een integratie binnen het Derde Rijk die de vermeende Germaanse oorsprong van de Vlaamse cultuur zou erkennen en vieren.⁵⁷

Na de oorlog ontstond in België het beeld dat de bestraffing van de collaboratie, de repressie, anti-Vlaams was en dat deze geen maat en geen einde kende. De collaborateur zou een idealist zijn geweest die misschien wel de verkeerde bondgenoot had gekozen, maar dit deed in het belang van Vlaanderen. Bruno De Wever noemt het een onuitroeibare mythe dat men de Vlaamse beweging heeft willen treffen met de repressie.⁵⁸ Deze repressiemythe heeft dan ook lang gezorgd voor een slachtofferperspectief op de collaboratie en hiermee werd de collaboratie genormaliseerd. Koen Aerts spitst zijn onderzoek toe op de collaboratie en de naoorlogse bestraffing, de repressie, van die collaboratie. Hij promoveerde met *"Repressie zonder maat of einde?": de juridische reïntegratie van collaborateurs in de Belgische Staat na de Tweede Wereldoorlog* (2014) onder begeleiding van Bruno De Wever.⁵⁹ Hij weerlegt hierin de repressiemythe: er zijn meer Vlamingen gestraft, maar dit komt doordat de bereidwilligheid om te collaboreren in Vlaanderen veel groter was dan in Wallonië. Daarnaast is er in Wallonië veel zwaarder gestraft dan in Vlaanderen.

Nico Wouters ziet in de jaren negentig een omslag in de beeldvorming van de collaboratie plaatsvinden.⁶⁰ Hij zegt dat enkele belangrijke boeken hieraan bijgedragen hebben, zijnde *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België, 1942-1952* (1991) van Luc Huyse en Steven Dhondt, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV, 1933-1945* (1994) van Bruno De Wever, *Leopold III : de Koning, het Land, de Oorlog* (1994) van Jan Velaers en Herman Van

⁵⁵ Martin Conway, 'De collaboratie in Wallonië', datum onbekend <https://www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/de-collaboratie-in-wallonie.html> (geraadpleegd op 28 mei 2019).

⁵⁶ Antoon Van den Braembussche, 'The Silence of Belgium', 47.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Bruno De Wever, in: *Kinderen van de Collaboratie*, Aflevering 7 (minuut 21:25 – 21:30).

⁵⁹ Koen Aerts, *"Repressie zonder maat of einde?": de juridische reïntegratie van collaborateurs in de Belgische Staat na de Tweede Wereldoorlog* (Gent 2014).

⁶⁰ Nico Wouters, in: *Kinderen van de Collaboratie*, Aflevering 7 (minuut 40:20).

Goethem.⁶¹ Het was niet het eerste boek van Bruno De Wever dat hij wijdde aan de collaboratie. In 1984 schreef hij al *Oostfronters. Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen SS* (1984).⁶² Toch was het pas vanaf de jaren negentig dat het goed praten van de collaboratie een taboe werd.

In de navolging van de groeiende aandacht voor de collaboratie gaf de Belgische overheid opdracht aan het CegeSoma om een onderzoek in te stellen naar de betrokkenheid van de Belgische autoriteiten bij de Jodenvervolging in de oorlog. Dit onderzoek leverde het boek *Gewillig België. Overheid en Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog* (2007) van de redactionele hand van Rudi Van Doorslaer op.⁶³ Zoals de titel al zegt, betogen de auteurs van dit omvattende werk dat de Belgische overheid tijdens de Tweede Wereldoorlog op verschillende manieren welwillig meewerkte met de bezetter bij de vervolging van de Joden. Dit werk kan gezien worden als een belangrijke mijlpaal binnen de historiografie over zowel het collaboratieverleden als de Jodenvervolging. In 2011 publiceerde Anne Roekens een verkorte versie van dit onderzoeksrapport.⁶⁴

In de inleiding werd al aangestipt dat er in België minder aandacht is voor de invloed van de musealisering van de Tweede Wereldoorlog. Ook is de Tweede Wereldoorlog in België veel minder gemusealiseerd dan in Nederland. Er waren na de oorlog plannen in België om een 'Belgisch Museum voor den Wereldoorlog' op te richten.⁶⁵ Dit museum zou gaan over de geschiedenissen van de Eerste en Tweede Wereldoorlog. De plannen leidden tot een wetsvoorstel dat werd aangenomen. Het museum heeft echter nooit helemaal het licht gezien. Er waren niet genoeg financiële middelen en in 1953 werd het museum ontbonden.

Conclusie

De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in België en Nederland kent zowel verschillen als overeenkomsten. In beide landen was er direct na de oorlog behoefte aan een patriottistisch narratief waarbij de nadruk lag op het verzet en de onderdrukking. Onder internationale invloeden vond er vanaf de jaren zestig een omslag plaats waarbij het slachtofferschap, met name dat van de Joden, centraal kwam te staan. De herinnering in België en Nederland verschilt ook met elkaar. In België speelt de Eerste Wereldoorlog een rol in hoe de Tweede Wereldoorlog herinnerd wordt. De

⁶¹ Luc Huyse, Steven Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België, 1942-1952* (Leuven 1991);

Bruno De Wever, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV, 1933-1945* (Tielt 1994); Jan Velaers, Herman Van Goethem, *Leopold III : de Koning, het Land, de Oorlog* (Tielt 1994).

⁶² Bruno De Wever, *Oostfronters. Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen SS* (Tielt 1984).

⁶³ Rudi Van Doorslaer (red.), *Gewillig België. Overheid en Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog* (2007).

⁶⁴ Anne Roekens, *Gewillig België. Belgische overheden en de Jodenvervolging* (Antwerpen 2011).

⁶⁵ Philip Van den Heuvel, *Geschiedenis van een Federale Wetenschappelijke Instelling: Het Studie en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA)*, Masterthesis Faculteit Letteren en Wijsbegeerte Universiteit Gent (2010).

communautaire en politieke werkelijkheid van België hebben ervoor gezorgd dat de Tweede Wereldoorlog in de verschillende landsdelen niet op dezelfde manier herinnerd is. In de historiografie is er in België grotere aandacht voor de geschiedenis van de collaboratie dan in Nederland. De komst van instituten die de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog bestuderen kwam in België later dan in Nederland. Ook is het museale veld van musea over de Tweede Wereldoorlog in Nederland groter dan in België. De volgende hoofdstukken zullen laten zien wat deze verschillen en overeenkomsten voor effect hebben op hoe de omgang met Kazerne Dossin door de jaren heen veranderd is.

Hoofdstuk 2: Een vergeten herinnering (1944-1996)

Het *SS-Sammellager Mechelen*, Kazerne Dossin, werd bevrijd op 4 september 1944. Na de oorlog werd de kazerne direct opnieuw gebruikt. De kazerne vormde in de eerste naoorlogse jaren een gevangenis voor vermeende en bewezen collaborateurs. In 1947 werd deze gevangenis opgeheven en nam het Belgische leger de kazerne weer in bezit. Een van de mannen die hier zijn legerdienst volbracht, was de kunstenaar André Goezu.⁶⁶ Hij was van Joodse afkomst en had als kind in de oorlog gevangen gezeten in de kazerne. In 1975 werd de kazerne overgedragen aan de stad Mechelen. Het gemeentebestuur had het plan om de kazerne af te breken. Echter pleitten actiegroepen voor bewaring van het gebouw. Zij droegen daarvoor niet de geschiedenis die zich hier tussen 1942 en 1944 had afgespeeld aan. Het was een authentiek en goed bewaard voorbeeld van achttiende-eeuwse Habsburgse militaire architectuur en daarom moest het pand gewaard worden van sloop.⁶⁷ De vertrekken in de kazerne werden omgebouwd tot woonappartementen. De binnenkoer is veranderd in een vredig hofje zonder herinnering aan wat er zich hier afspeelde tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het bouwen van luxeappartementen in een symbolische plek als de Dossinkazerne zonder enige referentie naar wat er gebeurt is in de Tweede Wereldoorlog is volgens Bruno De Wever betekenisvol voor de vergaande veronachtzaming van de meest centrale groep slachtoffers, namelijk de Joden.⁶⁸ Daar komt nog eens bij dat de kazerne na verbouwing de naam 'Hof van Habsburg' kreeg wat door sommigen bestempeld wordt als een wrang cynisme daar het een Germaanse naam is.⁶⁹ De naam verwijst naar de Oostenrijkse keizerin Maria-Theresia van Habsburg die in 1756 de kazerne liet bouwen. Herman Van Goethem noemt de keuze voor deze naam een 'tragikomische miskleun van projectontwikkelaars'.⁷⁰

⁶⁶ Herman Van Goethem, 'De oude Dossinkazerne, een gelaagd historisch gebouw', *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen* 52 (2014/2015) 6, 1-7, aldaar 5.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ Bruno De Wever, in: *Kinderen van de collaboratie*, Aflevering 7, (minuut 36:16-36:34)

⁶⁹ Schram, *Dossin. Wachtkamer van Auschwitz*, 17.

⁷⁰ Van Goethem, 'De oude Dossinkazerne, een gelaagd historisch gebouw', 7.

Afbeelding 1: Zicht op de binnenkoer van de voormalige kazerne. In de vertrekken zijn woonappartementen gebouwd en op de binnenkoer zelf is een hofje ingericht (Eigen afbeelding, 23 april).

Vanuit de Joodse gemeenschap zijn er na de oorlog wel pogingen gedaan om de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog en de rol van Kazerne Dossin daarin levend te houden. Na de oorlog verschenen er twee ooggetuigenverslagen van voormalige gevangenen van het *SS-Sammellager Mecheln*. Jos Hakker schreef *De geheimzinnige Kazerne Dossin - Deportatiekamp der Joden* dat uitkwam in 1944 en Hélène Beer schreef *Salle 1* (1946).⁷¹ Ondanks deze publicaties bleef de aandacht voor het Joodse slachtofferschap miniem. Over Kazerne Dossin zelf zijn in de schaduw van de gegroeide aandacht voor het leed van de Joden enkele werken verschenen. Frederic Molle schreef *Le SS-Sammellager de Malines: la vie dans la caserne Dossin* (1997) waarin hij aandacht besteedt aan het dagelijks leven in de kazerne. Lieven Saerens schreef een biografie over de kazerne in Jo Tollebeek zijn overzicht van Belgische *Lieux de mémoire*.⁷² Het recentste werk over de Dossinkazerne is van

⁷¹ Jos Hakker, *De Geheimzinnige Kazerne Dossin – Deportatiekamp der Joden* (Antwerpen 1944); Hélène Beer, *Salle 1* (Brussel 1946).

⁷² Lieven Saerens, ‘Mechelen: de Dossinkazerne. De moord op de joden’ in: Jo Tollebeek et al (red.), *Il België, een parcours van herinnering. Plaatsen van tweedracht, crisis en nostalgie* (Amsterdam 2008) 235-249.

Laurence Schram. Haar boek *Dossin. Wachtkamer van Auschwitz* verscheen in 2018.⁷³

Na de oorlog werd er in februari 1945 de tijdelijke organisatie *Association des Anciens Détenus de la Caserne Dossin/Vereeniging van Oud-Gevangenen van de Dossin-Kazerne* opgericht.⁷⁴ Deze organisatie was partij bij de processen van de SS'ers die tijdens de oorlog Kazerne Dossin bewaakten. Ook nam de organisatie het initiatief om een herdenkingsplaat op de gevel van het gebouw aan te brengen. Deze werd geplaatst op zondag 30 mei 1948. Laurence Schram en Lieven Saerens merken op dat deze organisatie niet representatief was voor de joodse gemeenschap.⁷⁵ De stichtende leden behoorden tot Franstalige gegoede burgerij en waren niet gedeporteerd. Ook hadden bijna allen de Belgische nationaliteit terwijl het overgrote deel van de Joden uit België uit het buitenland kwam. In 1946 werd de *Vereeniging van oud-politieke gevangenen van Auschwitz-Birkenau, kampen en gevangnissen van Silezië* opgericht.⁷⁶ Deze vereniging overschaduwde de eerdergenoemde organisatie die na de dood van de stichter Robert de Bendère ophield te bestaan. In 1953 werd de *Vereeniging van Joodse Weggevoerden en Rechthebbenden in België* (VWJB), opgericht.⁷⁷ Zij organiseerde herdenkingen in Mechelen, maar de nadruk lag op de helden, strijders en het verzet. Ook speelt de Eerste Wereldoorlog een rol in de wijze waarop er herinnerd is. In de eerste bedevaart in Mechelen die de VJWB organiseerde, stopte de stoet bij het monument waar gesneuvelden van zowel de Eerste Wereldoorlog als de Tweede Wereldoorlog geëerd werden.⁷⁸ In 1970 werd er een nationaal monument voor de Joodse slachtoffers opgericht.⁷⁹ Het is echter opvallend dat voor de locatie niet Mechelen, maar Anderlecht werd gekozen.

In de buitenste fortengordel van Antwerpen bevindt zich Fort Breendonk. Vanaf 20 september 1944 werden hier door de nazi's politieke gevangenen geïnterneerd. Totdat Kazerne Dossin in 1942 dienst begon te doen als SS-Sammellager werden er in Breendonk ook Joden gevangengehouden. De Belgische overheid verleende Fort Breendonk op 19 augustus 1947 het officiële predicaat van herinneringsmonument.⁸⁰ Kazerne Dossin ontving dit niet. Uit de zittingsverslagen van de Commissie voor Monumenten en Landschappen van de provincie Antwerpen van de eerste vijf jaar na de oorlog blijkt dat Fort Breendonk wel op de agenda van de commissie

⁷³ Schram, *Dossin*.

⁷⁴ Ibidem, 15.

⁷⁵ Ibidem, 16;

Saerens, 'Mechelen: de Dossinkazerne', 240.

⁷⁶ Schram, *Dossin*, 16.

⁷⁷ Ibidem, 17.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk, 'De oprichting van het Gedenkteken' <http://www.breendonk.be/NL/index.asp?ID=Creation> (geraadpleegd op 7 juli 2019).

stond, maar Kazerne Dossin niet.⁸¹ Over vele andere gebouwen in Mechelen bekommerde de commissie zich wel. De kerk van Onze Lieve Vrouw over de Dijle ontving steun voor het herstel van oorlogsschade.⁸² Ook de Oude Dominicanenkerk die in dezelfde straat als, bijna tegenover, Kazerne Dossin staat, kreeg aandacht van de commissie.⁸³ Deze kerk werd met sloop bedreigd en de commissie vond dat de kerk vanwege zijn grote architecturale belang met zijn barokstijl bewaard dient te worden. De commissie had geen oog voor Kazerne Dossin aan de overkant van de straat.

Dat Fort Breendonk wel op de agenda van de monumentencommissie stond en Kazerne Dossin niet is illustrerend voor hoe in de jaren na de oorlog er wel plek was voor het verzet in herinneringscultuur, maar niet voor het Joodse slachtofferschap. Dit blijkt ook uit de doelstellingen van het Fort: 'Een van de voornaamste betrachtingen die de raad van beheer sinds het begin nastreeft en die toelaat de doeleinden gesteld door de wet van 1947 te bereiken, bestond er in het Fort van Breendonk de hoofdplaats te maken van de weerstand der Belgen gedurende de laatste oorlog'.⁸⁴ Het doel van die 'hoofdplaats van de weerstand der Belgen' werd ook op patriotistische wijze verwoord. De gebeurtenissen die er plaats vonden moesten 'levendig blijve in de geest van de Natie, haar burgerzin aanwakkere en de vaderlandlievende opvoeding van de jeugd bevordere'.⁸⁵ De Raad van Beheer moest naast de burgemeester van Breendonk en verscheidene ambtenaren bij voorkeur bestaan uit Belgische burgers die in het fort opgesloten zaten.⁸⁶ Voor de Joodse slachtoffers die in Breendonk zaten en niet de Belgische nationaliteit bezaten, was hierdoor geen oog. In de brieven van sollicitanten de functie van conservator, die ook een Belg moest zijn, wezen veel van die sollicitanten op hun militaire verleden, deelname aan het verzet en ontvangen onderscheidingen.⁸⁷ De sollicitanten zagen in dat zij het met het tonen van patriotisme de meeste kans hadden.

⁸¹ Rijksarchief Antwerpen, PAA143 Provincie Antwerpen, Commissie voor Monumenten en Landschappen, 1861-1981, inventarisnummer 9 Zittingsverslagen: 1944 januari 5 - 1949 december 14. 1944-1949.

⁸² Rijksarchief Antwerpen, PAA143 Provincie Antwerpen, Commissie voor Monumenten en Landschappen, 1861-1981, inventarisnummer 9 Zittingsverslagen: 1944 januari 5 - 1949 december 14. 1944-1949, 'Provinciaal Comité voor Monumenten en Landschappen. Verslag over de zitting van 11 februari 1948'.

⁸³ Rijksarchief Antwerpen, PAA143 Provincie Antwerpen, Commissie voor Monumenten en Landschappen, 1861-1981, inventarisnummer 9 Zittingsverslagen: 1944 januari 5 - 1949 december 14. 1944-1949, 'Provinciaal Comité voor Monumenten en Landschappen. Verslag over de zitting van 12 januari 1949'.

⁸⁴ Rijksarchief Antwerpen, PAA002 Provincie Antwerpen Tweede Wereldoorlog, inventarisnummer 3306 Vijfjaarlijkse verslagen van het Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk. 1947-1963, 'Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk Verslag II 1951-1955'.

⁸⁵ Rijksarchief Antwerpen, PAA002 Provincie Antwerpen Tweede Wereldoorlog, inventarisnummer 3298 Uittreksels uit de Parlementaire Handelingen betreffende een wetsontwerp voor een Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk. 1946-1947, 'Wetsontwerp tot oprichting van het Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk, 2 juli 1947'.

⁸⁶ Rijksarchief Antwerpen, PAA002 Provincie Antwerpen Tweede Wereldoorlog, inventarisnummer 3299 Organiek reglement van het Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk, met ontwerp. 1947, 'Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk, Organiek Reglement'.

⁸⁷ Rijksarchief Antwerpen, PAA002 Provincie Antwerpen Tweede Wereldoorlog, inventarisnummer 3302 Sollicitatiebrieven en kandidatenlijsten voor de post van conservator, steno-dactylo-secretaris en

In Nederland is eenzelfde tendens merkbaar als het gaat om de afwezigheid van musealisering van de Holocaust. In de periode direct na oorlog waren oorlogsmusea in Nederland vooral gericht op het tonen van militaire en verzetsaspecten.⁸⁸ Al in 1946 opende museum Overloon met het thema de tankslag die daar aan het einde van de oorlog plaatsvond en in 1949 opende in Gelderland het Airborne museum. Het heeft ook in Nederland lang geduurd voordat bij de voormalige concentratiekampen de geschiedenis die zich daar heeft afgespeeld werd geïnstitutionaliseerd in een museum of herinneringscentrum. Eerst werden zij gebruikt als interneringsplek voor Duitse vluchtelingen en vermeende en bewezen collaborateurs. Daarna werden het woonoorden voor Molukkers. Het Anne Frankhuis en veel van de concentratiekampen werden met sloop bedreigd.⁸⁹ Pas in 1983 opende Herinneringscentrum Kamp Westerbork.⁹⁰ In 1990 werd Monument Kamp Vught gerealiseerd en de Hollandsche Schouwburg werd een museum in 1992.⁹¹ Voor Kamp Amersfoort duurde het zelfs tot 2004 voordat daar hetzelfde gebeurde.⁹² Kamp Schoorl en Kamp Erika bij Ommen bestaan niet meer.⁹³

In Mechelen werd op 7 mei 1995 het Joods Museum van Deportatie en Verzet (JMDV) opgericht. Nadat de aandacht voor de Holocaust in de jaren tachtig gegroeid was, maakte ex-gedepoteerde Natan Ramet zich sterk voor het oprichten van een museum in de Dossinkazerne. De VJWB en het Centraal Israëlitisch Consistorie van België steunden dit plan en Ramet werd gevraagd voorzitter te worden van het inrichtende comité.⁹⁴ Ramet was in 1930 met zijn familie vanuit Polen naar Antwerpen gekomen.⁹⁵ Op 21 augustus 1942 werd hij met transport VI vanuit Kazerne Dossin naar Auschwitz gestuurd. Hij overleefde elf verschillende nazikampen en keerde na de oorlog terug naar Antwerpen. Vanaf de jaren zeventig spreekt hij op scholen en voor andere groepen over zijn ervaringen. De eerste bijeenkomst van het inrichtingscomité onder voorzitterschap van Ramet vond

huisbewaarder van het Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk. 1947-1952, 'Gedenkteken van Breendonk, Openstaande plaats van: conservator, steno-dactylo-secretaris en huisbewaarder-bewaker'; Ibidem, 'Solicitatiefbrief van de heer Jan-Frans-Jozef van de Ryck voor de functie van conservator bij her Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk gericht aan de Gouverneur van de Provincie Antwerpen, 10 november 1947';

Ibidem, 'Solicitatiefbrief van de heer Henri Julien Joseph Albert Moerkerke voor de functie van conservator bij her Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk gericht aan de Gouverneur van de Provincie Antwerpen, 31 januari 1948'.

⁸⁸ Ribbens, Captain, *Tonen van de oorlog*, 15

⁸⁹ Ibidem, 14.

⁹⁰ Ibidem, 16.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem.

⁹³ Roel Hijink, 'De musealisering van de kampen. Tussen werkelijkheid en verbeelding' in: Rob van der Laarse, Frank van Vree (ed.), *De dynamiek van de herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam 2009) 128-147, aldaar 135.

⁹⁴ Ronny Vandecandelaere, *Natan Ramet. Mens, kampnummer, getuige* (Berchem 2015) 232.

⁹⁵ Jan De Volder, Lieve Wouters, *Van binnen weent mijn hart. De vervolging van de Antwerpse Joden* (Antwerpen 1999) 109.

plaats op 5 december 1991.⁹⁶ Vijf jaar later opende in november 1996 het JMDV en Ramet werd voorzitter. Al sinds het einde van de jaren zeventig probeerde de VJWB steun te vergaren voor een oprichting van een permanente gedenkplaat in Kazerne Dossin, maar het heeft tot 1996 geduurd totdat deze er kwam.⁹⁷ Het duurde namelijk lang voordat de gemeente Mechelen overtuigd was. Christophe Busch, de huidige algemeen directeur van Kazerne Dossin, noemt het 'bijzonder tragisch' dat de joodse gemeenschap zelf dit initiatief moest nemen en aandacht heeft moeten vestigen op de Dossinkazerne'.⁹⁸

Ook in het geval van Kamp Westerbork kwam het initiatief om een herinneringsplek van de Jodenvervolgung te stichten vanuit de Joodse gemeenschap. Het idee om op de locatie van Kamp Westerbork een herinneringsplek te creëren ontstond op 4 mei 1971 bij Manja Pach.⁹⁹ Haar vader was Werner Stertzenbach en had van februari 1941 tot september 1943 gevangen gezeten in Kamp Westerbork. Op 5 mei 1971 schreef Pach aan het Drentse Statenlid Dora van Albada waarom volgens haar Kamp Westerbork een herinneringsplaats moest worden. De dag ervoor had zij gezien hoe slopers bezig waren geweest met het afbreken van de barakken. Twaalf jaar nadat Pach haar brief aan Albada schreef, opende koningin Beatrix op 12 april 1983 het Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

Niet alleen in het geval van de Tweede Wereldoorlog, maar ook in het geval van de Eerste Wereldoorlog was België laat met musealisering. In Ieper werd er pas in de jaren zestig een herinneringsmuseum van de Eerste Wereldoorlog opgericht, het Herinneringsmuseum Ypres Salient 1914-1918.¹⁰⁰ Dit museum werd vernieuwd en het opende in april 1998 zijn deuren als het In Flanders Fields Museum en is het grootste en meest bezochte museum in de regio.¹⁰¹

Conclusie

Zowel in Nederland als in België bestond lang een afwezigheid van aandacht voor het Joods slachtofferschap en hiermee ook een afwezigheid van de musealisering van de Holocaust. In beide landen moest deze aandacht gegenereerd worden vanuit de Joodse gemeenschap zelf. Wat hierbij opmerkelijk is dat in België deze musealisering later plaatsvond dan in Nederland. In Nederland waren er al sinds het begin van de jaren zeventig stemmen die pleitten voor de inrichting van een herinneringsplek bij Kamp Westerbork. In België was de VJWB aan het einde van de jaren zeventig al wel steun aan het vergaren, maar concrete stemmen die pleitten voor een museum waren er pas vanaf

⁹⁶ Vandecandelaere, *Natan Ramet*, 233.

⁹⁷ Benvindo, Peeters, *Scherven van de oorlog*, 198.

⁹⁸ Christophe Busch, in: *Kinderen van de collaboratie*, Aflevering 7, (minuut 35:31-36:00).

⁹⁹ Bert Vuijsje, "'Je eigen plek in de geschiedenis'" Een interview met Manja Pach', in: Dirk Mulder, Ben Prinsen (red.), *Westerbork Cahiers 1. Bronnen van herinnering* (Assen 1993) 11-17, aldaar 11.

¹⁰⁰ Johan Meire, *De stilte van de Salient. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog rond Ieper* (Tielt 2003) 260.

¹⁰¹ Ibidem.

de jaren negentig. Dit resulteerde erin dat er bij Kamp Westerbork in 1983 een herinneringscentrum werd opgericht. In het geval van Kazerne Dossin opende het eerste museum pas in 1996. Dat museum besloeg slechts een kleine hoek van het kazernegebouw en het grote museum opende pas in 2012. In het vorige hoofdstuk werd duidelijk dat de herinneringscultuur in Nederland en België onderhevig is aan internationale tendensen. Dit hoofdstuk toont aan dat België hierop later lijkt te reageren dan Nederland. De communautaire eigenheid en de aandacht voor collaboratie zijn hier redenen voor. Dat België tussen 1970 en 2012 zes staatshervormingen gekend heeft, heeft het oprichtingsklimaat voor nationale musea en monumenten niet bevorderd. Niet alleen in het geval van de Tweede Wereldoorlog, maar ook in het geval van de Eerste Wereldoorlog was België laat met musealisering.

Hoofdstuk 3: Joods Museum van Deportatie en Verzet (1996-2012)

Op 7 mei 1995 werd het Joods Museum van Deportatie en Verzet geopend door koning Albert II. Dat de Belgische koning het museum inwijdde toont aan dat de herinnering aan de Holocaust in België in de jaren negentig niet langer alleen meer zaak is van de Joden zelf. Dat blijkt ook uit de benoeming van Natan Ramet tot Officier in de Orde van Leopold II drie jaar daarvoor. In de toespraak die gouverneur Kinsbergen voor die gelegenheid hield, verklaarde hij dat Ramet gedecoreerd werd met het ereteken 'voor zijn talrijke sociale activiteiten en in het bijzonder voor zijn engagement om de nagedachtenis van de Shoah levend te houden'.¹⁰² Kinsbergen maakte een opsomming van de verdiensten waaruit dit engagement blijkt. Daarbij werd ook Ramets voorzitterschap van het inrichtende comité van het Joods Museum van Deportatie en Verzet genoemd. Kinsbergen maakte zelfs in zijn toespraak bekend dat de provincieraad van Antwerpen twee dagen eerder een subsidie voor het museum heeft goedgekeurd. De opening van het museum door de koning en Ramets onderscheiding voor onder andere de inspanningen om het museum te openen, tonen aan dat de ijver voor verankering van de Holocaust in het herinneringslandschap niet langer een stille strijd is die door de Joodse gemeenschap gevoerd werd en onopgemerkt bleef. Het Joods Museum van Deportatie en Verzet werd dan ook gesteund door de federale regering, de Vlaamse gemeenschap, de provincie Antwerpen en de stad Mechelen.¹⁰³ Koninklijk vertoon bij Kazerne Dossin, de opvolger van Joods Museum van Deportatie en Verzet, toont aan dat de belangstelling uit officiële hoek niet afgenomen is¹⁰⁴ Het nieuwe museum werd in 2012 geopend in aanwezigheid van koning Albert II¹⁰⁵

Hoewel er op de historische site van de Dossinkazerne nu aandacht besteed werd aan de geschiedenis van de plek tijdens de Tweede Wereldoorlog, bestond de beschikbare ruimte slechts

¹⁰² Rijksarchief Antwerpen, PAA1251 Provincie Antwerpen, Redevoeringen Gouverneurs, inventarisnummer 2384 Overhandiging van het ereteken van Officier in de Orde van Leopold II aan dhr. N. Ramet, Provinciehuis (A. Kinsbergen) (20/02/1992). 1992, 'Rede door de heer A. Kinsbergen, Gouverneur van de provincie Antwerpen, ter gelegenheid van de overhandiging van het ereteken van Officier in de Orde van Leopold II aan de heer N. Ramet, in het Antwerpse Provinciehuis op 20 februari 1992'.

¹⁰³ Patrice Van Laethem, 'Het Joods Museum van Deportatie en Verzet : de pedagogische en historische taak van een museum over de jodenvervolgingen. Een gesprek met Ward Adriaens, conservator van het museum', *Driemaandelijks Tijdschrift van de Auschwitz Stichting* (Juli-September 1999) 64, 23-32, aldaar 23.

¹⁰⁴ 'Koninging Mathilde brengt bezoek aan Kazerne Dossin', *Gazet van Antwerpen*, 27 maart 2018 https://www.gva.be/cnt/dmf20180327_03432241/koningin-mathilde-brengt-bezoek-aan-kazerne-dossin (geraadpleegd op 1 juli 2017); 'Prins Laurent bezoekt Kazerne Dossin', *Het Laatste Nieuws*, 17 september 2018 <https://www.hln.be/regio/mechelen/prins-laurent-bezoekt-kazerne-dossin~a99873c6/> (geraadpleegd op 1 juli 2017).

¹⁰⁵ Kazerne Dossin, 'Missie' <https://www.kazernedossin.eu/NL/ContactPages/Organisatie/Missie> (geraadpleegd op 19 juni 2019).

uit een hoek in de kazerne. In de rest van de kazerne bleven de woonappartementen bestaan. De naam van het museum is ook veelzeggend. Bruno Benvindo en Evert Peeters merken op dat nog steeds de Joodse heldhaftigheid en niet de verlorenheid van de slachtoffers de herinnering beheerst.¹⁰⁶

Het Joods Museum van Deportatie en Verzet had zowel een bewaringsopdracht als een pedagogische opdracht.¹⁰⁷ De bewaringsopdracht hield in dat het museum de bronnen over de raciale vervolgingen in België en Noord-Frankrijk tijdens de Tweede Wereldoorlog bewaarde en centraliseerde. Wat opvalt is dat voor het museum dat bestond tussen 1996 en 2012 deze bronnen zeer centraal stonden. Ward Adriaens, de conservator van het museum, wees erop dat de historische synthese de inhoud van het museum vormt.¹⁰⁸ Hij bedoelde daarmee dat alle historische kennis van de vervolging gevisualiseerd moest worden in het museum. 'De ziel van het museum zijn de archieven', aldus Adriaens.¹⁰⁹ Het historische verhaal stond centraal en het museum werkte dan ook samen met Maxime Steinberg. Hij was zoals in hoofdstuk 1 genoemd de auteur van de eerste publicaties die gingen over de Holocaust in België. Met hem had het museum een expert in huis. Van koppeling tussen verleden en actualiteit was weinig sprake bij het museum. 'We gaan niet te rade bij de mensen. En kijken niet naar wat leeft 'onder het volk'. We kijken niet naar de meningen van de grote kranten. We gaan te rade bij de geschiedenis en de bronnen' stelt Adriaens.¹¹⁰

De pedagogische opdracht van het museum hield in dat het aan jongere generaties het verhaal van de Holocaust in België vertelde.¹¹¹ Ook hierbij wordt het belang gezocht bij de historische kennis en wel de ontkenning daarvan. Het museum wilde de historische feiten visualiseren om een stem te bieden tegen negationisten. Naast het vertellen van het historische verhaal, wilde het museum jongeren waarschuwen voor de gevaren van het fascisme. Wederom staan de feiten daarbij centraal. Adriaens zegt dat het museum door kennisoverdracht de gevolgen waartoe raciale onverdraagzaamheid kan leiden, wil aantonen.¹¹² Verwijzingen naar andere en hedendaagse casussen maakte het museum echter niet. Ward Adriaens vindt dat de link met het heden en de waarschuwing voor extreemrechts overgelaten moet worden aan docenten die met kinderen naar het museum komen: 'Die verwijzingen maken wij niet op een expliciete manier. Wij brengen alleen dit verhaal'.¹¹³

Ook als voorzitter van het Joods Museum van Deportatie en Verzet drukte Natan Ramet zijn

¹⁰⁶ Benvindo, Peeters, *Scherven van de oorlog*, 200.

¹⁰⁷ Van Laethem, 'Het Joods Museum van Deportatie en Verzet', 23.

¹⁰⁸ *Ibidem*, 24.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*, 27.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ *Ibidem*, 28.

stempel op de werking van het museum. Het feit dat een ex-gedeporteerde voorzitter van het museum was heeft een rol gespeeld in de richting en visie van het museum. Ronny Vandecandelaere beschrijft hoe Ramet bij alle vergaderingen aanwezig was en dat hij veel betekend heeft voor het ophalen van geld voor het museum¹¹⁴ Ramet overleed op 4 april 2012. Het museum dat hij opgebouwd had, ontving 30.000 tot 35.000 bezoekers per jaar.¹¹⁵

In het nieuwe museum dat vanaf 2012 zou bestaan, zouden hedendaagse casussen en mensenrechten een veel grotere rol spelen. Patrick Dewael, voormalig minister-president van de Vlaamse Gemeenschap stelde in 2001 voor om een Vlaams Holocaust museum te bouwen. Laurence Schram stelt dat hij hiermee wilde aantonen dat Vlaanderen zijn plicht deed inzake herinnering en zich verzette tegen het extreemrechtse Vlaamse Blok.¹¹⁶ Op 1 december 2012 werd het huidige museum, het Kazerne Dossin – Memoriaal, museum en documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten geopend. Volgens Benvindo en Peeters verleende de politieke opmars van uiterst-rechts een nieuwe actualiteit aan de Tweede Wereldoorlog.¹¹⁷ Zij stellen dat er behoefte was aan opvoeding tot democratisch burgerschap en dat de Tweede Wereldoorlog als middel gezien werd voor politieke en morele waarschuwing: 'de oorlogsherinnering verkleurde tot een oproep tot waakzaamheid: dat nooit meer'.¹¹⁸ In deze context kan het besluit van Patrick Dewael gezien worden. Benvindo en Peeters noemen de herinnering aan de judeocide de 'negatieve stichtingsmythe van de liberaal-democratische orde' waarbij de omgang met het 'verkeerde verleden' gebruikt werd als wapen in de legitimeringspolitiek.¹¹⁹

De aandacht voor de Holocaust was gegroeid. Bruno Benvindo en Evert Peeters noemen nog een reden voor de komst van het Kazerne Dossin museum. Zij nemen in de jaren negentig een omslag waar van een patriottische herinnering naar een herinnering die mensenrechten centraal stelt.¹²⁰ In een herinneringscultuur die steeds uitdrukkelijker werd gestut door het geloof in de mensenrechten, werd de moord op de Joden de maatstaf waaraan ook de wreedheden van het heden werden afgemeten', aldus de twee auteurs.¹²¹

Dat het Joods Museum van Deportatie en Verzet zich niet nadrukkelijk met mensenrechten bezig hield en dat het vernieuwde museum in 2012 zich pas op die missie stortte is ook te verklaren door te kijken naar de musealisering van de Eerste Wereldoorlog. Doordat musea van de Eerste Wereldoorlog kiezen voor een vredesmissie, is musealisering van de Tweede Wereldoorlog met die

¹¹⁴ Vandecandelaere, *Natan Ramet*, 233.

¹¹⁵ Schram, *Dossin*, 20.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Benvindo, Peeters, *Scherven van de oorlog*, 131.

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ Ibidem, 205.

¹²⁰ Ibidem, 131.

¹²¹ Ibidem, 184.

reden minder urgent. Ieper heeft als bijnaam 'Vredesstad' en het In Flanders Fields museum speelt daarin een eigen rol. Piet Chielens zegt hierover het volgende: 'Wij zijn het historische onderdeel van Ieper Vredesstad. En Ieper Vredesstad zegt heel eenvoudig, in ons verleden zijn wij compleet vernietigd geworden, wij hebben de kans gehad om ons weer op te richten en we willen eigenlijk aan de wereld zeggen: dit is geen weg die andere moeten gaan, [we] hopen dat er steeds minder oorlog komt waardoor dit soort geschiedenis niet steeds meer op de achtergrond kunnen verdwijnen, misschien zelf helemaal verdwijnen. Dat is de missie van deze stad. En dat onderschrijf ik ten volle'. In België kunnen zowel musea van de Eerste Wereldoorlog als die van de Tweede Wereldoorlog een '*Nie wieder Krieg*' boodschap uitdragen. Doordat een museum als het In Flanders Fields Museum deze rol op zich neemt, is de urgentie voor een museum over de Tweede Wereldoorlog om dit te doen kleiner. In Nederland kunnen alleen musea van de Tweede Wereldoorlog dit doen.

Conclusie

Het herdenken van de Holocaust was met de opening van het Joods Museum van Deportatie en Verzet niet alleen meer iets van de Joodse gemeenschap zelf. Het museum had echter nog maar een bescheiden grootte en de naam van het museum wijst erop dat het verzet nog steeds een belangrijke plek innam in de herinnering. Het historische verhaal en de feiten stonden centraal in het museum. Natan Ramet heeft als persoon een grote rol gespeeld in de oprichting en werking van het museum. Pas in 2012 zou er een nieuw museum opgericht worden dat zich naast het historische narratief van de Holocaust ook bezig houdt met mensenrechten in algemene zin. Dat het museum de Holocaust vanaf 2012 linkte aan mensenrechten is in literatuur gekoppeld aan het belang van mensenrechten in de herinneringscultuur en de opkomst van extreemrechts. De aandacht voor de mensenrechten is daar een negatieve stichtingsmythe genoemd en wordt in communautaire termen gevat als profilering van de Vlaamse deelstaat. Het belang dat de musealisering van de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog hier speelt moet echter ook niet onderschat worden. Doordat musea over de Eerste Wereldoorlog een vredesmissie hanteren, was dit voor musea over de Tweede Wereldoorlog minder urgent. Het volgende hoofdstuk bespreekt de omgang met het verleden door het nieuwe museum dat vanaf 2012 bestaat.

Hoofdstuk 4: Kazerne Dossin: Holocaust & mensenrechten (2012-heden)

Op 17 juni 2019 werd bekend dat onafhankelijk parlementslid binnen de Vlaams Belang-fractie Dries Van Langenhove van de rechter een bezoek moet brengen aan Kazerne Dossin.¹²² Van Langenhove is oprichter van de extreemrechtse Vlaams-nationalistische jongerenbeweging Schild en Vrienden en werd verdacht van overtreding van de racismewet, de negationismewet en de wapenwet. Hij werd vrijgelaten op voorwaarde dat hij een bezoek zou brengen aan het museum van Kazerne Dossin. Het was niet de eerste keer dat de rechter een bezoek aan het museum voorstelt als middel tegen racisme.¹²³ De rechter kent op deze manier het museum een actieve rol toe in de maatschappij.

Het is een rol die niet alleen door rechters aan Kazerne Dossin gegeven wordt, maar waar het museum zelf ook achter staat. Het *Gazet van Antwerpen* kopte op 2 januari 2018 met 'Kazerne Dossin wil middel zijn tegen toenemende polarisatie in samenleving'.¹²⁴ Drie medewerkers van Kazerne Dossin werden hierin geïnterviewd en zij reflecteerden onder andere op de rol van het museum in de samenleving. Dorien Styven, onderzoekster bij het documentatiecentrum, zegt dat het museum naast het historische verhaal van de Tweede Wereldoorlog ook hedendaagse thema's bespreekt. 'Nu gaan we ons ook afvragen wat we kunnen betekenen voor hedendaagse vluchtelingen en gaan we ook actuele thema's als radicalisering niet uit de weg', aldus Styven.¹²⁵ Ze stelt dat het nieuwe museum geleerd heeft hoe het maatschappelijk relevant kan zijn. Volgens Betty Swaab, gids in het museum, is dat nodig: 'Ik merk een heropflakking van het antisemitisme. Ik merk dat zelfs bij bezoekers in het museum. Ons gevecht wordt dus steeds moeilijker. Je hebt meer energie nodig dan vroeger bij een rondleiding. Er is een verrechtsing van de maatschappij gaande en dat voel je.'¹²⁶ Kim Parys, coördinator publiekswerking zegt dat het de taak van het museum is om stereotypes uit de wereld te helpen met een goed omkaderd verhaal en zij hoopt dat het museum de polarisatie in de samenleving kan verminderen.¹²⁷

De maatschappijrelevante rol van Kazerne Dossin wordt regelmatig benoemd. Kris Peeters, voormalig minister-president van Vlaanderen, schrijft dat 'ontwikkelingen in binnen- en buitenland

¹²² Hanne Decré, 'Rector Van Goethem: "Dries Van Langenhove zal zich herkennen in spiraal van geweld die te zien is in Kazerne Dossin"', *VRTNWS*, 18 juni 2019
<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/06/18/bezoek-dries-van-langenhove-aan-kazerne-dossin/> (geraadpleegd op 22 juni 2019).

¹²³ Tim Van der Zeypen, 'Dertiger met nazi-sympathieën krijgt straks mogelijk opvallende 'straf': "Leid hem maar eens rond in Kazerne Dossin"', *Het Laatste Nieuws*, 20 maart 2019.
<https://www.hln.be/regio/mechelen/dertiger-met-nazi-sympathieen-krijgt-straks-mogelijk-opvallende-straf-leid-hem-maar-eens-rond-in-kazerne-dossin~a40a020b/> (geraadpleegd op 22 juni 2019).

¹²⁴ Ward Bosmans, 'Kazerne Dossin wil middel zijn tegen toenemende polarisatie in samenleving', *Gazet van Antwerpen*, 2 januari 2018.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Ibidem.

de aanzet vormen om vanuit de historische context van de Dossinsite te reflecteren over hedendaagse fenomenen als racisme, discriminatie en uitsluiting van bevolkingsgroepen op grond van hun afkomst, geloof, overtuiging, huidskleur, geslacht of geaardheid'.¹²⁸ Voormalig directeur van Kazerne Dossin Herman Van Goethem neemt waar dat polarisatie toegenomen is: 'Toen we het concept van de Kazerne uitwerkten, tussen 2008 en 2012, realiseerden we ons niet hoe actueel de vraagstelling eigenlijk is. [...] Tussen 2008 en nu is de wereld opnieuw in een spiraal van geweld en toenemende polarisering terechtgekomen'.¹²⁹ Ook in de media zoekt het museum zijn relevantie in hedendaagse gebeurtenissen. In een artikel van *Het Laatste Nieuws* stelt het museum dat herdenking van en educatie over de Holocaust belangrijk blijft waarbij het wijst naar de aanslag in Pittsburgh en een CNN-onderzoek dat aantoonde dat er veel antisemitisme bestond.¹³⁰ Soortgelijke argumenten verschijnen ook elders in de media.¹³¹

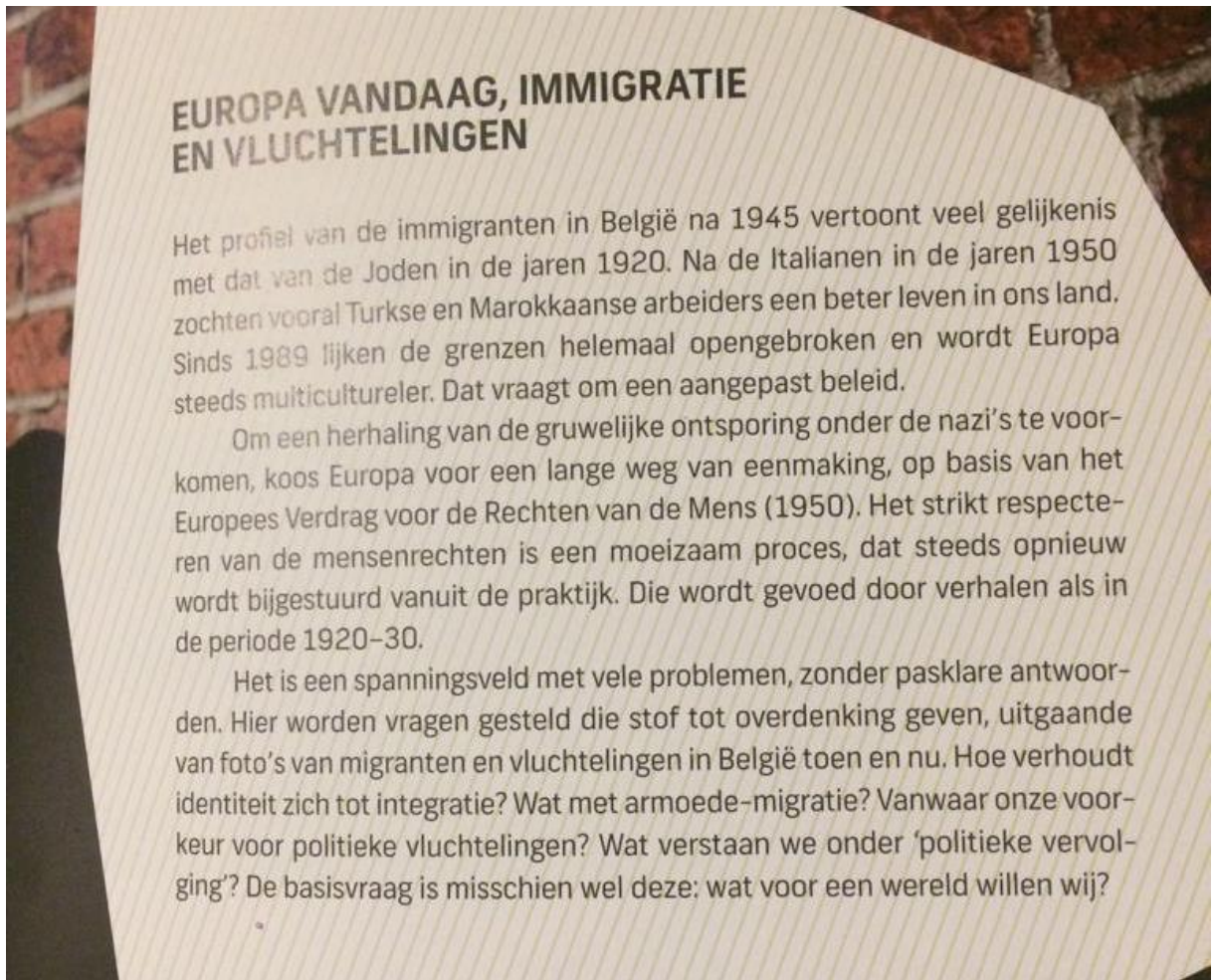
De permanente tentoonstelling van het museum is gericht op actuele en maatschappijrelevante thema's. Het museum is onderverdeeld in drie thema's die elk een eigen verdieping van het museumgebouw beslaan. Deze thema's zijn massa, angst en dood. Bij elk thema wordt informatie gegeven over België in de Tweede Wereldoorlog. Ook wordt er steeds een actueel of vergelijkbaar onderwerp aangesneden. Bij 'massa' is dat bijvoorbeeld immigratie en vluchtelingen (afbeelding 1), bij 'angst' apartheid in en racisme in Zuid-Afrika en de Verenigde Staten en bij 'dood' worden voorbeelden van andere genocides als de Armeense en Rwandese genocide gegeven.

¹²⁸ Kris Peeters, 'Voorwoord', in: Herman Van Goethem, *Catalogus Kazerne Dossin – Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten* (Mechelen 2012) 7.

¹²⁹ Hanne Decré, 'Rector Van Goethem: "Dries Van Langenhove zal zich herkennen in spiraal van geweld die te zien is in Kazerne Dossin"', *VRTNWS*, 18 juni 2019
<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/06/18/bezoek-dries-van-langenhove-aan-kazerne-dossin/> (geraadpleegd op 22 juni 2019).

¹³⁰ Wannes Vansina, 'Kazerne Dossin wil meer aandacht voor Internationale Herdenkingsdag voor de Holocaust', *Het Laatste Nieuws*, 23 januari 2019
<https://www.hln.be/in-de-buurt/mechelen/kazerne-dossin-wil-meer-aandacht-voor-internationale-herdenkingsdag-voor-de-holocaust~a0f17e97/> (geraadpleegd op 31 mei 2019).

¹³¹ Wannes Vansina, "'Terreur maakte Kazerne Dossin relevanter' Vijfjarig memoriaal Holocaust en mensenrechten dit weekend gratis', 1 december 2017
<https://www.hln.be/in-de-buurt/mechelen/-terreur-maakte-kazerne-dossin-relevanter~adf015e8/> (geraadpleegd op 31 mei 2019).

Afbeelding 2: Bladzijde uit de museumgids van Kazerne Dossin in het hoofdstuk over het thema 'massa'.

Kazerne Dossin zit samen met het In Flanders Fields Museum in Ieper, het Dr Guislain Museum in Gent en het Red Starline Museum in Antwerpen in een informeel museumoverleg. Zij hebben elkaar gevonden omdat zij zichzelf zien als musea die beladen thema's bespreken. Piet Chielens, coördinator van het In Flanders Field Museum, meent dat dit musea zijn die onderwerpen bespreken 'die bij een publiek een aantal vragen oproepen die niet allemaal gelijk geïnterpreteerd worden'.¹³² Dit geldt volgens hem voor de geschiedenis van de twee wereldoorlogen, maar ook voor migratie dat het Red Starline bespreekt en de psychiatrie als onderwerp van het Dr Guislain museum. Psychiatrie is volgens Piet Chielens 'waarschijnlijk een van de grootste taboeonderwerpen die een museum kan pakken'.¹³³

Een doel van deze werkgroep is het uitwisselen van ervaringen. Een andere doelstelling is het organiseren van gemeenschappelijke projecten, zoals een 'artist in residence' project. In de schoot van het FARO, Vlaams Steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, hebben de vier musea elkaar opnieuw gevonden en nemen zij samen met meerdere musea deel aan de werkgroep 'agonisme'. Piet Chielens:

¹³² Interview met Piet Chielens, Ieper, 18 april 2019 (zie bijlage).

¹³³ Ibidem.

'We gaan het eigenlijk hebben over de rol van het museum [...] als een soort zowel mentale en fysieke plaats van [...] publiek debat. Uiteraard altijd vanuit ons eigen onderwerp'.¹³⁴ Christophe Busch, algemeen directeur van Kazerne Dossin, vertelt dat de vier musea 'samenwerken om wat een grotere weerstand tegen bepaalde golven en schokken te gaan genereren'.¹³⁵ Het was Busch die het concept agonisme in de werkgroep introduceerde. Christophe Busch steunt in zijn visie op Kazerne Dossin sterk op de theorie over agonisme afkomstig van Chantal Mouffe. Deze theorie houdt in dat tegenstrijdige partijen inzien dat zij verschillende meningen hebben, erkennen dat zij elkaar misschien niet kunnen overtuigen van die mening en erkennen dat deze verschillende standpunten legitiem zijn.¹³⁶ Mouffe en anderen hebben betoogd dat musea kunnen dienen als agonistische ruimte.¹³⁷ Volgens Busch moet je als museum in een polariserende samenleving geen stelling nemen daar je dan zelf meedoet aan polarisatie, maar een vrije interactieruimte bieden zodat 'je kunt inzetten tot betere informatieverspreiding zodat mensen tot genuanceerdere oordelen komen en zo'.¹³⁸

Anna Cento Bull en Hans Lauge Hansen duiden agonisme aan als nieuwe manier van herinneren omdat de oude manier bedreigd wordt.¹³⁹ Onder de oude manier verstaan zij de *cosmopolitan memory*. Deze manier van herinneren is ontstaan door globalisering en kijkt over grenzen van natiestaten heen.¹⁴⁰ De herinnering aan een gebeurtenis wordt niet in een framework van de natie gevat, maar in dat van een gedeelde herinnering die een universele solidariteit benadrukt. Daniel Levy en Natan Sznajder beschrijven de kosmopolitische herinnering aan de Holocaust als een universele moraal, waardoor de kwestie van de universele mensenrechten politiek relevant wordt voor iedereen die deze nieuwe vorm van herinnering deelt.¹⁴¹ Jeffrey Alexander noemt de herinnering van de Holocaust die zich niet langer beperkt binnen de grenzen van een natie een symbool voor mondiale solidariteit en zorg voor anderen. De herinnering aan de Holocaust wordt dus in termen van mensenrechten gevat en gebracht als universele les aan de mensheid. Dit is de wijze waarop Kazerne Dossin de herinnering aan de Holocaust invult.

¹³⁴ Ibidem.

¹³⁵ Interview met Christophe Busch, Mechelen, 29 april 2019 (zie bijlage).

¹³⁶ Chantal Mouffe, *On the political* (London 2015) 20.

¹³⁷ Clelia Pozzi, 'Museums as Agonistic Spaces', in: L. B. Peressut, F. Lanza, and G. Postiglione (red.), *European Museums in the 21st Century: Setting the Framework* (Milan 2013) 7-15;

Chantal Mouffe, 'An agonistic conception of the museum', *Proyectomuseu* (5 april 2016)

<http://proyectomuseu.org/an-agonistic-conception-of-the-museum/>;

Anna Cento Bull, Hans Lauge Hansen, Wulf Kansteiner, Nina Parish, 'War museums as agonistic spaces: possibilities, opportunities and constraints', *International Journal of Heritage Studies* 25 (2019) 6, 611-625.

¹³⁸ Interview met Christophe Busch, Mechelen, 29 april 2019 (zie bijlage).

¹³⁹ Anna Cento Bull, Hans Lauge Hansen, 'On agonistic memory', *Memory Studies* (2015) 1-15.

¹⁴⁰ Barbara A. Misztal, 'Collective Memory in a Global Age. Learning How and What to Remember', *Current Sociology* 58 (2010) 1, 24-44, aldaar 36.

¹⁴¹ Daniel Levy, Natan Sznajder, *The Holocaust and Memory in the Global Age* (Philadelphia 2006) 132.

Ervaat Christophe Busch net als Cento Bull en Lauge Hansen een bedreiging? Volgens Busch groeit de sociale polarisatie.¹⁴² Hij vertelde dat hij zo'n vijf jaar geleden voorstelde om een tentoonstelling te maken over klimaatoorlogen. Volgens Busch was de urgentie voor dit soort thema's er toen veel minder. Op het aankomen van zaken als het afglijden in een sociale polarisatie en ecologische problemen kreeg Busch vaak de reactie 'het zal allemaal zo geen vaart lopen', vertelt hij.¹⁴³ 'Wij zijn geholpen door de religieus-extremistische golf [...] dit heeft ons geholpen om op basis van die sense of urgency te gaan zeggen van mensen het is alle hens aan dek.'¹⁴⁴ Piet Chielens stelt dat ondanks dat er racisme was tijdens de Eerste Wereldoorlog dat thema een secundairdere plaats inneemt dan bij Kazerne Dossin daarmee zeggende dat Kazerne Dossin het geschikte museum is om deze thematiek te bespreken.¹⁴⁵

Christophe Busch kreeg wel eens de reactie 'we zijn hier toch met de Holocaust bezig?', vertelt hij.¹⁴⁶ Zijn repliek hierop is: 'het DNA is Holocaust natuurlijk, maar als je nu uw kennis van 100 jaar terug projecteert naar de toekomst, ja, dat is dan eigenlijk uw bestaan, los van commemoratie, dat is dan uw bestaansrecht.'¹⁴⁷ Busch ziet het verleden als middel om in het heden iets te bereiken. Busch: 'je kunt een historisch narratief uit de Tweede Wereldoorlog gaan vertellen, maar zoveel zijn er dan de drempel van uw museum gekomen, maar welke impact heb je? Welke maatschappelijke processen begeleid je?'¹⁴⁸ In het vorige hoofdstuk werd duidelijk dat het JMDV het historische narratief nog centraal stelde. Christophe Busch ziet een verdergaande rol voor Kazerne Dossin en wil maatschappelijke impact hebben. Ward Adriaens stelde dat het JMDV niet inspeelde op 'wat er leeft onder het volk'. Christophe Busch geeft juist aan wel in te spelen op maatschappelijke tendensen. Dit is een groot verschil tussen het nieuwe museum Kazerne Dossin en zijn voorganger. Kazerne Dossin gebruikt actuele concepten zoals agonisme om meer te doen dan alleen een historisch verhaal te vertellen.

De aanstelling van Christophe Busch als operationeel directeur in 2013 en algemeen directeur in 2016 is ook veelzeggend over de visie van het museum.¹⁴⁹ Busch is naast historicus ook afgestudeerd als criminoloog en is bezig met zijn promotieonderzoek naar dadergedrag bij collectief geweld. Ook studeert hij nog Terrorism Studies aan de University of St Andrews. Hij ontving op 21 juni 2018 een prijs voor zijn onderzoek naar dadergedrag en voor de manier waarop hij dit onderzoek

¹⁴² Interview met Christophe Busch, Mechelen, 29 april 2019 (zie bijlage).

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ Ibidem.

¹⁴⁵ Interview met Piet Chielens, Ieper, 18 april (zie bijlage).

¹⁴⁶ Interview met Christophe Busch, Mechelen, 29 april 2019 (zie bijlage).

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Kazerne Dossin, 'Directie'

<https://www.kazernedossin.eu/NL/ContactPages/Organisatie/Directie> (geraadpleegd op 2 juli 2019).

inzet voor hedendaagse educatie.¹⁵⁰ In de media laat Busch regelmatig van zich horen. Ook als Holocaust en Tweede Wereldoorlog niet direct onderwerp van gesprek zijn.¹⁵¹

Binnen het frame van agonisme moet er ruimte zijn voor conflicterende opinies. Meerstemmigheid en multi-perspectiviteit zijn termen die in dit kader vaak genoemd worden. Christophe Busch is er van overtuigd dat in het werken met *difficult heritage* in de toekomst radicale multi-perspectiviteit nodig zal zijn.¹⁵² Wordt er bij Kazerne Dossin ook aandacht besteed aan daderschap? Aandacht voor daderschap en collaboratie is terug te zien in de permanente tentoonstelling van Kazerne Dossin. De collaboratie op administratief niveau wordt aangekaart met teksten op bordjes als: 'Zoals in andere bezette landen stellen ook de Belgische secretarissen-generaal in oktober 1940 gewillig de ambtenarij ten dienste van de bezetter voor de registratie van Joden'. Mythes die na de oorlog over dit soort collaboratie ontstonden, worden door het museum ontkracht. Op een bordje met als titel 'Belgisch defaitisme' staat: 'Na de oorlog zal men zelfs beweren dat de ambtenaren slechts 'passief' collaboreerden. In werkelijkheid ging het om een heel intense opdracht waaraan overal in België 'correct' werd meegewerkt'. Een ander bordje heeft als veelzeggende titel 'Belgisch enthousiasme'.

Onder het kopje 'Duitse en Vlaamse SS'ers' wordt aandacht besteed aan de Vlaamse SS'ers die met hun Duitse collega's werkzaam waren in de Dossinkazerne tijdens de oorlog. Ook worden er in het museum geen doekjes gewonden om het standpunt van de Belgische koning Leopold III over Joden. Op een wand in het museum staat een citaat van hem: 'U kent mijn ideeën over de Joden. Ik heb u er vaak over gesproken. Het kwaad dat zij hebben aangericht, is onvoldoende bekend. Zij zijn de grote schuldigen van onze kwalen.'

¹⁵⁰ Kazerne Dossin, jaarverslag 2018

<http://annualreport.kazernedossin.memorial/#> (geraadpleegd op 31 mei 2019).

¹⁵¹ Christophe Busch, "'We moeten een duidelijk onderscheid maken tussen politieke en sociale polarisatie'", *Knack*, 11 september 2018

<https://www.knack.be/nieuws/belgie/we-moeten-een-duidelijk-onderscheid-maken-tussen-politieke-en-sociale-polarisatie/article-opinion-1196029.html> (geraadpleegd op 31 mei 2019);

Simon Demeulemeester, 'Christophe Busch over Schild & Vrienden: "Bevecht een standpunt, geen mensen"', *Knack*, 11 september 2018

https://www.knack.be/nieuws/belgie/criminoloog-christophe-busch-over-schild-vrienden-bevecht-een-standpunt-geen-mensen/article-normal-1195817.html?cookie_check=1554716344 (geraadpleegd op 31 mei 2019);

Jasper D'hoore, "'Honderdduizenden delen woede van Schild & Vrienden'", *De Tijd*, 8 september 2018

<https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie/algemeen/honderdduizenden-delen-woede-van-schild-vrienden/10047770.html> (geraadpleegd op 11 juni 2019).

¹⁵² Mail van Christophe Busch, 8 februari 2019 (zie bijlage).

Afbeelding 3: 24 januari 2019, eigen foto, Propagandaposter voor de SS-Langemarck getoond door Kazerne Dossin.

Een gehele wand van het museum staat in het teken van het daderperspectief. Het museum laat hier foto's zien uit het Höcker album. De foto's van de nazi-officieren die werkzaam waren in Auschwitz-Birkenau laten hen alleen zien tijdens vrolijke uitstapjes en officiële momenten. Niets van de gruwelijke werkelijkheid die zich afspeelde in het kamp is te zien. Afbeelding 3 toont een van de foto's die Kazerne Dossin opgenomen heeft in de permanente tentoonstelling. Rob van der Laarse maakt uit de wereldwijde impact van deze foto's op dat er een perspectiefwisseling plaatsvindt waarbij de behoefte groeit om ook het perspectief van de daders in ogenschouw te nemen bij het vertellen van het verhaal van de oorlog.¹⁵³

¹⁵³ Rob van der Laarse, 'Kunst, kampen en landschappen', 191.

Afbeelding 4: 1 juli 1944, Foto uit het Höcker album. Deze foto wordt met andere foto's uit het fotoalbum getoond door Kazerne Dossin. Bijschrift in de catalogus van Kazerne Dossin luidt: 'Naziofficieren samen met SS-Helferinnen, die in Auschwitz-Birkenau instonden voor de communicatie. In het midden tussen de 'helpsters' staat Karl Höcker, aan wie het fotoalbum toebehoorde'¹⁵⁴ (Bron: <http://auschwitz.net/the-hocker-album/>).

Veelzeggend zijn ook de cijfers uit het jaarverslag van 2018 over het aantal lezingen, lessen en vormingen die de medewerkers van Kazerne Dossin gaven.¹⁵⁵ Als je kijkt naar de onderwerpen is te zien dat veruit de meest besproken thema's polarisatie en dadergedrag zijn:

¹⁵⁴ Herman Van Goethem, *Catalogus Kazerne Dossin – Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten* (Mechelen 2012) 141.

¹⁵⁵ Kazerne Dossin, jaarverslag 2018
<http://annualreport.kazernedossin.memorial/#> (geraadpleegd op 31 mei 2019).

Onderwerp	Aantal lezingen
De Dossinkazerne	4
Roma en Sinti	3
Auschwitz & daders	2
Holocaust- en Herinneringseducatie	2
Archiefwerking	1
Herinneringscultuur	5
Dadergedrag	28
Bystander-gedrag	18
Cumulatieve radicalisering	19
Polarisatie	30
Deelname debatten	7
Begeleiding studiereizen	2

In 2017 gingen de meeste lezingen, lessen en vormingen over dadergedrag (31).¹⁵⁶ Op de 'tweede plek' staat cumulatieve radicalisering (16).

Aan daderschap en collaboratie besteedt het museum aandacht, maar de periode waarin Kazerne Dossin na de oorlog dienst deed als interneringskamp blijft er onbesproken. De reden hiervoor kan gezocht worden in het feit dat het museum een mensenrechtenmuseum is. Sharon Macdonald toont aan dat door een kosmopolitische framing, dus het kaderen van Holocaust in een mensenrechtennarratief, bepaalde zaken naar voren gebracht worden, maar hierdoor ook bepaalde zaken naar de achtergrond verdwijnen.¹⁵⁷ Zij citeert Wulf Kansteiner die stelt dat kosmopolitische herinnering het makkelijker gemaakt heeft voor lokale en nationale gemeenschappen om af te stappen van een herinnering die reflecteert op de eigen geschiedenis.¹⁵⁸ Volgens Macdonalds kan een kosmopolitische benadering een manier zijn om te ontwijken om moeilijk erfgoed te benaderen.¹⁵⁹ De focus van Kazerne Dossin op mensenrechten heeft er voor gezorgd dat er geen plaats is voor aandacht aan het naoorlogse interneringskamp. 'A cosmopolitan emphasis, as on human rights, can entail displacements from more local, perhaps less dramatic, but nevertheless significant events. [...]

¹⁵⁶ Kazerne Dossin jaarverslag 2017

https://www.kazernedossin.eu/NL/Docs/2017_KD_Jaarverslag (geraadpleegd op 31 mei 2019).

¹⁵⁷ Macdonald, *Difficult Heritage*, 123.

¹⁵⁸ Ibidem, 132.

¹⁵⁹ Ibidem, 134.

This [...] can produce particular kinds of emphases and silences', aldus Macdonalds.¹⁶⁰ Het naoorlogse interneringskampverleden van Dossin is zo'n stilte. In hoofdstuk 1 werd beschreven dat er binnen de historiografie veel aandacht is voor de collaboratie in België. Bij Kazerne Dossin is deze aandacht er niet.

Volgens Christophe Busch is meerstemmigheid ook geen evident gegeven omdat er een spanningsveld bestaat tussen de commemoratieve en de educatieve functie die Kazerne Dossin heeft.¹⁶¹ Dorien Styven waarschuwde mij dat het onderzoek doen naar de gelaagde geschiedenis van Kazerne Dossin met een focus op mogelijkheden van het belichten van de geschiedenis van collaborateurs op weerstand vanuit de Joodse gemeenschap kan stuiten. Op de vraag of Busch merkt dat er weerstand is vanuit de Joodse gemeenschap wanneer de gelaagde geschiedenis van Kazerne Dossin verteld wordt, zegt hij dat hij het eerder angst zou noemen dan weerstand: 'angst in die zin dat het DNA van sommige plaatsen of verhalen verloren zouden gaan.'¹⁶² Busch begrijpt deze angst: '[...] je bent een Holocaust en mensenrechtenmuseum, maar op een bepaald moment begin je die mensenrechten in te vullen'.¹⁶³ Busch verwijst naar de herinneringscultuur van het Joods slachtofferschap zoals deze beschreven werd in hoofdstuk 1: '[...] de groep van die jaren lang, decennia lang, heeft moeten strijden voor zo'n plaats van, blijft dit nog onze plaats? Of zijn wij straks naast de Rwandezes en Armenen zo een van de vele groepjes in de rij.'¹⁶⁴ Busch zegt dat het niet de bedoeling is om te zeggen dat de ene genocide erger is dan de andere, maar dat het gaat om bepaalde patronen. Busch erkent dat dit voor een commemoratieve groep lastig kan zijn, omdat het hen niet gaat om die patronen. Busch wijst erop dat het belangrijk is om de vertrouwensrelatie met de commemoratieve doelgroep, de Joodse gemeenschap, in het oog te houden en dat 'hoe zeer je ook de verkeerde aannames, ook de angst onder controle hebt gekregen dat het niet bedoeling is weg te gaan van uw DNA, maar eigenlijk naar tot een verrijking te komen op basis van inzichten'.¹⁶⁵ Hij hoopt dat het ooit mogelijk is om tot radicale multi-perspectiviteit te komen. Olga Van Oost, Sectorcoördinator musea en adviseur museologie bij FARO, Vlaams Steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, wijst erop dat er veel gewerkt wordt rond meerstemmigheid.¹⁶⁶ Ze vertelt dat het septembernummer van het FARO tijdschrift een dossier zal bevatten over conflict en meerstemmigheid. Op dinsdag 26 november 2019 organiseert FARO het Groot Onderhoud met als thema conflict en meerstemmigheid.¹⁶⁷

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ Interview met Christophe Busch, Mechelen, 29 april 2019 (zie bijlage).

¹⁶² Ibidem.

¹⁶³ Ibidem.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ Ibidem.

¹⁶⁶ Interview met Olga Van Oost, Brussel, 9 mei 2019 (zie bijlage).

¹⁶⁷ 'Save the date | Groot Onderhoud 2019: conflict en meerstemmigheid', FARO, 2 mei 2019

Olga Van Oost neemt een mentaliteitswijziging waar als het gaat over het herinneren van moeilijke verledens. Zij constateert dat we op een moment zitten waarbij moeilijke thema's zoals het koloniale verleden en de Tweede Wereldoorlog op de agenda gezet worden. Van Oost zegt het volgende over het bespreken van dergelijke thema's: 'Ik moet eerlijk zeggen als ik tien jaar geleden daar over sprak, ik durfde dat amper luidop zeggen [...] en nu ineens kan dat heel vlotjes gezegd worden.'¹⁶⁸ Antoon Van den Braembussche noemt in 2002 de weerstand in België tegen het erkennen van zwarte bladzijden uit het geschiedenisboek 'the Silence of Belgium'.¹⁶⁹ Deze stilte wordt volgens Van Oost langzaam opgeheven. Een voorbeeld dat dit aantoont is het vernieuwde Africa Museum in Tervuren waar het koloniale verleden niet langer onder stoelen of banken wordt geschoven en waar de discussie heerst over hoe dit verleden het best te tonen is¹⁷⁰.

Nederland is erg sterk bezig met het aankaarten van moeilijke verledens volgens Van Oost.¹⁷¹ België heeft het volgens haar heel moeilijk met zijn verledens en het verschil met Nederland is groot stelt zij. België loopt hierin achter en in Nederland is er veel sneller een debat over hoe er met moeilijke verledens om moet worden gegaan, stelt Van Oost. Busch is voorzichtiger. Hij zegt dat hij in het begin ook dacht dat een dergelijk debat in Nederland makkelijker gevoerd zou kunnen worden. 'Wij zitten met onze communautaire identiteit en een onmogelijke staatsstructuur dus [...] wij hebben het nog iets moeilijker, omdat het bij ons aan allerlei structurele belemmeringen zit', aldus Busch.¹⁷² Busch is niet meer zo zeker of een debat in Nederland makkelijker gevoerd kan worden. Hij refereert aan de rel bij Kamp Westerbork waar begin 2019 Stichting Vluchteling tijdens de Nacht van de Vluchteling een sponsorloop wilde organiseren.¹⁷³ Na bedreigingen ging die sponsorloop niet door. Als Busch Kazerne Dossin met musea in andere landen dan Nederland vergelijkt, stelt hij juist vast dat het museum zich in een unieke uitgangspositie bevindt. Busch ziet Kazerne Dossin als een museum dat zich in de periferie bevindt waardoor nieuwe academische inzichten, zoals het agonisme, sneller vertaald kunnen worden naar de praktijk. Busch: 'Als je in het Holocaustmahnmal een steen wilt verleggen dan zijn er daar 35 expertcomités, natuurlijk, die zich daar mee moeien. Dus bepaalde

<https://faro.be/blogs/faro/save-date-groot-onderhoud-2019-conflict-en-meerstemmigheid> (geraadpleegd op 23 mei 2019).

¹⁶⁸ Interview met Olga Van Oost, Brussel, 9 mei 2019 (zie bijlage).

¹⁶⁹ Van den Braembussche, 'The Silence of Belgium', 34-52.

¹⁷⁰ Rutger Pontzen, 'Het Africa Museum in Tervuren rekent af met zijn koloniale perspectief; niets te vroeg', *De Volkskrant*, 7 december 2018

<https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/het-africa-museum-in-tervuren-rekent-af-met-zijn-koloniale-perspectief-niets-te-vroeg~b90f4d3a/> (geraadpleegd op 25 juni 2019).

¹⁷¹ Interview met Olga Van Oost, Brussel, 9 mei 2019 (zie bijlage).

¹⁷² Interview met Christophe Busch, Mechelen, 29 april 2019.

¹⁷³ 'Sponsorloop vanaf voormalig Kamp Westerbork geschrapt na bedreigingen', *NOS*, 29 april 2019

<https://nos.nl/artikel/2282570-sponsorloop-vanaf-voormalig-kamp-westerbork-geschrapt-na-bedeigingen.html> (geraadpleegd op 21 mei 2019).

inhoudelijke verschuivingen gaan daar traag'.¹⁷⁴

Zit er een relatie zit tussen de mentaliteitswijziging waar Van Oost over spreekt en het concept agonisme? Van Oost wijst hier naar toevalligheid. 'Het is ook gewoon iets handig hè', zegt zij over agonisme.¹⁷⁵ Zij wijst erop dat de ideeën rond het agonisme al zo'n tien tot twintig jaar geleden zijn uitgedacht. 'En nu pikken we dat eigenlijk wat op in het discours rond musea. Zo zou je het kunnen zien. Maar voor mij is dat eerder een toevalligheid ofzo. Een handig model. Je kan er wel iets mee', aldus Van Oost.¹⁷⁶ Van Oost schreef in haar proefschrift uit 2009 over het agonistisch museum. Van Oost: 'Ik had het helemaal niet op die musea [...] maar ik had het toen veel meer over effectief kunstmusea zoals het MUHKA, het Museum van Hedendaagse Kunst Antwerpen, het Van Abbemuseum in Eindhoven. [...] Ik zag dat toen wel al gebeuren dat musea die richting zouden uitgaan [richting een agonistische werking red.]. Dat was toen al bezig. Ik stelde dat eigenlijk gewoon vast. Maar voor mij stond dat helemaal los van het soort museum eerlijk gezegd.'¹⁷⁷

Conclusie

Kazerne Dossin besteedt als museum veel aandacht aan actuele thema's. Het is actief bezig om actuele academische theorieën, zoals agonisme, te implementeren in de museale werking om aan te sluiten op hedendaagse tendensen uit de maatschappij. Het JMDV zette tussen 1996 en 2012 het historische narratief centraal. Zowel door medewerkers van Kazerne Dossin als elders in de media wordt het bestaansrecht van het museum juist gezocht in de maatschappijrelevantie en actualisatie. Kazerne Dossin is niet alleen een museum van de Holocaust, maar ook van de mensenrechten. De aandacht voor actualisatie komt dus grotendeels uit de aard van het instituut.

Het museum heeft aandacht voor daderschap. Dat blijkt uit de permanente tentoonstelling en uit lezingen die medewerkers van het museum verzorgen. Het museum gaat hierin mee in de perspectiefwisseling die Rob van der Laarse omschrijft: meer aandacht voor de daders. De geschiedenis van daderschap bij de plek zelf, de periode van naoorlogse internering van collaborateurs, wordt echter niet belicht. Een verklaring hiervoor is dat dit verleden niet past in een mensenrechtennarratief. Ook is de commemoratieve functie van het museum erg sterk en wekt het een bepaalde angst op bij de Joodse gemeenschap als ook andere periode's in de geschiedenis van de Kazerne belicht worden.

Er wordt vaak betoogd dat België achter loopt op Nederland, maar Christophe Busch twijfelt of dit wel helemaal opgaat. Hij wijst hierbij naar Herinneringscentrum Kamp Westerbork en de

¹⁷⁴ Interview met Christophe Busch, Mechelen, 29 april 2019 (zie bijlage).

¹⁷⁵ Interview met Olga Van Oost, Brussel, 9 mei 2019 (zie bijlage).

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ Ibidem.

commotie die ontstond na het plannen van een vluchtelingenloop. Busch betoogt dat Kazerne Dossin academische inzichten juist sneller in kan zetten in de praktijk doordat het zich in de periferie bevindt.

Het is Christophe Busch die met zijn veelzijdige achtergrond een stempel kan drukken op de manier waarop de oorlog in Kazerne Dossin herinnerd wordt. Het was Busch die het concept agonisme introduceerde in de museumwerkgroep. In het volgende hoofdstuk wordt beschreven hoe de Nederlandse voormalige concentratiekampen de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog herinneren. Daarna wordt een vergelijking gemaakt met Kazerne Dossin.

Hoofdstuk 5: Voormalige concentratiekampen in Nederland

Dit hoofdstuk bespreekt de omgang met het verleden van de Tweede Wereldoorlog door de voormalige Nederlandse concentratiekampen Kamp Westerbork en Kamp Vught. De omgang met deze kampen wordt vervolgens vergeleken met de omgang met Kazerne Dossin.

5.1 Herinneringscentrum Kamp Westerbork

Kamp Westerbork werd in 1939 gebouwd als Centraal Vluchtelingenkamp Westerbork waar Joodse vluchtelingen die uit Duitsland gevlucht waren voor het naziregime werden opgevangen. De nazi's namen het kamp vanaf 1 juli 1942 in gebruik als *Polizeiliches Judendurchgangslager Westerbork*. Vanaf hier vertrokken van 15 juli 1942 tot 13 september 1944 93 treinen naar Auschwitz, Sobibor, Theresienstadt en Bergen-Belsen. In totaal werden er vanuit Nederland ongeveer 107.000 Joden, 245 Sinti en Roma en enkele tientallen verzetsstrijders naar het Oosten gedeporteerd.¹⁷⁸ Het grootste deel van deze slachtoffers vertrok vanuit Kamp Westerbork.

Na de oorlog werd het kamp direct weer in gebruik genomen. Van 24 april 1945 tot 1 december 1948 was Westerbork een interneringskamp waar SS'ers en collaborateurs gevangen werden gehouden. Van 1 december 1948 tot september 1949 was er een militair kamp gevestigd dat in gebruik genomen werd tijdens de oorlog tussen Nederland en Indonesië. Tussen 4 juli 1950 en maart 1951 werden er gerepatrieerde Indische Nederlanders gehuisvest in Westerbork. De langste bewoningsgeschiedenis van Kamp Westerbork is die van de Molukkers die van 1951 tot 1971 in het zo benoemde Woonoord Schattenberg woonden. In 1971 werden de laatste bewoners weggestuurd en werden de laatste barakken gesloopt. Pas in 1983 werd Herinneringscentrum Kamp Westerbork geopend.

Kazerne Dossin is niet uniek in het leggen van een link tussen het verleden en heden. In de

¹⁷⁸ Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 'Durchgangslager' <https://kampwesterbork.nl/geschiedenis/tweede-wereldoorlog/durchgangslager> (geraadpleegd op 5 juli 2019).

statuten van Herinneringscentrum Kamp Westerbork is te lezen dat het de missie van het herinneringscentrum is om actuele thema's te bespreken:

'De stichting stelt zich ten doel op en/of in de directe omgeving van het terrein van het voormalig kamp Westerbork informatie te verschaffen over de historische en actuele betekenis van dit kamp, alsmede historische en actuele thema's die daaraan verwant zijn, teneinde dit terrein een plaats te doen zijn van herinnering, herdenking en bezinning en voorts al hetgeen daarmee in de ruimste zin verband houdt.¹⁷⁹

Christel Tijen, coördinator educatie van Herinneringscentrum Westerbork, verklaart dat de enige verbinding die het Herinneringscentrum met de actualiteit maakt betrekking heeft tot vluchtelingen: 'Ons standpunt is dat de periode als doorgangskamp en breder de Holocaust uniek en niet vergelijkbaar zijn met discriminatie of uitsluiting in het heden. [...] Het Herinneringscentrum is één van de Tweede Wereldoorlog-instellingen die in exposities en programmering juist geen expliciete verbinding met het heden aanbrengt.¹⁸⁰ Deze toelichting van Tijen lijkt niet te rijmen met de statuten waarin over 'actuele thema's' gesproken wordt. Na extra navraag verklaart Tijen dat het herinneringscentrum niet een exacte vergelijking maakt tussen de Holocaust en oorlog en vervolging in het heden: 'In het Oorlogsmuseum Rotterdam zie je in de entree bijvoorbeeld foto's van het gebombardeerde Rotterdam naast die van Aleppo. Dit soort vergelijkingen zouden wij niet maken.¹⁸¹ Wel legt het herinneringscentrum in tentoonstellingen en programma's de verbinding tussen mechanismes van uitsluiting, discriminatie, antisemitisme en onverschilligheid. 'Niet met concrete voorbeelden uit het nieuws van 2019, maar aan de hand van de levensverhalen van mensen die in kamp Westerbork verbleven', aldus Tijen.¹⁸² In het besteden van aandacht voor mechanismes komt het sterk overeen met Kazerne Dossin.

De geschiedenis van Kamp Westerbork is zeer gelaagd en het kamp kent dan ook veel herinneringsgroepen. Roel Hijink stelt de terechte vraag wat te doen met deze geschiedenissen die na de oorlog aan het kampterrein zijn toegevoegd.¹⁸³ Dat al die geschiedenissen behandeld worden door Kamp Westerbork en andere voormalige concentratiekampen is niet evident. Rob van der Laarse merkt op dat de Nederlandse kampen, net als naziconcentratiekampen elders in Europa, niet aan de druk ontkomen om zich te presenteren als 'Holocaust-icoon'.¹⁸⁴ Ondanks deze druk zijn er projecten waarbij de voormalige kampen ook oog hebben voor de naoorlogse geschiedenis.

¹⁷⁹ Stichting Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 'Statutenwijziging stichting', 20 januari 2012.

¹⁸⁰ Mail van Christel Tijen, 21 mei 2019 (zie bijlage).

¹⁸¹ Mail van Christel Tijen, 7 juni 2019 (zie bijlage).

¹⁸² Ibidem.

¹⁸³ Roel Hijink, 'De musealisering van de kampen', 138.

¹⁸⁴ Rob van der Laarse, 'Kunst, kampen en landschappen', 190.

Dergelijke projecten worden niet altijd met enthousiasme onthaald door de verschillende herinneringsgroepen van de voormalige kampen. Christel Tijenk vertelt over de tijdelijke tentoonstelling over het interneringskamp Westerbork dat het Herinneringscentrum in 2008 opende, omdat dat kamp zestig jaar daarvoor werd gesloten. Deze tentoonstelling kwam het herinneringscentrum op uitzonderlijk veel negatieve reacties te staan. Tijenk: 'In essentie kwam het erop neer dat het voor veel nabestaanden van Joodse oorlogsslachtoffers niet te verteren was dat in het museum van kamp Westerbork stilgestaan werd bij de ervaringen van collaborateurs in het interneringskamp. In hun ogen mocht op de plek waar hun (groot)ouders werden weggevoerd geen aandacht zijn voor (collaborateurs met) de daders. Daarnaast was er de associatie van NSB met verraad van Joden en vond men dat aandacht besteden aan het interneringskamp gelijk stond aan het vergelijken van leed tussen de slachtoffers van de Jodenvervolgving en de geïnterneerden in de periode 1945-1948.'¹⁸⁵

Volgens Tijenk was de kritiek nog groter dan in 2008 toen Herinneringscentrum Kamp Westerbork begin 2019 bekendmaakte dat het in samenwerking met Stichting Vluchteling in juni 2019 een sponsorloop voor vluchtelingen wilde organiseren. Voor Dirk Mulder, directeur van het herinneringscentrum, was dit een evidente keuze.¹⁸⁶ Het kamp was namelijk voor Duitse en Joodse vluchtelingen gebouwd in 1939. In deze redenering konden velen zich niet vinden. Esther Voet van het Nieuw Israëlitisch Weekblad noemt het ridicul om de link met de Holocaust te leggen.¹⁸⁷ De commotie liep zelfs zo ver op dat Mulder bedreigd werd en uitgemaakt werd voor nazi, NSB'er, antisemiet en Holocaust-ontkenner.¹⁸⁸

Dirk Mulder zegt dat het commentaar vanuit de Joodse gemeenschap hem het meest raakt: 'Wij moeten voor overlevenden en nabestaanden een veilige haven zijn en ik las dat zij dat niet meer zo ervaren. Dat vind ik heel pijnlijk.'¹⁸⁹ Het commentaar vanuit de Joodse gemeenschap is volgens Mulder gestoeld op het gevoel dat Westerbork terug naar hen moet. Christophe Busch sprak in het geval van Kazerne Dossin over een angst bij de Joodse gemeenschap. Ook Tijenk spreekt over een angst.¹⁹⁰ Volgens haar heeft een deel van de gemeenschap de vrees dat de Holocaust inmiddels wordt

¹⁸⁵ Mail van Christel Tijenk, 21 mei 2019 (zie bijlage).

¹⁸⁶ 'Westerbork: Joodse kritiek op sponsorloop onterecht', NOS, 19 januari 2019 <https://nos.nl/artikel/2268144-westerbork-joodse-kritiek-op-sponsorloop-onterecht.html> (geraadpleegd op 3 juni 2019).

¹⁸⁷ Ibidem.

¹⁸⁸ Ellen de Visser, 'Interview met Dirk Mulder: Dertig jaar lang hield Dirk Mulder de herinnering aan Westerbork levend. Kort voor zijn afscheid werd hij het doelwit van bedreigingen. "Ik besef dat dit een beladen plek is. Maar inmiddels lijkt het een mijnenveld"', *De Volkskrant*, 24 mei 2019 <https://www.volkskrant.nl/mensen/hij-werd-bedreigd-en-uitgemaakt-voor-nazi-het-ongelukkige-afschied-van-de-directeur-van-herinneringscentrum-kamp-westerbork~b17019a1/> (geraadpleegd op 3 juni 2019).

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ Mail van Christel Tijenk, 21 mei 2019 (zie bijlage).

gezien als slechts een onderdeel van de Tweede Wereldoorlog. Ook wijst zij op het toegenomen gevoel van onveiligheid door het ervaren van antisemitisme. Christophe Busch merkt op dat het niet de doelstelling was van Westerbork om vluchten en deportatie op één lijn met elkaar te zetten. Busch: 'Maar dan voel je dat dit weer aannames, misinterpretaties en angsten zijn en dan verlies je eigenlijk langs twee kanten. Want de gemeenschap die iets wil doen omtrent de hedendaagse vluchteling- en migratieproblematiek verliest en de commemoratieve groep [de Joodse gemeenschap] verliest ook. En je bent allemaal naar elkaar aan het wijzen daar dat het eigenlijk de mensen zijn die voorbij de zaken iets positiefs kunnen doen.'¹⁹¹ Marek Sengers van Nationaal Monument Kamp Vught maakt de kanttekening dat dergelijke kritiek vaak komt van een zeer kleine groep die een groot bereik krijgt door, volgens Sengers, media-aandacht en sensatiezucht.¹⁹²

Er is in 2019 meer kritiek dan in 2008. Het lijkt problematischer dan vroeger om de geladen geschiedenis van Kamp Westerbork te belichten. Het citaat van Dirk Mulders toont dit aan: 'Ik beseft dat dit een beladen plek is. Maar inmiddels lijkt het een mijnenveld geworden'.¹⁹³ In het geval van de commotie rond de Nacht van de Vluchteling moet ook gerealiseerd worden dat men anders naar vluchtelingen is gaan kijken sinds de vluchtelingencrisis.¹⁹⁴ Echter neemt Christel Tijenk waar dat niet alleen activiteiten met betrekking tot vluchtelingenproblematiek kritischer bekeken worden in de laatste jaren.¹⁹⁵ Zij zegt dat het twintig jaar geleden geen probleem was om aandacht te besteden aan de gelaagde geschiedenis van het kamp. Zij stelt dat vooral aandacht voor de periode van het interneringskamp voor collaborateurs en verbinding met de actualiteit geproblematiseerd worden. Tijenk: 'Het wordt niet als problematisch ervaren om aandacht te besteden aan de periode dat Westerbork werd gebruikt als kazerne voor dienstplichtigen die naar Nederlands-Indië/Indonesië werden uitgezonden of de periode dat het een opvangkamp was voor gerepatrieerden en daarna Woonoord voor Molukkers'.¹⁹⁶

De constatering dat het de laatste twintig jaar problematischer is geworden om de gelaagde geschiedenis van Kamp Westerbork te bespreken, werpt de vraag op of de perspectiefwijziging die Rob van der Laarse in 2009 waarneemt, geldt voor Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Het lijkt er hier

¹⁹¹ Interview met Christophe Busch, Mechelen, 29 april 2019 (zie bijlage).

¹⁹² Mail van Marek Sengers, 7 juni 2019 (zie bijlage).

¹⁹³ ¹⁹³ Ellen de Visser, 'Interview met Dirk Mulder: Dertig jaar lang hield Dirk Mulder de herinnering aan Westerbork levend. Kort voor zijn afscheid werd hij het doelwit van bedreigingen. "Ik beseft dat dit een beladen plek is. Maar inmiddels lijkt het een mijnenveld"', *De Volkskrant*, 24 mei 2019 <https://www.volkskrant.nl/mensen/hij-werd-bedreigd-en-uitgemaakt-voor-nazi-het-ongelukkige-afschied-van-de-directeur-van-herinneringscentrum-kamp-westerbork~b17019a1/> (geraadpleegd op 3 juni 2019).

¹⁹⁴ Mark Middel, 'Tineke Ceelen: "We waren 25 jaar geleden nog halve heiligen"', 14 juni 2019, *NRC* <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/06/14/we-waren-25-jaar-geleden-nog-halve-heiligen-a3963691> (geraadpleegd op 24 juni 2019).

¹⁹⁵ Mail van Christel Tijenk, 21 mei 2019 (zie bijlage).

¹⁹⁶ Ibidem.

helemaal niet op dat er meer ruimte is voor het perspectief van de daders. Er zijn voorbeelden die de these van Rob van der Laarse steunen. Op 27 februari werd 'de Muur van Mussert' aangewezen als rijksmonument. Het verlenen van monumentstatus aan dit Nederlandse toonbeeld van dadererfgoed laat zien dat ook dadererfgoed waarde heeft om monument te zijn. Op deze plek is inderdaad meer ruimte voor de stem van daders en is er dus een perspectiefwisseling, zoals Van der Laarse verwoordt, zichtbaar. Op plekken waar slachtofferschap centraal staat, lijkt dit minder evident. Het museum wil wel meer aandacht schenken aan dit perspectief. In de huidige permanente tentoonstelling die stamt uit 1999 is een kwart van de ruimte gewijd aan de naoorlogse periode van het kamp. Tjenk vertelt dat het museum momenteel in de voorbereiding zit van een uitbreiding en vernieuwing. In deze nieuwe tentoonstelling zal aandacht besteed worden aan de verschillende naoorlogse bewoningsgeschiedenissen. Tjenk verwacht dat ook hier weer kritiek op zal komen. Tjenk stelt dat het Herinneringscentrum altijd vastgehouden heeft aan zijn eigen statuten, waarin is opgenomen dat er in museum en activiteiten aandacht wordt besteed aan de gelaagde geschiedenis van de plek en daarmee alle perioden, inclusief de interneringskamperperiode.

5.2 Nationaal Monument Kamp Vught

Kamp Vught droeg tijdens de oorlog officieel de naam *Konzentrationslager Herzogenbusch*. In 1942 werd met de bouw van het kamp begonnen. In januari 1943 arriveerden er gevangenen uit Kamp Amersfoort die het kamp afbouwden. Tussen januari 1943 en september 1944 werden er ongeveer 32.000 mensen gevangen gehouden in het kamp.¹⁹⁷ Onder hen waren ongeveer 12.000 Joden. De rest bestond uit politieke gevangenen, verzetsstrijders, Sinti en Roma ('zigeuners'), Jehova's getuigen, zwervers, zwarthandelaren, criminelen en gijzelaars. Veel gevangenen, met namen de Joodse gevangenen, werden vanuit Vught naar vernietigingskampen in het Oosten getransporteerd. Net als Kamp Westerbork kreeg Kamp Vught na de oorlog een nieuwe bestemming. Ook hier werden collaborateurs geïnterneerd. Het leger nam een deel van het kamp in bezit en Duitse evacués werden er gehuisvest. Net als in Kamp Westerbork werd er een Moluks woonoord gerealiseerd, dat er tot op heden zit. Woonoord Lunetten, een penitentiare inrichting, twee kazernes en Nationaal Monument Kamp Vught maken samen de ruimte op die tijdens de oorlog dienst deed als het SS-concentratiekamp.

Nationaal Monument Kamp Vught heeft expliciet in zijn missie staan dat het een brug slaat tussen het verleden en de actualiteit:

Nationaal Monument Kamp Vught wil een wezenlijke bijdrage leveren aan het morele bewustzijn in de samenleving door:

¹⁹⁷ Nationaal Monument Kamp Vught, 'Historische informatie'
<https://www.nmkampvught.nl/historische-informatie/> (geraadpleegd op 5 juli 2019).

- De herinnering levend te houden aan concentratiekamp Vught en de lotgevallen van degenen die met deze plek (ook na de oorlog) verbonden raakten.

- Duidelijk te maken wat de actuele betekenis is van deze materiële en immateriële getuigenissen en wat de verbinding is met de vraagstukken van deze tijd.

De plek waar dit alles zich voltrok, speelt daarbij een hoofdrol.

Herdenken is nadenken.¹⁹⁸

Marek Sengers licht toe dat Nationaal Monument Kamp Vught in het verleden tentoonstellingen en bijeenkomsten georganiseerd heeft die gewijd waren aan actuele thema's zoals vluchtelingen en hedendaagse conflicten.¹⁹⁹ Sengers geeft aan dat het Nationaal Monument nooit negatieve reacties gehad heeft op die tentoonstellingen of bijeenkomsten. Sengers: 'De verbinding tussen het heden en verleden zoeken is een van de kerntaken van Nationaal Monument Kamp Vught, dus wij vinden het dan ook niet meer dan normaal.'²⁰⁰ Sengers verwacht dat het geen problemen zou opleveren als Nationaal Monument Kamp Vught een wandeling in het teken van vluchtelingen zoals bedacht door Herinneringscentrum Kamp Westerbork zou organiseren. Sengers ziet de commemoratieve functie van het museum eerder als een kracht dan een belemmering voor dergelijke activiteiten.

In Barak 1B is het Nationaal Monument Kamp Vught erin geslaagd om de gelaagde geschiedenis van de plek te vertellen. In de expositie 'Als muren konden spreken' worden vier periodes belicht: het concentratiekamp (1943-1944), het opvangkamp voor Duitse burgerevacués uit het grensgebied (1944-1945) en het interneringskamp voor NSB'ers, van collaboratie verdachte Nederlanders en Rijksduitsers (1944-1949) en woonoord 'Lunetten' voor Molukse ex-KNIL-militairen en hun gezinnen.²⁰¹

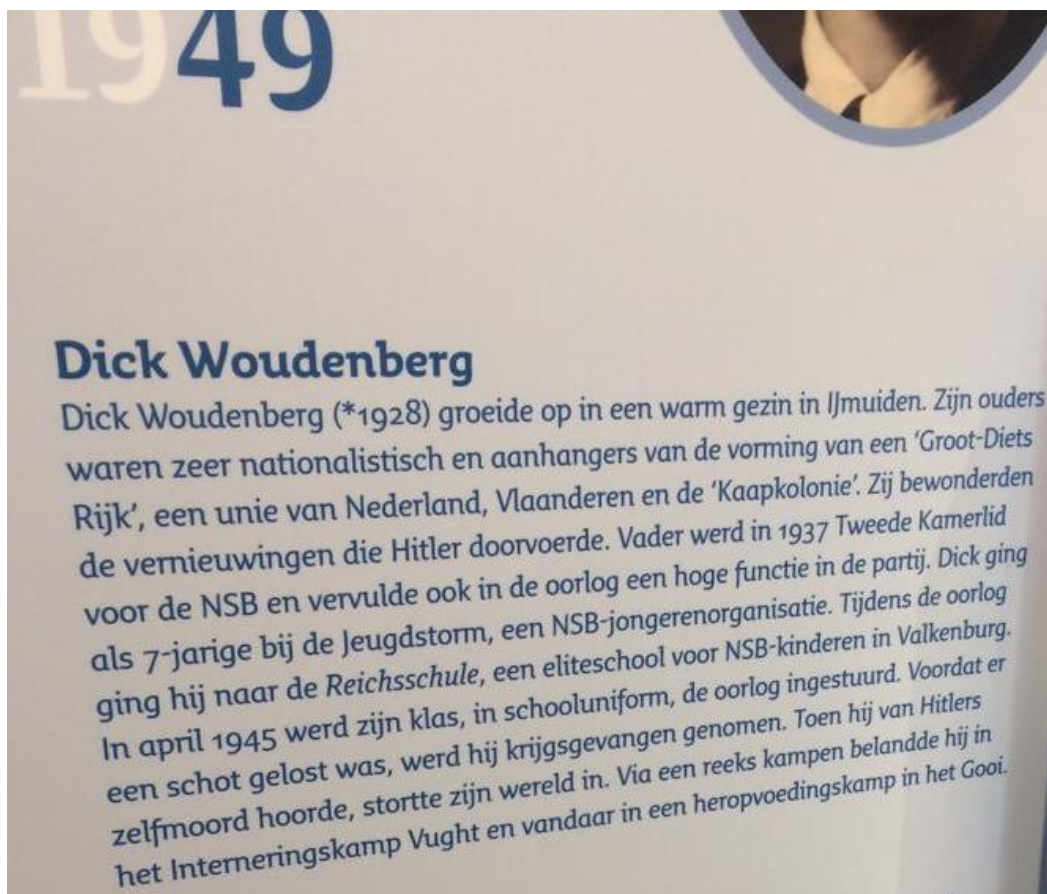
Kamp Vught erkent dat deze groepen niet zonder meer gelijk gesteld kunnen worden. Zowel in de museumgids als in de tentoonstelling wordt dit benadrukt door het museum. De volgende tekst is te lezen in Barak 1B: 'In veel opzichten zijn de ervaringen van deze groepen onvergelijkbaar. Maar niemand kwam hier uit vrije wil. Ieder ervoer een gevoel van 'wij en zij', van 'macht en onmacht'. Tegen wil en dank maakten zij er het beste van'. In de tentoonstelling worden verhalen van personen uit de verschillende herinneringsgroepen naast elkaar gezet. Elk van deze verhalen krijgt evenveel aandacht.

¹⁹⁸ Mail van Marek Sengers, 7 juni 2019 (zie bijlage).

¹⁹⁹ Ibidem.

²⁰⁰ Ibidem.

²⁰¹ Nationaal Monument Kamp Vught, 'Bezoek ook Barak 1B' <https://www.nmkampvught.nl/barak1b/> (geraadpleegd op 28 mei 2019).

Afbeelding 5: informatiebordje in de tentoonstelling 'Als muren konden spreken' in Barak 1B van Nationaal Monument Kamp Vught.

Waar Christel Tijenk van Herinneringscentrum Kamp Westerbork aangeeft dat het de laatste twintig jaar moeilijker is geworden om de gelaagde geschiedenis van het kamp te bespreken, wat zich geuit heeft in de kritiek op de NSB-tentoonstelling in 2008 en de Nacht van de Vluchteling in 2019, geeft Marek Sengers van Nationaal Monument Kamp Vught aan dat zij geen enkele negatieve reactie ontvingen op de tentoonstelling in Barak 1B uit welke hoek dan ook.²⁰² Tijenk stelt dat het ondenkbaar zou zijn dat het Herinneringscentrum Kamp Westerbork in een originele barak evenveel aandacht zou besteden aan de geschiedenis van het kamp als interneringskamp en als doorgangskamp zoals dat in Barak 1B gebeurt.²⁰³

Sengers noemt nog een voorbeeld dat een verschil in kritiek op omgang met beladen thema's blootlegt: de Duitse ambassadeur legt al geruime tijd op 4 mei een krans op de herdenking bij Kamp Vught. 'In de rest van Nederland is er op plekken nog steeds weerstand tegen of staat het ter discussie. Wij hebben dit 'gewoon' gedaan en zijn daar altijd open in geweest. Ook hier hebben wij geen

²⁰² Mail van Marek Sengers, 7 juni 2019 (zie bijlage).

²⁰³ Mail van Christel Tijenk, 7 juni 2019 (zie bijlage).

negatieve reacties op gekregen', aldus Sengers.²⁰⁴ Het is waar dat bij de dodenherdenking in Westerbork geen Duitse regeringsvertegenwoordigers zijn. Op de Nationale Dodenherdenking op de Dam zijn geen Duitse vertegenwoordigers welkom, maar dit komt door het nationale karakter van deze herdenking.²⁰⁵ Het Nationaal Comité 4 en 5 mei verklaart dat hierbij geen enkele buitenlandse vertegenwoordigers uitgenodigd worden. Op 5 mei worden Duitse vertegenwoordigers wel expliciet uitgenodigd. Zo hield toenmalig Bondspresident Joachim Gauck op 5 mei 2012 de jaarlijkse 5 mei-lezing.²⁰⁶ Een onderzoek uit 2007 wees echter uit dat driekwart van de Nederlanders het niet erg zou vinden als Duitsers aanwezig zouden zijn op de Dam bij de Nationale Dodenherdenking op 4 mei.²⁰⁷ Bij lokale herdenkingen zijn er wel geregeld Duitse vertegenwoordigers aanwezig.²⁰⁸ Het is dus niet zo dat Kamp Vught als enige tegen de stroom in zwemt, maar het feit dat Kamp Vught dit in tegenstelling tot Kamp Westerbork wel doet en hier geen kritiek op krijgt blijft staan.

Hoe kan het dat er zo'n groot verschil bestaat in de mate van kritiek die Herinneringscentrum Kamp Westerbork en Nationaal Monument Kamp Vught krijgen op het belichten van de gelaagde geschiedenis? Hoe kan het dat naar verwachting een vluchtelingenloop bij Nationaal Monument Kamp Vught probleemloos zou verlopen terwijl er Herinneringscentrum Kamp Westerbork een rel creëerde met de organisatie van een dergelijke loop? Deze vragen werden voorgelegd aan Christel Tijen en Marek Sengers. Sengers zegt dat hij en zijn collega's dit verschil deels zoeken in de specifieke historische context van Kamp Vught.²⁰⁹ Hij verklaart dat de geschiedenis van Kamp Vught als naziconcentratiekamp zelf ook een veel gelaagdere geschiedenis is dan die van Kamp Westerbork: 'Politieke gevangenen, Joden, verzetsstrijders, gijzelaars, Jehova's getuigen. Mannen, vrouwen, kinderen... allen zaten hier gevangen.'²¹⁰ Sengers concludeert hieruit dat het verhaal van Kamp Vught

²⁰⁴ Mail van Marek Sengers, 7 juni 2019 (zie bijlage).

²⁰⁵ Hidde Remmerswaal, 'Duitse ambassadeur komt toch niet naar Dodenherdenking', *De Volkskrant*, 8 januari 2010

<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/duitse-ambassadeur-komt-toch-niet-naar-dodenherdenking~bbe72f9b/> (geraadpleegd op 10 juni 2019);

Nine Nooter, 'Dodenherdenking is van de Nederlanders zelf', 9 januari 2010

<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/dodenherdenking-is-van-de-nederlanders-zelf~b31d21de/> (geraadpleegd op 10 juni 2019).

²⁰⁶ 'Bondspresident Gauck houdt 5 mei-lezing', *Nationaal Comité 4 en 5 mei*, 29 maart 2012

<https://www.4en5mei.nl/nieuws/nieuwsbericht/15/bondspresident-gauck-houdt-5-mei-lezing> (geraadpleegd op 10 juni 2019).

²⁰⁷ 'Duitsers welkom bij dodenherdenking', *Duitsland Instituut*, 4 mei 2007

<https://duitslandinstituut.nl/artikel/1318/duitsers-welkom-bij-dodenherdenking> (geraadpleegd op 10 juni 2019).

²⁰⁸ 'Dodenherdenking met Duitsers alleen lokaal. Ambassadeur Läufer herdenkt in Vught en Wassenaar', *Duitsland Instituut*, 3 mei 2010

<https://duitslandinstituut.nl/artikel/490/dodenherdenking-met-duitsers-alleen-lokaal> (geraadpleegd op 10 juni 2019).

²⁰⁹ Mail van Marek Sengers, 7 juni 2019 (zie bijlage).

²¹⁰ Ibidem.

minder een verhaal is dat door één groep te claimen valt. Vanuit Kamp Westerbork werden ongeveer 107.000 Joden verdeeld over 97 transporten naar het Oosten gedeporteerd. Kamp Vught was in tegenstelling tot Kamp Westerbork geen *durchangslager*. In Kamp Vught hebben ongeveer 32.000 gevangenen gezeten, waarvan er ongeveer 12.000 Joods waren. Veel van hen zijn ook naar de vernietigingskampen gedeporteerd, maar meestal vertrokken zij naar Kamp Westerbork waar vanuit zij verder gedeporteerd werden. Iris van Ooijen stelt ook dat door die gelaagde geschiedenis en de nadruk die in de eerste naoorlogse jaren op verzet en heroïek lag Kamp Vught vooral bekend is geworden als herinneringsplaats van het verzet²¹¹ Dit is volgens Van Ooijen één van de redenen dat Kamp Vught niet uitgegroeid is tot symbool van Joods slachtofferschap. Tjenk noemt ook deze reden.

Kamp Vught ligt niet onder een vergrootglas van de Joodse gemeenschap en heeft voor die gemeenschap een minder sterke symbolische waarde. De geschiedenis van Kazerne Dossin is het meest te vergelijken met die van Kamp Westerbork. Kazerne Dossin deed ook dienst als doorgangskamp en de gevangenen in Dossin waren Joods, Roma of Sinti. Politieke gevangenen en verzetsstrijders waren geïnterneerd in Kamp Breendonk. Om te spreken met de woorden van Sengers wordt de geschiedenis van Kazerne Dossin dus veelal geclaimd door één groep. Door het verschil in geschiedenis bevindt Nationaal Monument Kamp Vught zich meer in de periferie om in de termen van Christophe Buch te spreken. Kamp Westerbork ligt landelijk veel meer in het vizier en is hierdoor een groter mikpunt voor kritiek.

Roel Hijink stelt dat in Vught het hoofddaccent op de museale en educatieve functie ligt en dat het monument als rouwplek daaraan ondergeschikt is.²¹² In Westerbork zijn het kampterrein en het museum gescheiden. Het voormalige kampterrein is voor iedereen toegankelijk en er worden bijeenkomsten en herdenkingen georganiseerd. Dit is nog een verklaring voor het feit dat Nationaal Monument Kamp Vught zonder weinig weerstand een tentoonstelling als die in Barak 1B heeft kunnen opzetten. De commemoratieve functie van het kamp werd er niet door bedreigd, omdat die functie niet sterk aanwezig is. Daarbij moet wel opgemerkt worden dat het hier gaat om een tijdelijke tentoonstelling – van 5 mei 2019 tot 30 december 2019 – en dat Barak 1B zich op 550 meter (volgens Google Maps) van het museum bevindt. Op het museumterrein is het nog altijd de periode van het concentratiekamp (1943-1944) die centraal staat. Hier bevindt zich ook het 'Monument der verloren kinderen' ter nagedachtenis aan de kinderen die met de kindertransporten vanuit Kamp Vught vertrokken. Door deze scheiding lopen de herinneringen aan verschillende herinneringsgroepen elkaar niet in de weg.

²¹¹ Van Ooijen, *Kampen als betwist bezit*, 191.

²¹² Roel Hijink, 'De musealisering van de kampen', 146-147.

Sengers ziet als belangrijkste verklaring in het verschil dat de tentoonstelling 'Als muren konden praten' verhalen vertelt zonder over die ervaringen een oordeel te vellen.' [...] er wordt niet gezegd dat de ervaring van de één hetzelfde is of kan zijn geweest, of dezelfde impact heeft gehad, of meer of minder erg is geweest', aldus Sengers.²¹³ In het vorige hoofdstuk werd al beschreven dat bij Kazerne Dossin ook het besef bestaat dat het niet te bedoeling is om een waardeoordeel te plakken op een bepaalde genocide. Waar dit bij hen wel een opening biedt om verschillende genocides te bespreken, geeft het geen mogelijkheid om ook de gelaagde geschiedenis te bespreken.

Het is voor een museum gemakkelijker om meerdere lagen te belichten dan alleen het collaboratieverleden. De gehele geschiedenis belichten is een makkelijkere stap dan één tegenpool, collaboratie, de zwarte bladzijde van het eigen verleden, te zetten tegenover Holocaust. Als er immers één van de meerdere lagen van het kamp verteld wordt, lijkt een stap naar de andere lagen makkelijker genomen. Wat was de invloed van de Molukse gemeenschap op de herinnering aan hun bewoningsgeschiedenis? Werd door hun stem te horen de weg geopend voor het laten horen van andere stemmen, zoals die van collaborateurs? De Stichting Barak 1B werd in 2010 opgericht als een samenwerkingsverband van Nationaal Monument Kamp Vught, het Moluks museum en het lokale Vughts museum²¹⁴. De samenwerking met het Moluks museum schept de verwachting dat de Molukse gemeenschap als herinneringsgroep een stem heeft in de invulling van de herinnering aan hun geschiedenis. Maakte de Molukse gemeenschap zich sterk voor aandacht voor hen als groep met een bewoningsgeschiedenis en het creëren van een herinneringsplek? Marek Sengers stelt dat de invloed van de Molukse gemeenschap die zij uitoefenen op het herinneringscentrum niet sterk aanwezig is.²¹⁵ Volgens Sengers heeft de gemeenschap geen tot weinig inhoudelijke belangstelling voor de geschiedenis van Kamp Vught: '[...] en dat bedoel ik niet negatief. Het maakt niet per se deel uit van hun geschiedenis en zij hebben er weinig persoonlijke band mee, maar staan er tegelijkertijd ook niet onwelwillend tegenover. Zij kennen Kamp Vught meer als de plek van hun 'nieuwe thuis' en de periode daarna. Er wordt door hen zelfs gerefereerd naar hun woonoord als 'Kamp Vught'.²¹⁶ Sengers vertelt dat de Molukse gemeenschap toejuichte dat er in Barak 1B aandacht besteed zou worden aan hun geschiedenis. Zij hebben hierbij geen bezwaar gemaakt tegen het naast elkaar vertellen van verschillende verhalen en ervaringen. Sengers concludeert het volgende: 'er wordt rekening gehouden met elkaar, we kennen elkaar en wonen/werken op (letterlijk) hetzelfde terrein, maar het is niet zo dat de Molukse stem een invloed heeft op het herdenkingswezen van het museum – noch merken wij dat daar vanuit de Molukse gemeenschap sterke behoefte aan is. Het blijven daarin

²¹³ Mail van Marek Sengers, 7 juni 2019 (zie bijlage).

²¹⁴ Van Ooijen, *Kampen als betwist bezit*, 169.

²¹⁵ Mail van Marek Sengers, 7 juni 2019 (zie bijlage).

²¹⁶ Ibidem.

toch wat gescheiden werelden en culturen, en dat is prima'.²¹⁷ Uit deze slotopmerking van Sengers valt op te maken dat het aandacht besteden aan de Molukse woongeschiedenis van Kamp Vught een keuze is vanuit het Nationaal Monument zelf. De Molukse gemeenschap heeft geen druk uitgeoefend op het herinneringscentrum. Christel Tjenk van Herinneringscentrum Kamp Westerbork zegt dat er niet te spreken valt over 'de' Molukse gemeenschap.²¹⁸ Er zijn meerdere kleinere groepen aanwezig en in samenwerking met een van die groepen is er op het terrein van Kamp Westerbork een Moluks gedenkteken en informatiepaneel geplaatst. 'De invloed kenmerkt zich dus niet door een formele structuur van een klankbordgroep of iets soortgelijks, maar in intensieve samenwerking rondom initiatieven die vanuit verschillende groepen in de gemeenschap komen', aldus Tjenk.²¹⁹

In de andere hoofdstukken werd benadrukt dat de persoon achter de herinneringsplek van belang is op de werking van deze plek. Dit geldt ook voor Herinneringscentrum Kamp Westerbork en Nationaal Monument Kamp Vught. Dirk Mulder is sinds 1986 werkzaam bij Herinneringscentrum Kamp Westerbork en werd snel daarna de eerste directeur²²⁰ Jeroen van den Eijnde werkt sinds 1990 bij Nationaal Monument Kamp Vught en in 2000 directeur werd.²²¹ Hun invloed moet niet onderschat worden.

Conclusie

Zowel Herinneringscentrum Kamp Westerbork als Nationaal Monument Kamp Vught hebben in hun statuten opgenomen dat ze het verleden dat zich op hun herinneringsplek heeft afgespeeld koppelen aan de actualiteit. Actualiserende projecten kunnen niet altijd op steun rekenen. Het lijkt de laatste jaren meer commotie te genereren als dat soort projecten georganiseerd worden. Ook aandacht voor de gelaagde geschiedenis van de voormalige kampen kan niet zonder meer rekenen op steun van de herinneringsgemeenschap. Er kan daardoor afgevraagd worden of de these van Rob van der Laarse dat er meer ruimte ontstaat voor daderperspectief wel opgaat. Zeker bij Herinneringscentrum Kamp Westerbork lijkt dit niet het geval te zijn. Kamp Vught slaat er wel in om met de tentoonstelling 'Als muren konden spreken' in Barak 1B de gelaagde geschiedenis te vertellen zonder dat dit hen op kritiek komt te staan. De grootste reden hiervoor is de aard van de geschiedenis van dit kamp. Deze plek is niet het symbool van Joods slachtofferschap zoals Kamp Westerbork dat is. De naoorlogse bewoningsgeschiedenis speelt dus niet alleen een rol. De Molukse

²¹⁷ Ibidem.

²¹⁸ Mail van Christel Tjenk, 7 juni 2019 (zie bijlage).

²¹⁹ Ibidem.

²²⁰ Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 'Directeur Dirk Mulder gaat met pensioen', 16 oktober 2018 <https://kampwesterbork.nl/museum/zien-en-doen/nieuws/item/directeur-dirk-mulder-gaat-met-pensioen> (geraadpleegd op 8 juli 2019).

²²¹ Netwerk Oorlogsbronnen, 'Jeroen van den Eijnde' <https://www.oorlogsbronnen.nl/Jeroen%20van%20den%20Eijnde> (geraadpleegd op 8 juli 2019).

gemeenschap heeft niet als groep een grote invloed op de herinnering aan hun bewoningsgeschiedenis van de kampen. Het idee dat door hun invloed en stemmen er ook sneller andere stemmen gehoord worden gaat hierdoor niet op.

Conclusie

De verschillende fases in de omgang met Kazerne Dossin tonen aan hoe de herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog in België in de loop van de tijd veranderd is. In hoofdstuk 1 werd duidelijk dat de manier waarop de Tweede Wereldoorlog in België herinnerd is zowel overeenkomsten als verschillen kent als de manier waarop deze in Nederland herinnerd is. Zo was er direct na de oorlog behoefte aan een patriottistisch narratief waarbij de nadruk lag op het verzet en de onderdrukking. De herinnering aan de Holocaust was in beide landen lang afwezig in het herinneringslandschap. Eigen aan België zijn de rol van de Eerste Wereldoorlog in de herinnering van de Tweede Wereldoorlog, de communautaire en politieke werkelijkheid, de aandacht voor de geschiedenis van de collaboratie en de latere institutionalisering en musealisering. Hoofdstuk 2 toonde aan dat in Nederland en België voormalige concentratiekampen pas laat ingericht werden als herinneringsplek en dat dat gebeurde onder invloed van de Joodse gemeenschap zelf. Het valt hierbij op dat België hierbij later was dan Nederland. Deze late musealisering is niet uniek voor de Tweede Wereldoorlog. Musea die de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog behandelen ontstonden ook laat in België.

Vanaf 1996 is er in Kazerne Dossin een museum ingericht. In dit Joods Museum van Deportatie en Verzet stonden het historische verhaal en de feiten centraal. Het vernieuwde museum dat vanaf 2012 bestond, linkt Holocaust aan mensenrechten. Naast een opkomst van het belang van mensenrechten in de herinneringscultuur en de opkomst van extreemrechts moet ook het belang van de Eerste Wereldoorlog hier niet onderschat worden. Doordat musea over de Eerste Wereldoorlog een vredesmissie hanteren, was dit voor musea over de Tweede Wereldoorlog minder urgent.

Nog steeds zijn er verschillen in hoe de voormalige concentratiekampen in Nederland en België de Tweede Wereldoorlog herinneren. Dit verschil dient echter niet zomaar verklaard te worden door te stellen dat België achter loopt op Nederland. Waar dit lange tijd opging, lijkt Nederland niet langer zonder meer een voorsprong te hebben op België in het bespreken van moeilijke thema's. Hoofdstuk 4 en 5 toonden aan dat in Herinneringscentrum Kamp Westerbork veel commotie is die de laatste jaren alleen maar sterker is geworden. Kazerne Dossin speelt in op de meest actuele academische debatten.

Verschillen tussen België en Nederland en welke rol musea in België kunnen spelen in de herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog moeten dus niet meer verklaard worden door te stellen dat België achter loopt. Er moet gekeken worden naar de aard van het instituut en de aard van de geschiedenis. Kazerne Dossin is niet uniek in het leggen van een verbinding tussen het verleden en de actualiteit. Ook de Nederlandse voormalige kampen doen dit. Het belang van de vertaalslag tussen verleden en heden is in de statuten van de herinneringsplekken opgenomen. Waar Kazerne Dossin

wel uniek in is, is dat het sinds 2012 specifiek een mensenrechtenmuseum is. De Nederlandse voormalige concentratiekampen zijn dit niet. In Hoofdstuk 3 werd beschreven hoe met de komst van een nieuw museum Kazerne Dossin vanuit de overheid de opdracht meekreeg ook een museum gewijd aan mensenrechten te zijn. Het sloot hierbij aan bij een toegenomen belang voor mensenrechten. Het centraal stellen van een mensenrechtennarratief is een concreet voorbeeld van hoe een museum wordt beïnvloed door tendensen van de herinneringscultuur. Andersom werkt het ook: een museum kan de herinneringscultuur beïnvloeden. Door het mensenrechtennarratief centraal te stellen heeft Kazerne Dossin aandacht voor andere genocides, maar niet voor de eigen gelaagde geschiedenis. Het eigen collaboratieverhaal past niet goed in het mensenrechtennarratief. Ondanks dat er zoals hoofdstuk 1 aantoonde in de historiografie in België veel aandacht is voor de collaboratie is er bij Kazerne Dossin geen sprake van die aandacht. Kazerne Dossin besteedt aandacht aan collaboratie en daderschap, maar niet aan de naoorlogse periode waarin de kazerne interneringskamp voor collaborateurs was.

Kazerne Dossin is minder gelaagd dan de voormalige concentratiekampen in Nederland. Kazerne Dossin heeft enkele jaren gediend als interneringskamp voor collaborateurs, maar heeft niet zoals de Nederlandse kampen gediend als woonoord voor Molukkers. Er zijn daardoor minder herinneringsgroepen aanwezig bij Kazerne Dossin. Het is voor een museum gemakkelijker om meerdere lagen te belichten dan alleen het collaboratieverleden. De gehele geschiedenis belichten is een makkelijkere stap dan één tegenpool, collaboratie, de zwarte bladzijde van het eigen verleden, te zetten tegenover Holocaust. Alleen het hebben van een naoorlogse gelaagde geschiedenis is niet genoeg. Het verschil in kritiek dat Herinneringscentrum Kamp Westerbork en Nationaal Monument Kamp Vught ontvangen toont dit aan. Het feit dat Kamp Westerbork door zijn rol in de oorlog als symbool voor Joods slachtofferschap wordt gezien speelt hier een grote rol. Kazerne Dossin is hierin het meest te vergelijken met Kamp Westerbork. De aard van de geschiedenis maakt het voor Kazerne Dossin dus lastig ook het collaboratieverleden te bespreken.

Tot slot moet er belang gehecht worden aan de mensen die schuilgaan achter de plaats van herinnering. Het is Christophe Busch die met zijn veelzijdige achtergrond een stempel kan drukken op de manier waarop de oorlog in Kazerne Dossin herinnerd wordt. Het was Busch die kwam met het idee van het agonisme. Voor Natan Ramet geldt ook dat hij een grote invloed had op de wording van het eerste museum op de locatie van Kazerne Dossin. Dirk Mulder is sinds 1986 werkzaam bij Herinneringscentrum Kamp Westerbork en werd snel daarna de eerste directeur. Jeroen van den Eijnde werkt sinds 1990 bij Nationaal Monument Kamp Vught en in 2000 directeur werd. De stempel die zij allen op een locatie als herinneringsplek gedrukt hebben en daarmee op de herinneringscultuur moet niet onderschat worden. Een aanbeveling is om in het onderzoek naar herinneringscultuur niet alleen oog te hebben voor de herinneringsplekken, maar ook voor de personen achter die plekken.

Bibliografie

Literatuur

- Aerts, Koen, *"Repressie zonder maat of einde?": de juridische reïntegratie van collaborateurs in de Belgische Staat na de Tweede Wereldoorlog* (Gent 2014).
- Arnold-de Simine, Silke, *Mediating Memory in the Museum. Trauma, Empathy, Nostalgia* (Londen 2013).
- Beer, Hélène, *Salle 1* (Brussel 1946).
- Belting, Hans, 'Place Of Reflection Or Place Of Sensation?' in: Peter Noever (red.), *The Discursive Museum* (Berlijn 2001) 72-83.
- Benvindo, Bruno, Evert Peeters, *Scherven van de oorlog. De strijd om de herinnering aan WOII* (Antwerpen 2011).
- Braembussche, Antoon Van den, 'The Silence of Belgium: Taboo and Trauma in Belgian Memory', *Yale French Studies, Belgian Memories* 102 (2002) 34-52.
- Cento Bull, Anna, Hans Lauge Hansen, 'On agonistic memory', *Memory Studies* (2015) 1-15.
- Cento Bull, Anna, Hans Lauge Hansen, Wulf Kansteiner, Nina Parish, 'War museums as agonistic spaces: possibilities, opportunities and constraints', *International Journal of Heritage Studies* 25 (2019) 6, 611-625.
- Confino, Alon, 'Memory and the history of Mentalities', in Astrid Erll, Ansgar Nünning (red.), *Cultural Memory Studies* (Berlijn 2008) 77-84.
- Doorslaer, Rudi Van (red.), *Gewillig België. Overheid en Jodenvervolgning tijdens de Tweede Wereldoorlog* (2007).
- Feindt, Gregor, Félix Krawatzek, Daniela Mehler, Friedemann Pestel en Rieke Trimçev, 'Entangled Memory: Toward a Third Wave in Memory Studies', *History and Theory* 53 (2014) 1, 22-44.
- Geysen, Inge, 'Woensdag Flikkendag. Museum Kazerne Dossin leidt politiemensen op', *Museumpeil*, 52, voorjaar 2019.
- Goethem, Herman Van, *Catalogus Kazerne Dossin – Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten* (Mechelen 2012).
- Goethem, Herman Van, 'De oude Dossinkazerne, een gelaagd historisch gebouw', *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen* 52 (2014/2015) 6, 1-7.
- Hakker, Jos, *De Geheimzinnige Kazerne Dossin – Deportatiekamp der Joden* (Antwerpen 1944)

- Heijden, Chris van der, *Dat nooit meer: De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland* (Amsterdam 2011).
- Herzberg, Abel, *Kroniek der Jodenvervolging*, in: J. van Bolhuis, C.D. Brandt, H.M. Randwijk, B.C. Slotenmaker (red.), *Onderdrukking en verzet. Nederland in Oorlogstijd* (Amsterdam 1950).
- Heuvel, Philip Van den, *Geschiedenis van een Federale Wetenschappelijke Instelling: Het Studie en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA)*, Masterthesis Faculteit Letteren en Wijsbegeerte Universiteit Gent (2010).
- Hijink, Roel, 'De musealisering van de kampen. Tussen werkelijkheid en verbeelding' in: Rob van der Laarse, Frank van Vree (ed.), *De dynamiek van de herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam 2009) 128-147.
- Huyse, Luc, Steven Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België, 1942-1952* (Leuven 1991).
- Jong, Loe de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1969-1991).
- Kristel, Conny, *Geschiedschrijving als opdracht. Abel Herzberg, Jacques Presser en Loe de Jong over de jodenvervolging* (Amsterdam 1998).
- Laarse, Rob van der, 'Kunst, kampen en landschappen. De blinde vlek van het dadererfgoed' in: Frank van Vree, Rob van der Laarse (red.), *De dynamiek van de herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam 2009) 169-195.
- Laethem, Patrice Van, 'Het Joods Museum van Deportatie en Verzet : de pedagogische en historische taak van een museum over de jodenvervolgingen. Een gesprek met Ward Adriaens, conservator van het museum', *Driemaandelijks Tijdschrift van de Auschwitz Stichting* (Juli-September 1999) 64, 23-32.
- Lagrou, Pieter, 'Victims of Genocide and National Memory: Belgium, France and the Netherlands 1945-1965', *Past & Present* 154 (1997) 181-222.
- Levy, Daniel, Natan Sznaider, *The Holocaust and Memory in the Global Age* (Philadelphia 2006).
- Macdonald, Sharon, *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond* (London/New York 2009).
- Meire, Johan, *De stilte van de Salient. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog rond Ieper* (Tielt 2003).
- Misztal, Barbara A., 'Collective Memory in a Global Age. Learning How and What to Remember', *Current Sociology* 58 (2010) 1, 24-44.
- Mouffe, Chantal, *On the political* (London 2015).

- Nora, Pierre, 'Preface to English Language Edition: From Lieux de memoire to Realms of Memory', in: Pierre Nora (red.), *Realms of Memory: Rethinking the French Past* (New York 1996).
- Ooijen, Iris van, *Kampen als betwist bezit. De hedendaagse omgang met de voormalige kampen Westerbork, Vught en Amersfoort* (Soesterberg 2018).
- Peeters, Kris, 'Voorwoord', in: Herman van Goethem, *Catalogus Kazerne Dossin – Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten* (Mechelen 2012).
- Pozzi, Clelia, 'Museums as Agonistic Spaces', in: L. B. Peressut, F. Lanza, and G. Postiglione (red.), *European Museums in the 21st Century: Setting the Framework* (Milan 2013) 7-15.
- Presser, Jacques, *Ondergang: De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945* (Den Haag 1965).
- Ribbens, Kees, Esther Captain, *Tonen van de oorlog. Toekomst voor het museale erfgoed van de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2011).
- Rigney, Ann, 'Remembrance as remaking: memories of the nation revisited', *Nations and Nationalism* 24 (2018) 2, 240-257.
- Roekens, Anne, *Gewillig België. Belgische overheden en de Jodenvervolging* (Antwerpen 2011).
- Saerens, Lieven, 'Mechelen: de Dossinkazerne. De moord op de joden' in: Jo Tollebeek et al (red.), *Il België, een parcours van herinnering. Plaatsen van tweedracht, crisis en nostalgie* (Amsterdam 2008) 235-249.
- Schram, Laurence, *Dossin. Wachtkamer van Auschwitz* (Brussel 2018).
- Somers, Erik, *De oorlog in het museum. Herinnering en verbeelding* (Zwolle 2014).
- Steinberg, Maxime, *Die Endlösung der Judenfrage in Belgien* (New York-Parijs 1980).
- Steinberg, Maxime, *Le Dossier Bruxelles-Auschwitz – La police SS et l'extermination des Juifs de Belgique* (Brussel 1980).
- Steinberg, Maxime, *L'Étoile et le Fusil* (Brussel 1983-1987).
- Tollebeek, Jo, Geert Buelens, Gita Deneckere, Chantal Kesteloot, Sophie De Schaepdrijver (red.), *Il België, een parcours van herinnering. Plaatsen van tweedracht, crisis en nostalgie* (Amsterdam 2008).
- Vandecandelaere, Ronny, *Natan Ramet. Mens, kampnummer, getuige* (Berchem 2015).
- Velaers, Jan, Herman Van Goethem, *Leopold III : de Koning, het Land, de Oorlog* (Tielt 1994).
- Volder, Jan De, Lieve Wouters, *Van binnen weent mijn hart. De vervolging van de Antwerpse Joden* (Antwerpen 1999).

- Vree, Frank van, Rob van der Laarse, 'Ter Inleiding', in: Frank van Vree, Rob van der Laarse (red.), *De dynamiek van de herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam 2009) 7-15.
- Wever, Bruno De, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV, 1933-1945* (Tielt 1994).
- Wever, Bruno De, *Oostfronters. Vlamingen in het Vlaams Legioen en de Waffen SS* (Tielt 1984).
- Vuijsje, Bert, "'Je eigen plek in de geschiedenis' Een interview met Manja Pach', in: Dirk Mulder, Ben Prinsen (red.), *Westerbork Cahiers 1. Bronnen van herinnering* (Assen 1993) 11-17.
- Winter, Jay, *Remembering War: The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century* (New Haven 2006).
- Winter, Jay, 'The Generation of Memory: Reflections on the "Memory Boom" in Contemporary Historical Studies', *Archives & Social Studies: A Journal of Interdisciplinary Research* 1 (2007) 0, 363-397.

Websites & kranten

- Arnoudt, Rik, 'Francken woedend na gefotoshoot campagnebeeld in nazi-uniform', *VRTNWS*, 20 september 2017
<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2017/09/20/francken-woedend-na-gefotoshoot-campagnebeeld-in-nazi-uniform/> (geraadpleegd op 8 juni 2019).
- BelgiumWWII, 'België in oorlog, plaatsen'
<https://www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/plaatsen.html> (geraadpleegd op 28 juni 2019).
- 'Bondspresident Gauck houdt 5 mei-lezing', *Nationaal Comité 4 en 5 mei*, 29 maart 2012
<https://www.4en5mei.nl/nieuws/nieuwsbericht/15/bondspresident-gauck-houdt-5-mei-lezing> (geraadpleegd op 10 juni 2019).
- Bosmans, Ward, 'Kazerne Dossin wil middel zijn tegen toenemende polarisatie in samenleving', *Gazet van Antwerpen*, 2 januari 2018.
- Busch, Christophe, "'We moeten een duidelijk onderscheid maken tussen politieke en sociale polarisatie'", *Knack*, 11 september 2018
<https://www.knack.be/nieuws/belgie/we-moeten-een-duidelijk-onderscheid-maken-tussen-politieke-en-sociale-polarisatie/article-opinion-1196029.html> (geraadpleegd op 31 mei 2019).
- Canvas, *Kinderen van de collaboratie*
<https://www.canvas.be/kinderen-van-de-collaboratie>.

- 'Carl Devos over zoveelste uithaal van PS naar Francken "Voor je het weet is elke Vlaming binnenkort een racist"', *Nieuwsblad*, 16 oktober 2014
https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20141016_01325240 (geraadpleegd op 7 juni 2019).
- Conway, Martin, 'De collaboratie in Wallonië', datum onbekend
<https://www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/artikels/de-collaboratie-in-wallonie.html> (geraadpleegd op 28 mei 2019).
- Decré, Hanne, 'Rector Van Goethem: "Dries Van Langenhove zal zich herkennen in spiraal van geweld die te zien is in Kazerne Dossin"', *VRTNWS*, 18 juni 2019
<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/06/18/bezoek-dries-van-langenhove-aan-kazerne-dossin/> (geraadpleegd op 22 juni 2019).
- Demeulemeester, Simon, 'Christophe Busch over Schild & Vrienden: "Bevecht een standpunt, geen mensen"', *Knack*, 11 september 2018
https://www.knack.be/nieuws/belgie/criminoloog-christophe-busch-over-schild-vrienden-bevecht-een-standpunt-geen-mensen/article-normal-1195817.html?cookie_check=1554716344 (geraadpleegd op 31 mei 2019).
- D'hoore, Jasper, "'Honderdduizenden delen woede van Schild & Vrienden'", *De Tijd*, 8 september 2018
<https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie/algemeen/honderdduizenden-delen-woede-van-schild-vrienden/10047770.html> (geraadpleegd op 11 juni 2019).
- 'Dodenherdenking met Duitsers alleen lokaal. Ambassadeur Läufer herdenkt in Vught en Wassenaar', *Duitsland Instituut*, 3 mei 2010
<https://duitslandinstituut.nl/artikel/490/dodenherdenking-met-duitsers-alleen-lokaal> (geraadpleegd op 10 juni 2019).
- 'Duitsers welkom bij dodenherdenking', *Duitsland Instituut*, 4 mei 2007
<https://duitslandinstituut.nl/artikel/1318/duitsers-welkom-bij-dodenherdenking> (geraadpleegd op 10 juni 2019).
- 'Facebook Live over 'Kinderen van de collaboratie'', deel 1 (minuut 1:55 – 2:03)
<https://www.canvas.be/video/genre/educatief-geschiedenis/facebook-live-over-kinderen-van-de-collaboratie-deel-1> (geraadpleegd op 17 mei 2019).
- 'Franstalig België gechoqueerd dat koning Vlaams Belang ontvangt', *De Tijd*, 29 mei 2019
<https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie/federaal/franstalig-belgie-gechoqueerd-dat-koning-vlaams-belang-ontvangt/10131706.html> (geraadpleegd op 7 juni 2019)
- Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 'Directeur Dirk Mulder gaat met pensioen', 16 oktober 2018
<https://kampwesterbork.nl/museum/zien-en-doen/nieuws/item/directeur-dirk-mulder-gaat-met-pensioen> (geraadpleegd op 8 juli 2019).
- Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 'Durchangslager'
<https://kampwesterbork.nl/geschiedenis/tweede-wereldoorlog/durchangslager> (geraadpleegd op 5 juli 2019).
- Kazerne Dossin, 'Directie'
<https://www.kazernedossin.eu/NL/ContactPages/Organisatie/Directie> (geraadpleegd op 2

juli 2019).

- Kazerne Dossin jaarverslag 2017
https://www.kazernedossin.eu/NL/Docs/2017_KD_Jaarverslag (geraadpleegd op 31 mei 2019).
- Kazerne Dossin, jaarverslag 2018
<http://annualreport.kazernedossin.memorial/#> (geraadpleegd op 31 mei 2019).
- Kazerne Dossin, 'Missie'
<https://www.kazernedossin.eu/NL/ContactPages/Organisatie/Missie> (geraadpleegd op 19 juni 2019).
- 'Koningin Mathilde brengt bezoek aan Kazerne Dossin', *Gazet van Antwerpen*, 27 maart 2018
https://www.gva.be/cnt/dmf20180327_03432241/koningin-mathilde-brengt-bezoek-aan-kazerne-dossin (geraadpleegd op 1 juli 2017).
- 'Laurette Onkelinx (PS): "Je suis choquée! Pourquoi le roi a-t-il invité le Vlaams Belang?"', *RTBF*, 29 mei 2019
https://www.rtf.be/info/belgique/detail_laurette-onkelinx-ps-je-suis-choquee-pourquoi-le-roi-a-t-il-invite-le-vlaams-belang?id=10233655 (geraadpleegd op 7 juni 2019).
- Middel, Mark, 'Tineke Ceelen: "We waren 25 jaar geleden nog halve heiligen"', 14 juni 2019, *NRC*
<https://www.nrc.nl/nieuws/2019/06/14/we-waren-25-jaar-geleden-nog-halve-heiligen-a3963691> (geraadpleegd op 24 juni 2019).
- 'Mooie kijkcijfers voor Canvas afgelopen jaar', *Showbizsite.be*
<https://www.showbizsite.be/nieuws/mooie-kijkcijfers-voor-canvas-afgelopen-jaar-1604042> (geraadpleegd op 17 mei 2019).
- Mouffe, Chantal, 'An agonistic conception of the museum', *Proyectomuseu* (5 april 2016)
<http://proyectomuseu.org/an-agonistic-conception-of-the-museum/>
- Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk, 'De oprichting van het Gedenkteken'
<http://www.breendonk.be/NL/index.asp?ID=Creation> (geraadpleegd op 6 juli 2019).
- Nationaal Monument Kamp Vught, 'Bezoek ook Barak 1B',
<https://www.nmkampvught.nl/barak1b/> (geraadpleegd op 28 mei 2019).
- Nationaal Monument Kamp Vught, 'Historische informatie'
<https://www.nmkampvught.nl/historische-informatie/> (geraadpleegd op 5 juli 2019).
- Netwerk Oorlogsbronnen, 'Jeroen van den Eijnde'
<https://www.oorlogsbronnen.nl/Jeroen%20van%20den%20Eijnde> (geraadpleegd op 8 juli 2019).
- Nooter, Nine, 'Dodenherdenking is van de Nederlanders zelf', 9 januari 2010
<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/dodenherdenking-is-van-de-nederlanders-zelf~b31d21de/> (geraadpleegd op 10 juni 2019).

- 'Olivier Goris tevreden met cijfers Canvas', *Showbizsite.be*
<https://www.showbizsite.be/nieuws/olivier-goris-tevreden-met-cijfers-canvas-1634737>
(geraadpleegd op 17 mei 2019).
- Pontzen, Rutger, 'Het Africa Museum in Tervuren rekt af met zijn koloniale perspectief; niets te vroeg', *De Volkskrant*, 7 december 2018
<https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/het-africa-museum-in-tervuren-rekt-af-met-zijn-koloniale-perspectief-niets-te-vroeg~b90f4d3a/> (geraadpleegd op 25 juni 2019).
- 'Prins Laurent bezoekt Kazerne Dossin', *Het Laatste Nieuws*, 17 september 2018
<https://www.hln.be/regio/mechelen/prins-laurent-bezoekt-kazerne-dossin~a99873c6/>
(geraadpleegd op 1 juli 2017).
- Remmerswaal, Hidde, 'Duitse ambassadeur komt toch niet naar Dodenherdenking', *De Volkskrant*, 8 januari 2010
<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/duitse-ambassadeur-komt-toch-niet-naar-dodenherdenking~bbe72f9b/> (geraadpleegd op 10 juni 2019).
- Santens, Tobias, 'Vlaams Belang grote winnaar van de verkiezingen, partij wordt tweede in Vlaanderen', *VRTNWS*, 26 mei 2019
<https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/05/26/uitslagen/#/8/9/2000/kaart> (geraadpleegd op 7 juni 2019).
- 'Save the date | Groot Onderhoud 2019: conflict en meerstemmigheid', *FARO*, 2 mei 2019
<https://faro.be/blogs/faro/save-date-groot-onderhoud-2019-conflict-en-meerstemmigheid>
(geraadpleegd op 23 mei 2019).
- 'Sponsorloop vanaf voormalig Kamp Westerbork geschrapt na bedreigingen', *NOS*, 29 april 2019
<https://nos.nl/artikel/2282570-sponsorloop-vanaf-voormalig-kamp-westerbork-geschrapt-na-bedreigingen.html> (geraadpleegd op 21 mei 2019).
- Stichting Herinneringscentrum Kamp Westerbork, 'Statutenwijziging stichting', 20 januari 2012.
- Vansina, Wannes, 'Kazerne Dossin wil meer aandacht voor Internationale Herdenkingsdag voor de Holocaust', *Het Laatste Nieuws*, 23 januari 2019
<https://www.hln.be/in-de-buurt/mechelen/kazerne-dossin-wil-meer-aandacht-voor-internationale-herdenkingsdag-voor-de-holocaust~a0f17e97/> (geraadpleegd op 31 mei 2019).
- Vansina, Wannes, 'Opleiding voor politieagenten over mensenrechten werpt vruchten af', *Het Laatste Nieuws*, 6 december 2018
<https://www.hln.be/in-de-buurt/mechelen/opleiding-voor-politieagenten-over-mensenrechten-werpt-vruchten-af~a7580b42/> (geraadpleegd op 17 mei 2019).
- Vansina, Wannes, "'Terreur maakte Kazerne Dossin relevanter' Vijfjarig memoriaal Holocaust en mensenrechten dit weekend gratis', 1 december 2017
<https://www.hln.be/in-de-buurt/mechelen/-terreur-maakte-kazerne-dossin-relevanter~adf015e8/> (geraadpleegd op 31 mei 2019).

- Verberckmoes, Yannick, 'Zijn we niet te zacht voor de kinderen van de collaboratie?', *De Morgen*, 13 november 2017
<https://www.demorgen.be/tvmedia/zijn-we-niet-te-zacht-voor-de-kinderen-van-de-collaboratie-b9299512/> (geraadpleegd op 17 mei 2019).
- Visser, Ellen de, 'Interview met Dirk Mulder: Dertig jaar lang hield Dirk Mulder de herinnering aan Westerbork levend. Kort voor zijn afscheid werd hij het doelwit van bedreigingen. "Ik besef dat dit een beladen plek is. Maar inmiddels lijkt het een mijnenveld"', *De Volkskrant*, 24 mei 2019
<https://www.volkskrant.nl/mensen/hij-werd-bedreigd-en-uitgemaakt-voor-nazi-het-ongelukkige-afscheid-van-de-directeur-van-herinneringscentrum-kamp-westerbork~b17019a1/> (geraadpleegd op 3 juni 2019).
- 'Westerbork: Joodse kritiek op sponsorloop onterecht', *NOS*, 19 januari 2019
<https://nos.nl/artikel/2268144-westerbork-joodse-kritiek-op-sponsorloop-onterecht.html> (geraadpleegd op 3 juni 2019).
- Zeypen, Tim Van der, 'Dertiger met nazi-sympathieën krijgt straks mogelijk opvallende 'straf': "Leid hem maar eens rond in Kazerne Dossin"', *Het Laatste Nieuws*, 20 maart 2019.
<https://www.hln.be/regio/mechelen/dertiger-met-nazi-sympathieen-krijgt-straks-mogelijk-opvallende-straf-leid-hem-maar-eens-rond-in-kazerne-dossin~a40a020b/> (geraadpleegd op 22 juni 2019).

Archief

- Rijksarchief Antwerpen, PAA002 Provincie Antwerpen Tweede Wereldoorlog, inventarisnummer 3297 Stukken betreffende het toekennen van toelagen voor de oprichting van oorlogsmonumenten 1948-1953, 'Brief van Comité voor Symbolisch Monument voor Oorlogsslachtoffers te Puurs aan Gouverneur van Provincie Antwerpen'.
- Rijksarchief Antwerpen, PAA002 Provincie Antwerpen Tweede Wereldoorlog, inventarisnummer 3298 Uittreksels uit de Parlementaire Handelingen betreffende een wetsontwerp voor een Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk. 1946-1947, 'Wetsontwerp tot oprichting van het Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk, 2 juli 1947'.
- Rijksarchief Antwerpen, PAA002 Provincie Antwerpen Tweede Wereldoorlog, inventarisnummer 3299 Organiek reglement van het Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk, met ontwerp. 1947, 'Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk, Organiek Reglement'.
- Rijksarchief Antwerpen, PAA002 Provincie Antwerpen Tweede Wereldoorlog, inventarisnummer 3302 Sollicitatiebrieven en kandidatenlijsten voor de post van conservator, steno-dactylo-secretaris en huisbewaarder van het Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk. 1947-1952, 'Gedenkteken van Breendonk, Openstaande plaats van: conservator, steno-dactylo-secretaris en huisbewaarder-bewaker'.
- Rijksarchief Antwerpen, PAA002 Provincie Antwerpen Tweede Wereldoorlog, inventarisnummer 3302 Sollicitatiebrieven en kandidatenlijsten voor de post van conservator, steno-dactylo-secretaris en huisbewaarder van het Nationaal Gedenkteken van

het Fort van Breendonk. 1947-1952, 'Sollicitatiebrief van de heer Jan-Frans-Jozef van de Ryck voor de functie van conservator bij her Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk gericht aan de Gouverneur van de Provincie Antwerpen, 10 november 1947'.

- Rijksarchief Antwerpen, PAA002 Provincie Antwerpen Tweede Wereldoorlog, inventarisnummer 3302 Sollicitatiebrieven en kandidatenlijsten voor de post van conservator, steno-dactylo-secretaris en huisbewaarder van het Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk. 1947-1952, 'Sollicitatiebrief van de heer Henri Julien Joseph Albert Moerkerke voor de functie van conservator bij her Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk gericht aan de Gouverneur van de Provincie Antwerpen, 31 januari 1948'.
- Rijksarchief Antwerpen, PAA002 Provincie Antwerpen Tweede Wereldoorlog, inventarisnummer 3306 Vijfjaarlijkse verslagen van het Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk. 1947-1963, 'Nationaal Gedenkteken van het Fort van Breendonk Verslag II 1951-1955'.
- Rijksarchief Antwerpen, PAA143 Provincie Antwerpen, Commissie voor Monumenten en Landschappen, 1861-1981, inventarisnummer 9 Zittingsverslagen: 1944 januari 5 - 1949 december 14. 1944-1949.
- Rijksarchief Antwerpen, PAA143 Provincie Antwerpen, Commissie voor Monumenten en Landschappen, 1861-1981, inventarisnummer 9 Zittingsverslagen: 1944 januari 5 - 1949 december 14. 1944-1949, 'Provinciaal Comité voor Monumenten en Landschappen. Verslag over de zitting van 11 februari 1948'.
- Rijksarchief Antwerpen, PAA143 Provincie Antwerpen, Commissie voor Monumenten en Landschappen, 1861-1981, inventarisnummer 9 Zittingsverslagen: 1944 januari 5 - 1949 december 14. 1944-1949, 'Provinciaal Comité voor Monumenten en Landschappen. Verslag over de zitting van 12 januari 1949'.
- Rijksarchief Antwerpen, PAA1251 Provincie Antwerpen, Redevoeringen Gouverneurs, inventarisnummer 2384 Overhandiging van het ereteken van Officier in de Orde van Leopold II aan dhr. N. Ramet, Provinciehuis (A. Kinsbergen) (20/02/1992). 1992, 'Rede door de heer A. Kinsbergen, Gouverneur van de provincie Antwerpen, ter gelegenheid van de overhandiging van het ereteken van Officier in de Orde van Leopold II aan de heer N. Ramet, in het Antwerpse Provinciehuis op 20 februari 1992'.

Mails & interviews

- Interview met Christophe Busch, Mechelen, 29 april 2019.
- Interview met Piet Chielens, Ieper, 18 april 2019.
- Interview met Olga Van Oost, Brussel, 9 mei 2019.
- Mail van Christophe Busch, 8 februari 2019.
- Mail van Marek Sengers, 7 juni 2019.
- Mail van Christel Tijenck, 7 juni 2019.
- Mail van Christel Tijenck, 21 mei 2019.

Bijlage

Interview met Christophe Busch, Mechelen, 29 april 2019.

Jelle: Zo. Nou ik was twee weken geleden al bij Piet geweest, in Ieper. Hij heeft ook al wat verteld over de werkgroep en zo en over FARO. Eens even kijken, zou u misschien nog kort eens uit willen leggen wat het precies inhoudt?

Christophe: De werkgroep?

Jelle: De werkgroep en agonisme.

Christophe: Ja, goh, eigenlijk is het initiatief wat gekomen vanuit een stuk de ervaring [...], in het museale landschap, van wij zijn de vier musea die met lastig erfgoed, je kunt ook andere termen gaan gebruiken, en het lijkt ons niet onverstandig om langs de ene kant onze werking aan elkaar aan te haken, omdat in de momenten dat de ruimte verkleint toch wel een aantal zaken te kunnen vastpakken, te kunnen zeggen, zoals dat je in Hongarije en Polen ziet en zo verder. Dus een creëren van een gezond netwerk en een breder draagvlak om uw werk te doen. Los van politiek en andere die daar mee kunnen, wordt dat eigenlijk altijd maar belangrijker, dus dat is een beetje hoe dat het idee gekomen is. We hebben alle vier een beetje een andere benadering, maar we wouden eigenlijk kijken van laat ons wat samenwerken om een wat grotere weerstand tegen bepaalde golven en schokken te gaan genereren. Langs de andere kant natuurlijk, het feit dat je samen zit maakt ook wel dat je begint te reflecteren hoe gaan jullie om, hoe gaan wij om, wat is de specificiteit, wat is het verschil, zijn er zaken die we samen kunnen gaan doen, dus zijn er daar onmiddellijk een aantal ideeën uitgerold van misschien kan je met een soort artiest, want ja in het Flanders Fields hebben ze dus een 'artist in residence' praktijk voor twintig jaar al denk ik. Misschien kunnen we omtrent ons lastig erfgoed een soort één artiest die iets op de vier sites doet of in ieder geval de vier instellingen, daar dan iets mee gaan doen. Dat is een concreet project. En dan het tweede luik was wat getriggerd, omdat op het museumoverleg met de directeurs van de landelijk erkende musea er wat thema werkgroepen naar voren werden geschoven en toen hadden wij gezegd van kijk, wij zijn aan het nadenken op vlak van aanbod, ook op vlak van expertise uitwisseling tussen die vier musea, op dat moment komt ook veel meer dat *human rights* in musea en dat agonistisch museum concept naar boven. Dat wat wij doen zouden we eigenlijk onmiddellijk ook al bij de bredere groep van de landelijk erkende musea als een thema, want dat is hoe omgaan met lastig erfgoed is niet iets exclusief voor uw geschiedenis of een psychiatriemuseum. Dat is evengoed voor een kunstmuseum en zo verder, dus laat ons hen daar dan ook in betrekken. En op dat moment zijn we dan die werkgroep gaan oprichten waarin dan natuurlijk ook ons vieren, onze ponyclub als het ware, in zitten en daar zijn nu zo wat projectpistes, studiedagen en die de werkgroep en het nadenken over de werkgroep komt onder FARO binnen een of twee weken binnenkort samen. Dan zal voor een stuk ook de finaliteit en de doelstelling afgesproken worden, maar wat een beetje finaliteit is, is dat als er een nieuwe minister van cultuur komt en die zou wat input vragen naar de nieuwe erfgoednota, dat wij daar al wat denkwerk over gaan doen. Over wat voor type rol opdracht heeft een landelijk museum in een democratische rechtstaat met zijn uitdagingen die we vandaag kennen. Dus het zou heel leuk zijn, mochten wij een soort aanbevelingsnota naar de nieuwe minister van cultuur kunnen gaan leveren van kijk dit zijn een aantal musea die vanuit dit referentiekader werken, wij denken dat naast een ja, klassieke, zo de *Authorized Heritage Discourse*, dan een focus op het participatieve luik, wat voor het vorige erfgoeddecreet was, dat we denken nu moet er een soort bovenbouw zijn op het leren omgaan binnen dat maatschappelijk veld, want het is wel leuk dat je de bevolking participeert, maar als je niet gaat inzetten op die vrije ruimte, waarin je tot die interactie, niet tot overeenstemming, maar tot interactie moet komen, denk dat je dat beleid moet uitwerken, want anders blijf je steken in een soort *participatory museum* zonder eigenlijk het echt aan te haken

aan een noodzaak op de finaliteit in uw maatschappelijk bestaan. Dus dat is een beetje de rode draad en hoe het loopt nu en dat groeit wat organisch en projectgewijs dus als we op de studiedag gaan dan, de mensen die er ook met de theorie vanuit de wetenschap bezig zijn kunnen koppelen aan de praktijk, kan dat een verrijking, een win-win situatie zijn.

Jelle: Ja. Wie kwam er voor het eerst met de theorie van het agonisme opzetten?

Christophe: Binnen die werkgroep?

Jelle: Ja.

Christophe: Ik denk dat ik dat was. Onmiddellijk haakte Piet aan, want Piet was betrokken met dat UNREST programma.

Jelle: Oké, die weest ook al wat...

Christophe: Ja, dus die was al volledig mee. Was ja, die mensen zijn bij ons geweest. Maar eigenlijk is het vooral wat gekomen bij ons in het nadenken, wij moeten een nieuw meerjaren beleidsplan schrijven en ik was voorzitter van de commissie die de subsidies bij rapporten en aanbevelingen moest schrijven aan de minister voor de landelijk erkende musea. Je hebt een commissie voor de regionale, voor de landelijke. Dus dat maakte dat ik eigenlijk van elk landelijk erkend museum in Vlaanderen, dat ik de visie en de missie en het budget, eigenlijk alles gelezen heb. Dus dat gaf mij een heel mooi overzicht en een aantal ook heel leuke projecten en benaderingen, maar dat wat ik vooral miste in het verhaal is een beetje hetzelfde als bij ons hier. Je kunt een historisch narratief uit de Tweede Wereldoorlog gaan vertellen, maar zoveel zijn er dan de drempel van uw museum gekomen, maar welke impact heb je? Welke maatschappelijke processen begeleid je? En zo verder. Dus daar zijn wij enorm mee bezig en het was in de discussie onder meer, ook uit die ponyclub, dus dat komt uit de veelheid van stemmen, waarin ik eigenlijk vond dat Piet zelf zei van kijk, de samenleving als je zo de *Window of Overton* hebt van wat publiekelijk acceptabel wordt geacht, verschuift naar rechts dus wij moeten meer links tegenwicht gaan bieden. Dan had ik zoiets van, daar ben ik het niet mee eens. In die zin dat ja, dat je referentiekader van wat we acceptabel achten verschuift natuurlijk, maar het verschuift niet alleen naar rechts. Het verschuift, het wordt toch ook breder. Dus langs extreemlinkse standpunten horen we soms dingen die je vijf jaar geleden niet kon zeggen, langs rechts ook. Dat de grotere massa meer langs het rechtse acceptatie van het [...] zit, ja dat klopt wel. Maar ik was van de overtuiging, als we daar wat over discussiëren, als je dit gaat doen dan ga je eigenlijk vanuit een soort keuzestrategie trachten naar dat midden te gaan, maar eigenlijk word je dan onderdeel van het gehele project. Maar dat is geheel de theorie van Bart Brandsma. Ik weet niet of je dat ook al hebt gezien.

Jelle: Nee.

Christophe: Ik zal het u geven. Dat is eigenlijk hoe dat je sociaal polarisatie moet tegengaan. **Christophe pakt een boek.** Het liefst in het Nederlands natuurlijk hè. [...] Dus wat dan een beetje het idee is, is van in een notendop uitgelegd. Eerst een keer het fotootje pakken waar dat het opstaat. Het idee is van als je, de polarisatie vanuit een tegenpool aanpakt dan neemt eigenlijk gewoon de krimp van de middenruimte nog meer toe. **Christophe kan de foto niet vinden en gaat het uittekenen.** Ja, het staat erin, in essentie. Je hebt hier een pusher, een pusher, je hebt hier volgersgroepen van polarisatie, en hier heb je uw midden. Die pushers zijn verkondigers van extreme meningen. Bijvoorbeeld bij jullie Thierry Baudet is een mooi voorbeeld daarvan. En dat je zo langs de andere kant iemand hebt. En je hebt volgers ja. En als uw samenleving onder druk, uw massa die in het midden zit, die voelt een druk om te kiezen. Klassiek, als je voor het Israël-Palestina, is de vraag, voor wie ben je nu? Voor links of rechts? En wat

weten we? Dat is dat, eigenlijk, er zijn een aantal gamechangers. Die staan hier mooi in omschreven, als je niet tot een continue aanwas van die groepen wilt komen dan moet je vooral uw midden versterken. En dat wil zeggen dat je het hier het onderwerp, uw doelgroep moet leggen, uw tonaliteit moet aanpassen, uw eigen positioneringen [...], allemaal zaken die je hier moet doen. Dus wat dat Piet eigenlijk zei is van kijk ik zie samenleving tout court meer naar rechts afschuiven, dus ik vind dat wij meer linkser, maar wat dat je dan doen is eigenlijk de polarisatie brandstof geven. Dus de vraag is, hoe kun je als politie en in onze winkel was dat hoe kun je als museum eigenlijk maken dat je die krachten hebt, dus volgens mij is dat niet stellingname, maar is eigenlijk te maken hier van, je hebt vrije interactieruimte, je kunt inzetten tot betere informatieverspreiding zodat mensen tot genuanceerdere oordelen komen en zo. En dat is zo'n beetje hoe dat ik Kazerne Dossin zie. Het is de ruimte vrij maken om tot dat te komen. En dat is eigenlijk de theorie van Chantal Mouffe. Die eerder uit het linkse politieke spectrum komt, wat niet wegneemt dat haar theorie on politics, on agonistics eigenlijk in essentie wel heeft van politiek is het verbale conflict en zolang dat je op het thema en het onderwerp blijft, en je mag heel geladen en ook uit elkaar gaan met een ander verschil in mening, that's politics en dat is geen probleem, maar als jij zegt van ik ben voor A en alle mensen voor A zijn eigenlijk toch wel hè niet goed en [...] weer allemaal negatieve etiketten he, zoals links zijn dan de *Gütmenschen* en rechts zijn nazi's en zo. Ja, dan ben je niet meer over het thema bezig. Ben je met een sociale stigmatisering, polarisatie bezig. En mijn argument was, in het nadenken hierover, dat ik eigenlijk dacht, goh, waar zit een museum die dit al gedaan hebben. En onmiddellijk kom je op de nazimusea terecht natuurlijk hè. Dus dan voel je heel duidelijk dat de nazi's eigenlijk al vanaf 1933 in kleiner, low budget, tentoonstellingen in musea, al vanaf 1935 gaat dat over magistrale grote budgetten. De tentoonstelling als een propaganda-instrument gaan gebruiken om die nationaalsocialistische cultuur te gaan verspreiden. De budgetten, het bereik van die tentoonstellingen tot ze zo Die Frau tentoonstellingen, de vrouwen dan een beetje een productiemachine tot gereduceerd, maar even goed de rastentoonstelling of *Der ewige Jude* of de grote anti-bolsjewistische tentoonstelling. Die in Berlijn, maar ook in Brussel of bij jullie in Den Haag gestaan hebben vermoed ik. Ja, dan voel je duidelijk dat dat een strategie is die eigenlijk vanuit een kamp, een keuzepositie, vertrekt en die totaal niet bijgedragen heeft tot de politieke vrije ruimte. En het is dus vanuit ook die fijngevoeligheid van wat de Duitse collega's als wij over het *Inzovu curve* model, ik weet niet of dat je dat al gezien hebt. **Christophe pakt een folder waar dit model instaat.** Je moet maar aan Isabelle een keer vragen. Dat is de *Inzovu curve*. Je moet gewoon een keer *Inzovu curve* googelen. Je komt onmiddellijk op heel die website en theorie, maar we hebben dus met [Jason] samengewerkt en dit is een soort ideaal typische *visitors journey curve* in een Holocaust of genocidemuseum en wat ga je gaan zien. Hoe lager je hier komt, hoe intenser uw empathisch medeleven, medevoelen, medeleven zal zijn. Hoe hoger dat je hier komt, hoe groter uw compassion, mededogen, wat een veel rationeel altruïstischere benadering is en dat wil zitten dat als je een museum bezoekt dat je een soort voorbereidingsfase hebt die nog redelijk rationeel cognitief is en dan kan je binnen hier in Dossin, of het is gebaseerd op het Kigali Genocide museum en dan krijg je dan natuurlijk een pijnbeleving en reflectie, pijnbeleving en zo ga je tot het derde verdiep met 6 miljoen mensen die dood zijn. Het voordeel is dat je hier natuurlijk een zo'n gruwelijk verhaal vertelt dat je een intense vorm van medelijden hebt, maar nadeel is dat dat uw eigenlijk naar een burn-out, shutdown fase, omdat mensen dan zo het gevoel hebben van pfff, dat is overweldigend ja, wat kun je daar aan doen. Eigenlijk werkt dat ook niet inspirerend, hè van oh ik ga hier niet goed van slapen. Maar uw doelstelling is niet om mensen een slechte nachtrust te bezorgen. Dat is wat trouwens de jaren 50, 60 generatie tentoonstellingen over de Holocaust wel deden. [Ze wilden natuurlijk] de gruwelbeelden tonen en mensen waren daar niet goed van en welk resultaat heb je daar eigenlijk? En wat is dus de theorie? Dat is dat je dus bepaalde epiphanies, verhalen moet hebben die een stuk de motivatie en de cognitieve opening scheppen om te gaan kijken wat je binnen de destructieve verhalen, welk verschil er sommige mensen gemaakt hebben. Dat kan inspirerend zijn. Dus voor het politieprogramma is dat bijvoorbeeld het verhaal van de twee agenten die geweigerd hebben om deel te nemen aan de Jodenrazzia's en dan zien ze ah ja dat kon eigenlijk wel. Awel, dat zijn zo van die, ja, cognitieve openingen om te maken van oké ik kan hier ook

iets anders gaan doen en natuurlijk als je dat gaat begeleiden, het hoop en het actieverhaal, dan ga je mensen ombuigen vanuit een sense of urgency inspireren om uiteindelijk tot actie en dat staat in veel meer detail op de website gewoon, maar dit is dus iets, als ik dat combineer met uw doelstelling is niet om mensen te shockeren of veel leed te gaan vertonen, je hebt natuurlijk een commemoratief doel, dat is iets anders, dat is een educatief project, maar als je dit doet qua focus dan moet je dat eigenlijk combineren vanuit dat agonistische concept van het is de vrije ruimte waarin we vanuit onze diversiteit en complexiteit ja het moeten doen met elkaar. Punt aan de lijn. En overeenkomen is niet de doelstelling, maar wel uw doelstelling is dat je elkaar de kop niet inklopt hè. Het format vindt om. Dus het is vanuit die zaken. Je moet maar een keer vragen, Isabelle boven heeft zo van die boekjes waar er nog niet in geklad is. Dus op dat vlak is dat vanuit onze benadering als een politieprogramma of als we dat doen denken dat dat de twee grote theoretische concepten waarin wij moeten over nadenken als musea om onze maatschappelijke rol in te nemen, dus dat is een beetje hoe het gekomen is. En dat heeft te maken met dit boek, met dat kader en met dan eigenlijk te beginnen te lezen voor de politieke klas. Hoe ga je in het onderwijs jongeren vaardig maken om te leren omgaan met het politiek proces en dat heeft dan alles met Chantal Mouffe en agonistics te maken. Waar als je een keer gewoon googelt, want je gaat allemaal rap, ze heeft zelfs ook een klein blogske geschreven over on museums en zo verder wat niet wegneemt dat heel de theorievorming van Richard Sandell ook heel waardevol is. Hij heeft een nieuw boek uit. Het ligt op mij stapel. Als je dat leest, wat dat hij schrijft, komt dat op hetzelfde neer. Maar als je dan taalkundig bekijkt dan voel ik meer voor de bewoording van het agonistische museum dan het activistische, omdat activistisch in een museum wordt heel vaak ook gelijk geschakeld met je maakt zelf keuze voor. En dat is in Vlaanderen veel meer. Ik weet niet hoe dat in Nederland wordt geapprecieerd. In Engeland gaat dat nog minder zijn. Dus als jij nu de theorie van Sandell leest komt dat grotendeels overeen, maar de woorden. Hè, wij zitten hier in Vlaanderen met een N-VA die zegt ja maar dat is een activistische rechter. En dan voel je onmiddellijk dat dat negatief geframed wordt. Vandaar dat ik ook dacht van, maak dat je uit die framing blijft dus moet je niet noodzakelijk een activistisch museum zijn, maar we mogen wel hevig de agonistische ruimte gaan vrijwaren en gaan openbreken. Dat is een beetje mijn theorie van wat ik denk dat we moeten doen. En ja, niet alleen wij, maar met de hele museale sector hè.

Jelle: Ja, want in een van die artikelen die u mij stuurde wordt agonisme dan aangeduid als nieuwe manier van herinneren, omdat die oude manier, kosmopolitische, bedreigd wordt. Is dat ook wat u voelt?

Christophe: Ja, wel, wat ik denk is dat als je de polarisatie tendens in zijn algemeenheid gaat zien dan is natuurlijk dat globalisatie een enorme win heeft veroorzaakt. Een win op vlak van interdependentie, collectiviteit, mobiliteit, de informatiestroom, kennis[...] een enorme boost dankzij de globalisering gehad. Dat heel positieve benadering die begint eigenlijk na 1945, omdat je natuurlijk ziet dat na 1945, binnen een West-Europese context, dat je na 1945 merkt dat, wat komt er allemaal, het genocideverdrag, het mensenrechtenverdrag, de tribunalen, het internationale strafrecht, Europa wordt vormgegeven en dat is allemaal dankzij die enorme put van Holocaust. Het was zo extreem, zeggen ja '*nie wieder*', we gaan he, in een soort kosmopolitische benadering, die globalisatie die zich betreft, he een beetje '*alle Menschen werden Brüder*', ik bedoel, we gaan allemaal he, tot dat ideaalbeeld van vrede en [...] komen. Ondertussen moet je wel constateren dat globaal gezien er een aantal serieuze tegenbewegingen zijn. Dat het democratiseringsproces niet terug gekanteld is, maar wel gestopt is. En dan zijn we [...] was het continue groei naar democratische aangestuurde landen, dat is nu getoppeld dus het weer iets meer landen die door autoritaire leidersfiguur worden geleid dan de groei van de democratie en de Dutertes, Bolsonaros, de Donald Trump kun je nog gaan bediscussiëren, dus je voelt dat zo na, sommigen zeggen 9/11, anderen zeggen Arabische lente, anderen zeggen de bankencrisis 2008, in ieder geval ergens in het nieuwe, begin van het nieuwe millennium zie je een omslag. Je merkt dat bijvoorbeeld Trump, Brexit dat dat eigenlijk zo een aantal tendensen zijn, evengoed de gele hesjes beweging die in Frankrijk

natuurlijk nog wel wat heviger is. Van heel grote bevolkingsgroepen die eigenlijk niet meer geloven of toch heel kritische kanttekeningen maken bij die heel positieve tendens van het gaat altijd voorruit en het is altijd groei en het is, je ziet ook dat we op de klimatologische buffer, grens komen. Dat kapitalistische groeiscenario van eeuwige vooruitgang, aan alles zit er in einde. Of heeft consequenties en staat in interactie met elkaar. En het is dus die ervaring die het ons nu ook wel doet nadenken van als je de samenleving als doelgroep hebt, ja dan zijn dat niet alleen de rijkere begoede mensen die de Standaard of De Tijd lezen die naar een museum komen, nee, dan moet je ook vanuit van de participatieve fase, dan moet je ook een soort functie hebben voor die mensen die stemmen voor Brexit, die stemmen voor Trump, die met een geel hesje gaan betogen en daar de stad afbreken en zo verder. Ja, dit is eigenlijk uw massa en je voelt natuurlijk een aantal tendensen van ongelijkheid dat toeneemt. Allez, de cijfers kun je niet ontkennen. En het is in dat licht dat we de polarisatie enorm zien toenemen en dat we vooral [...] als doel hebben gesteld van we moeten mensen duiden op, je hebt een verrijkende polarisatie, die politieke polarisatie, die creëren van politieke [...], het onderwerp gaan bespelen, de vrije ruimte maken, of daar waar ruimte inkrimpt zoals Polen en Hongarije maken dat we daar een soort democratische weerbaarheid kunnen gaan installeren, maar ondertussen, die sociale polarisatie die groeit, jullie mooiste voorbeeld is het Zwartenpieten debat natuurlijk. Die is er bij ons ook, maar niet zo hevig als bij jullie. Dat zijn maar symptomen van onderliggende sociale polarisatiedynamieken die te maken hebben met worden wij herkend, staan wij en dat is niet feitelijk, dat is op vlak van percepties. Hè, je mag schatrijk zijn, maar als je vindt dat je straatarm bent dan ga je vanuit die beleving gaan reageren natuurlijk. Het is dus die dynamieken die we nu de komende jaren zien op ons af en die er al zijn en die we zien toenemen. Dat je je eigenlijk de vraag moet stellen, van ga je, ja, een soort een beetje de *Authorized Heritage Discourse* voor bepaalde niche doelgroepen gaan doen en [...] of ga je je maatschappelijke belang centraal gaan stellen en dus de vier musea die nu samenkomen zijn eigenlijk de facto musea die niet alleen in kunst en de bijdrage van de kunst op de samenleving, daar kun je ook een pleidooi voor doen, maar die eigenlijk in hun missionstatement een maatschappelijke rol hebben opgenomen hè, het detaboeïseren van psychiatrische problematiek. De wereldoorlogmusea het 'nie wieder'-verhaal, niet meer, dus het is logisch dat dat bij ons veel meer in de kern van de werking zit, maar het moet eigenlijk verbreed worden naar de rest ook. Een modemuseum kan ook bijdragen tot hè, met hoe worden die kleren gemaakt hè, [...] laten sponsoren door Primark. Al van die vragen die eigenlijk in dezelfde logische constructie zitten. Dus het is een beetje vanuit de maatschappelijke perceptie dat je ziet van, allez, ik weet nog, vier à vijf jaar geleden, dat ik hier dan zei van, ik denk wij dat een tentoonstelling moeten beginnen maken ook over klimaatoorlogen. Want die zitten er aan te komen. Die zijn er eigenlijk al een stuk. En in het begin is dat zo off topic. We zijn hier toch met de Holocaust bezig en je denkt van ja, deze plaats, het DNA is Holocaust natuurlijk, maar als je nu uw kennis van 100 jaar terug projecteert naar 100 toekomst, ja, dat is dan eigenlijk uw bestaan, los van commemoratie, dat is dan uw bestaansrecht. En dat je de geschiedenis gebruikt om toch iets verstandiger te reageren aan de toekomst en dan moet je dus over die zaken die ik nu benoem nadenken en gaan kijken welk instrument krijg je en hoe ga je dat instrument inzetten zodat je impact hebt op uw samenleving en niet de beleving van impact.

Jelle: Dus is dat dan pas de laatste jaren eigenlijk mogelijk dat er over dit soort dingen nagedacht kunnen worden als u zegt van vijf jaar geleden was dat nog niet?

Christophe: Het voordeel is, als ik hier begon, was ik operationeel directeur, dan moest ik binnen de samenleving, aan journalisten of aan politici, moest ik dit beargumenteren, omdat je dan eigenlijk nog veel minder sense of urgency had, veel minder sense of urgency op vlak van het afglijden in een sociale polarisatie, in ecologische problemen en zo van jaja, het zal allemaal zo geen vaart lopen. Dus wij zijn geholpen door de religieus-extremistische golf, maar zo plotseling zagen we hé die jongeren die haken niet meer aan en die gaan naar Syrië gaan vechten en dan België heeft dan de heel laakbare eer om pro rata helemaal bovenaan te staan op vlak van Syriëgangers dus dan voel je wel heel duidelijk dat dit heeft ons geholpen om op basis van die sense of urgency te gaan zeggen

van mensen het is alle hens aan dek. Dus ik heb bijvoorbeeld vorige week voor de commissie radicalisering getuigd en daar krijg ik dan de vraag van ja, wat kun je dan doen en in een breder kader, dan hebben ze zoiets van ja, herinneringseducatie of burgerschap, hoe dat je het ook wilt noemen, het gaat erover dat je mensen leert politiek polariseren en de democratie appreciëren en zo verder. Ja, met deze, wat dat je nu doet, ja.

Er komt iemand binnen

Christophe: Dus he, ik ben mijn draad kwijt. Wat was ik aan het zeggen.

Jelle: Burgerschap...

Christophe: Ja. Dus in [...], in mijn beleving is het to late, to less. Je had hier al tien, vijftien jaar geleden, en ook veel meer. Nu gaat [...] de discussie van goh, ja, moeten we nu het Nederlands opgeven voor dat en Nederlands is wel belangrijk hè. Ja, dat zijn zo van die operationele discussies dat je dan zoiets hebt van jongens, burgerschap start eigenlijk in de kleuterklas hè en dat gaat dan over een ecologisch bewustzijn en vuil gaan rapen mee. Je moet niet onmiddellijk met de grote complexe, maar het gaat ook over dat je burgerschap zowel in het LO, als in de geschiedenisles als in de aardrijkskundeles. Het gaat niet zozeer over een vakje, het gaat over een hele mentaliteit dat je het denken en het handelen kadert in je bent wel een onderdaan in een democratisch complex geheel en ik denk dat nu het voordeel is van ja, mensen voelen dat het warm wordt, mensen kijken naar, het is het voordeel van Brexit hè, het is een chaos, het is groupthink, het is een drama en dan zijn wij en nog andere landen die zeggen, weet je wat, gaan we ook een keer voor een Nexit gaan. Dus dat is dan het voordeel dat je hebt. Dus het feit dat het nu toch penibel wordt op veel landen is ook wel een voordeel dat veel mensen doorhebben van ja, we moeten daar mee bezig zijn. Dus mocht ik dat drie à vier jaar geleden geagendeerd hebben zou ik veel meer mensen hebben van goh, [...] nu zo onmiddellijk vijf à zes musea zeggen ja, we denken dat we daar iets mee moeten doen, dus dat is de hulp van tijdsclimaat dat je hebt.

Jelle: Maar het is nog niet te laat?

Christophe: Het is nooit te laat hè. De hoop is belangrijk. [...] Ja, nu ja. Je moet hè. Je hebt geen andere optie.

Jelle: Even kijken ja. U heeft ook wel eens gezegd, in een mailtje geloof ik, tegen mij dat u vindt dat radicale meerstemmigheid belangrijk is. Hoe zou dat bij Dossin eruit kunnen zien?

Christophe: Goh, bij Dossin is dat geen evident gegeven. In die zin omdat je natuurlijk een spanningsveld hebt, dus de commemoratieve en de educatieve functie. Dus als het gaat over mocht je louter een educatieve functie hebben dan is uw radicale meerstemmigheid is eigenlijk iets in de zin dat je zo weinig mogelijk dubbele moraal, dat je eigenlijk zo informatief en comparatief mogelijk moet werken zonder uit het oog te verliezen dat er natuurlijk unieke kenmerken aan genocide of processen zijn. Dat komt er bij op neer dat je eigenlijk continue vanuit een niet waardegelade benadering zoveel mogelijk data naast elkaar brengt. Hebben we het thema radicalisering, kijk, dat zijn de theoretische modellen, altijd een reductie van de complexiteit en dat is hoe dat dit proces, dat redelijk fijn omschreven is, in Rwanda zich voltrokken heeft, dat is hoe dat het in de Holocaust, dat is hoe het zich vandaag bij de Jezidi's gaat voltrekken. En dan moet je kijken in de modellen, wat klopt er nu dat wij telke malen terug zien. De rol van propaganda van de beïnvloeding van het referentiekader. En dan ga je natuurlijk gaan zien dat in de Holocaust dat er propagandadiensten zijn die nadenken hoe moet je een tentoonstelling inzetten. Ja dat heb je in Rwanda niet, maar in Rwanda heb je dan wel veel meer zo de, ja, de bestaande communicatiekanalen, maar die ook extreme inhoud en die dan de radio, Radio Mille Collines, gaan gebruiken en het waardevolle is, dat

je niet gaat zeggen, dit is nu een ergere of een uniekere genocide. Dat is het probleem heel vaak hè. Dat je een beetje een logica 'eigen genocide eerst' krijgt. Waar dat je net vanuit de vergelijking en het verschil betere geep krijgt op de processen, op de evolutiemechanismen. Waarin dat vooral in het vergelijken en het verschil te gaan zoeken, je tot een betere modellering komt en die betere modellering die kun je dan natuurlijk veel meer preventiever, curatiever gaan gebruiken. We hebben bijvoorbeeld vandaag een enorm netwerkgerichte focus op processen, namens facebook is dat, dat wil ook gaan zeggen dat we vroeger, had je zo de illusie van, goh, er is daar een staatsman en zo, ja dat hoofd, dat staatshoofd moeten we weg pakken [...], maar [...] als je nu de analyse van de Holocaust bekijkt, mocht je Adolf Hitler weggepakt hebben, pak dat hij in de jaren 20 vermoord zou zijn, ja dan was vandaag de kwaadaardige persoon Ernst Röhm geworden, leider van de SA. Maar goed, Adolf Hitler heeft hem zelf uitgeschakeld voor aler dat hem af..., dus voel je plotseling dat je veel meer vanuit een netwerkstructuur naar die dynamieken begint te kijken. Dat is een nieuwe zienswijze van de laatste tien jaar. Dan begin je plotseling, en van waaruit komt dat, omdat je eigenlijk in Rwanda heb je dat niet zo, mooi piramidale structuur, dus het was evidentier dat we daar in netwerklogica's op de duizenden euro's gingen gaan kijken en plotseling komt dat in het model en vanuit dat model begin je te kijken hee hoe zat dat in Duitsland, hé die *Volksgemeinschaft*, wat was dat, ja dat groepsgevoel, ja daar kun je veel overleggen. En dat is net het verrijkende en dus het waardevolle is dan ook naar uw aanpak, dat je het risico op sociaal gepolariseerd gebruikt [...], Duitsers, dat zijn toch gevaarlijke mensen, twee keer de oorlog en Holocaust gedaan. Maar het zijn die Duitsers, hè is niet omdat je Duits bent dat je een soort genocidaal potentieel hebt. Het gaat over die mechanismen, die je centraal wilt stellen, die processen. En dat doet die modellering en radicale meerstemmigheid zorgt er eigenlijk voor dat je veel sneller tot een betere modellering komt. Het nadeel natuurlijk is dat je daardoor eigenlijk een heel open attitude moet hebben en eigenlijk een heel wetenschappelijke attitude van alles kan gezegd en ja zo dat de grenzen behoudt natuurlijk, niet om te valoriseren of te devaloriseren van dit is beter of erger [...] daar zijn er meer doden gevallen en zo, ja, je kunt een genocide niet beginnen te vergelijken op basis van aantallen doden. Het gaat over patronen en dat moet je centraal stellen, maar voor veel mensen is dat moeilijk omdat je natuurlijk als je langs de commemoratieve kant zit, dan gaat dat niet over patronen. Dan gaat dat over zoveel, [...] zegt dat mooi, patroongewijze analyse zal dat over aantallen, dynamieken, mechanismen hebben, als het over de commemoratieve functie gaat dan is er geen 6 miljoen mensen gestorven, maar 6 miljoen 1 mens gestorven en dan zit je in je commemoratieve kant. En soms is dat dus ook heel moeilijk, omdat de groep langs hier dit als bedreigend kan gaan zien voor hun proces en die groep hier, moet natuurlijk wel radicaal meerstemmig zijn, maar wel op een manier zodat je daar niet nog een keer aan hertraumatisatie zou gaan doen. Want ze hebben natuurlijk wel recht op hun individuele commemoratieve functie.

Jelle: Merkt u dat er weerstand is bij de Joodse gemeenschap? Als u zeg maar...

Christophe: Ik zou [...] het meer op het vlak van angst gaan benoemen en angst in die zin dat het DNA van sommige plaatsen of verhalen verloren zouden gaan. Dat begrijp ik. Want als je natuurlijk zegt, je bent een Holocaust en mensenrechtenmuseum, maar op een bepaald moment begin je die mensenrechten in te vullen. Zit je met een logisch kamp natuurlijk, van de groep van die jarenlang, decennia lang, heeft moeten strijden voor zo'n plaats van, blijft dit nog onze plaats? Of zijn wij straks naast de Rwandezen en Armenen zo een van de vele groepjes in de rij. Dus ik kan dat begrijpen dat dat er is. Dus je moet langs de ene kant maken dat je dit beleid zelf niet opbergt, dat je dit ook qua structuren nadenkt van hoe kunnen we dat beter doen zodat het veiligheidsgevoel daar wel is en dat veiligheidsgevoel kan je ook alleen maar gaan doen door een heel authentiek parcours te gaan rijden, van kijk, deze plaats zal altijd verbonden zijn aan de Holocaust. Welke evoluties zij kennen [...] je gaat in Armenië ook niet puur een heel divers, natuurlijk gaat daar de Armeense genocide centraal staan, dus ik denk dat dat iets is dat veel meer op vlak van perceptie en angst en belevingsniveau vastzit, maar daar moet je wel mee werken. Daar moet je wel rekening mee houden.

Jelle: En vindt u het lastig als directeur om door zo'n mijnenveld van...

Christophe: Ja. Ik had onlangs gemaïld met Dirk Mulder van Westerbork. Hij zit daar ook wat in een rel. Waarom? Omdat heel veel van het energieverlies en de spanningen en de conflicten heeft veel meer te maken met aannames, verkeerde aannames, gebaseerd op angst en het niet weten. Daar moet je tijd en energie in steken. Tijd en energie die je eigenlijk veel efficiënter in een maatschappelijk project kan steken. Dus als je in zo'n functie staat waarin je natuurlijk verantwoordelijk bent voor die twee zaken is dat het eeuwige mijnenveld waarin je terecht geraakt. Dat was voor mijn voorganger ook zo en dat zal voor de persoon na mij ook zo zijn en je merkt ook daar dat zo de krimpende ruimte, dat die groter, ja, die krimpt meer in en [...] kan je ook heel mooi aanvoelen dat bepaalde debatten of vergelijkingen niet meer mogen of ongepast zijn of je mag over dat mensenrechten niets niet meer zeggen. Israël-Palestina. Dan voel je heel van die ruimte is aan het krimpen. Langs de andere kant zijn we er dan zelf wel heel beducht voor, ook met andere projecten, dat je mensen ook leert op een gezonde wijze vergelijken en nuanceren. Dus bijvoorbeeld, onlangs was er nog ergens, awel nee, op de [...] dat ze vroegen ja, maar je hebt iets gezegd over vergelijken, dat je dat toch moet doen. En dat is dan zo de discussie, mag je nu wel of niet vergelijken? [...] je moet vergelijken, maar je moet met de juiste dingen vergelijken. Dus wat we heel vaak doen is de opkomst van identitaire bewegingen gaan vergelijken met een Tweede Wereldoorlog en dan zie je onmiddellijk een foto van Auschwitz. Ja, maar wat dat je nu doet is de jaren 19 vergelijken met de jaren 40. Wat dat je eigenlijk moet doen is de jaren 2019 vergelijken met de jaren 20, 30. Want dat is de opkomst van overtuigelijke crépuscules dat je hebt. En het zijn die zaken die je moet vergelijken, want als je nu gaat vergelijken met de jaren 40 dan begin je onmiddellijk allerlei Schild en Vrienden en andere bewegingen te gaan criminaliseren als die nazi's in spe. Ja, dat helpt niet, dat draagt niet echt bij tot [...] dan duw je ze in die hoek ook. En dat is dus denk ik ook dat dan ook de andere kant is van bij die commemoratieve groep die daar zelf wel wat angst voor heeft. Dat is dat je eigenlijk ze hen gerust stelt op vlak van inhoud, narratief, maar ook hen moet je eigenlijk leren dat sommige vergelijkingen heel waardevol zijn en ik heb mensen, ook significant grote groepen binnen die gemeenschap, die daar volledig van overtuigd geraakt zijn. En die zeggen van kijk, het belang van deze historische plaats over de Holocaust is alleen maar gegroeid, omdat je het net zo maatschappelijk vertaalt naar vandaag. En opnieuw, en dat is mijn eeuwige vergelijking, wie bezoekt vandaag nog de Napoleontische musea in Parijs? Dat heeft nog een veel verder iets. Maar dit komt nog veel dichter omdat we het betrekken op de zaken die we vandaag in de gazet lezen. En op die wijze, vanuit te actualiseren, ga je eigenlijk ook continue uw historisch narratief in uw DNA centraal gaan stellen. En dat is een overtuigingsproces. En dat zal met vallen op opstaan zijn. Ja sommige mensen hebben zelf die attitude, andere mensen hebben eerder een soort, en dat kan je ze niet verwijten in een Joodse gemeenschap, een angstige paranoïde attitude en dan accelereert men soms. En dan was daar dan in Westerbork een hele rel omwille van de vergelijking die ze daar dan hadden tussen vluchteling en deportatie. Want daar ging een soort vluchtelingenwalk vanaf Westerbork, ja, de doelstelling was natuurlijk niet van Westerbork te gaan zeggen van vluchten is hetzelfde als deportatie, natuurlijk niet. Maar dan voel je dat dit weer aannames, misinterpretaties, angsten zijn en dan verlies je eigenlijk langs twee kanten. Want de gemeenschap die iets wil doen omtrent het hedendaagse vluchteling en migratieproblematiek verliest en uw commemoratieve groep verliest ook. En je bent allemaal naar elkaar aan het wijzen daar dat het eigenlijk de mensen zijn die voorbij de zaken iets positiefs kunnen doen. Maar dat zit ingebouwd, in zulke mechanismen.

Jelle: Zijn ze in Westerbork ook al, hebben ze het agonisme ook al opgepikt?

Christophe: Dat weet ik niet. Allez, niet dat ik het gehoord heb. Dat niet. Ik dacht in het begin een beetje, dat gaat veel meer open zijn in Nederland daarin. Maar als ik dit nu laatst van Dirk hoorde, dacht ik van oei oei, het is daar altijd miserie [...]. Dus het hangt ook, het is wel heel vaak

persoonsgebonden hè. Een paar luide roepers. Die dan de aandacht naar zich jagen, maar dat zou ik niet weten, dat zou je aan Dirk een keer moeten vragen.

Jelle: Denkt u dat het in Nederland of in België harder nodig is? Of kan het overal?

Christophe: Oh, ik denk dat je. [...] Het kan overal hoor [...] Het zal natuurlijk lokaal vertaalt moeten worden. Wij zitten met onze communautaire identiteit en een onmogelijke staatsstructuur, dus wat ik hier vooral meegeef is in de zin van, wij hebben het nog iets moeilijker omdat het bij ons aan allerlei structurele belemmeringen zit. In Nederland heb je nog iets meer een natiestaat. Je hebt ook iets meer een natiestaat gevoel. Als het oranjedag is dan kleuren jullie oranje. Wij hebben dat dus niet in België. Dus een vorm van patriotisme of nationalisme, ofwel heb je zo het extreem Vlaams-nationalisme, maar patriotisme, als er een oorlog uit gaat breken, zeggen we we hebben geen goesting om te gaan vechten, wij doen dat niet, wij kennen dat eigenlijk niet. En dat kan een nadeel zijn in een aantal processen. Dus dat is iets om rekening mee te gaan houden. Maar in Nederland gaat dat weer zijn eigen specificaties en uitdagingen kennen, maar dat is geen [...], daar moet je gewoon rekening mee gaan houden. Het zou wel een voordeel zijn als we vanuit die West-Europese cultuur en ook die museologische traditie die je hebt, dat je redelijk snel ook tot wat kruisbestuiving kunt komen. Dus als je die UNREST en het agonistisch museumconcept goed [...] ze komen uit Scandinavische landen, dus academisch zit daarin hè, dankzij het internationale netwerk maar ook het ICOM en het museale netwerk kun je daar plotseling wel veel meer spreiding aan geven en dat is dan het voordeel dat je natuurlijk in allerlei netwerkstructuren en organisaties, IHRA, Human Rights Museums, Sites of Conscience zit, waarin dat je plotseling die gedachteconcepten wel veel sneller kunnen verspreid geraken. En dat is de andere kant he, het extremisme raakt veel meer versneller verspreid, maar even goed agonistisch denken waaraan we kunnen via dezelfde structuren ook heel snel laten kunnen spreiden. Heb je plotseling een veel grotere slachtkracht binnen uw erfgoedlandschap hè.

Jelle: Even kijken, denkt u dat er ooit hier in Dossin plek is voor de stem van de 'foute' mensen die hier na de oorlog zijn...?

Christophe: Ja. Op voorzichtige wijze, die stem is er ten dele al. Het is dan een visueel narratief hè, dus het Höcker album, dat dan hier in zit. Wat ik denk dat daarin van belang is, is dat je dat heel goed formatteert. Dus je voelt ook, deze tentoonstelling staat er, binnen 5, 6 jaar ga je daar weer een nieuwe versie van gaan maken. Ondertussen gaat het academische praktijk, wat een stuk ook het werk en ook de vertrouwensrelatie die je opbouwt zal ook groeien. En dan denk ik dat je vanuit de periferie waar wij in zitten, ik heb vorig weekend, alle het voorbij weekend, zat ik in Berlijn, ja als je in het Holocaustmahnmal een steen wilt verleggen dan zijn er daar 35 expertcomités natuurlijk die zich daar mee moeien. Dus daar bepaalde inhoudelijke verschuivingen dat gaat traag. Wij hebben een beetje het geluk van in de periferie dat je eigenlijk toch al veel sneller nieuwe academische inzichten, processen, kunt gaan vertalen in. Dus ik hoop dat dat mogelijk is, maar dat zal afhangen van hoe goed u vertrouwensrelatie met uw commemoratieve doelgroep is en hoe zeer je ook de verkeerde aannames, ook de angst onder controle hebt gekregen dat het niet bedoeling is weg te gaan van uw DNA, maar eigenlijk naar tot een verrijking te komen op basis van inzichten. Dus ik hoop dat wel. Ik ben er van overtuigd, je ziet dat trouwens niet alleen hier, in musea die dan minder last hebben met geladen doelgroepen, BOZAR kan een aantal dingen doen als kunstmuseum over de genocide in Myanmar, op de Rohingya, waarom? Ja, zij hebben ook veel minder last met bepaalde belangengroepen en zo verder. Zij zijn een kunstmuseum die een aantal narratieven daar plaatsen. Dat schept ook een praktijk, waarin het op den duur ook logisch wordt als Holocaustmuseum, dat is toch ook waar jullie mee bezig zijn, ja tuurlijk, en dan haak je aan. Vandaar is dus dat netwerk heel erg belangrijk. Het is niet Dossin alleen. Het is Dossin binnen die Holocaust/Genocide in West-Europa en daarbuiten. Het is een museum in relatie met de andere musea buiten de Holocaust. Dus hoe beter je connecteert je de inhoudelijke revolutie kunt gaan,

evolutie, zou kunnen gaan sturen, hoe breder uw draagvlak en de evidentie ook zal dat je dat gaat doen. Vandaar een beetje dat idee ook van we moeten al met de vier musea dit zelf gaan vastpakken.

Jelle: Even kijken. Ja, ik heb begrepen dat er ook een werknemer polarisatie in dienst genomen is. Wat is zijn taak precies?

Christophe: Het is goed dat je dat even met Marjan ook nog opneemt, want ze zijn daar nu over aan het samenzitten, maar eigenlijk is het als je dit boek leest, daar zit een beetje de theorie achter van wat we vooral doen, nu dat wat vooral de doelstelling is, wij worden meer en meer bevraagd door scholen, door journalisten, door allerlei professionele doelgroepen om onze inzichten op vlak van mechanismen van radicalisering, polarisatie te gaan verspreiden. Niet alleen kennisinhoud, maar dan ook praktische vaardigheden. Hoe ga je daar mee om. Dit is dus een boek. En dan hebben we een aantal praktijken uitgebouwd om mensen te leren helpen verrijkend politiek te polariseren en te depolariseren of een strategie te ontwikkelen om te depolariseren als je bij die vijandige wij-zij dynamiek komt. Voor mij heeft dat te maken met, als je een Holocaust en mensenrechtenmuseum bent dan breng je deze historische inhoud, *'the Belgian case on Holocaust'*, en dan heb je een historisch narratief en in dat historisch narratief komen er duidelijk een aantal mechanismen naar boven. Die mechanismen die gaan voor mij over cumulatieve radicalisering met afglijden van een individu, groep of gehele natiestaat en processen van wederkerige radicalisering of sociale polarisatie. En dat maakt dat in de vertaalslag, in de actualisatieoefening dat we die zaken ook veel meer gaan zo benoemen zijn, omdat je natuurlijk in uw samenleving plotseling een enorme aandacht voor radicaliseringsprocessen zijn en waarin dat we dan aangeven van jongens maar radicalisering is niet nieuw, trouwens dat woord, dat concept komt uit de Holocaust, het is Hans Mommsen die dat in de jaren 89 als ik mij niet vergis, voor het eerst beschreven heeft. Terrorismestudies hebben die term overgenomen. Dus dat is eigenlijk he, als het gaat over de *Jihadist dehumanization scale*, een soort schaal van dehumaniserend denkend bij Jihadi's geïnspireerde, allez religieus geïnspireerde terroristen. Ja, dehumanizatiestudies is iets dat uit Holocauststudies komt he, dat is de rattenvergelijking met *Der ewige Jude*. Daar hangen posters in het museum, allez wel meer maar dit kennen wij al redelijk goed. En vandaag, als ik zeg van kijk, we hebben een commemoratieve functie en een educatieve functie. Binnen die educatieve functie is de geschiedenis een openingsdeur, is een openingsnarratief om het over die processen te hebben dus wij brengen het verhaal van Holocaust om een inzicht te geven van radicaliseren en polarisatie. En vandaar dat we dan nu natuurlijk meer vraag krijgen omdat de sociale polarisatie toeneemt. Jongeren zitten hakenkruisjes tekenen, Schild en Vrienden neemt toe, ze worden heel mondig naar leerkrachten, leerkrachten schieten in paniek en stellen dan de vraag van 'shit, wat moeten we doen?' en dan komen ze eigenlijk bij ons en wij kennen de onderwijs en de journalistieke wereld en dan trachten wij hen niet alleen de modellen en de inzichten te geven, maar een stuk ook de vaardigheden samen te ontwikkelen, want dat is dan een boeiende voor ons. Als je zo groepen begeleidt, krijg je ook allerlei praktijken die wij weer kunnen meenemen om naar een andere school of naar een andere journalistieke doelgroep mee te pakken en dus daar is nu een medewerker aangeworven om ja, het veelvuldig werk dat Marjan en, we hebben ook een netwerkje opgericht, [...] om eigenlijk een groter draagvlak te krijgen. Ook door Porticus gesteund, en eigenlijk willen we daar dat netwerk verstevigen. Een website oprichten, maken dat ook van dat goed materiaal en good practices gepubliceerd wordt, zodat je eigenlijk een meer multi-agency aanpak hebt. Het is niet Kazerne Dossin en kom allemaal naar hier en wij gaan het doen. Nee, het is eigenlijk een beetje wat we trachten te doen, om uw impact te vergroten moet je hub zijn, initiatieven nemen, een stuk ook de symbolische status van deze plaats daar gaan aanhaken en maken dat je allerlei andere hubs betreft in uw kern die plotseling ook in hun milieu weggaan. En dat is een beetje hoe dat een terroristisch netwerk ook werkt. Het is helaas diezelfde inzichten die je gaat gebruiken en zegt van, inspireert andere mensen, geef toolkens en maak dat zij dan aan de slag kunnen gaan en zo krijg je als het ware allerlei cellen en dat is puur de logica van 'it takes a network, to tackle a network'. En dat

is zo de hub gedachte is een van de meest belangrijke zaken. Ik geef altijd het voorbeeld van je wilt internet schade toebrengen. Wat kun je daaraan doen? We gaan alle websites platleggen. We beginnen met A. Je hebt nogal door dat dat gigantisch lang gaat duren en dat dat nooit gaat lukken, maar als je plotseling dat realiseert van wat is de hub. Google, we gaan Google platleggen. Dan heel de wereld gaat uw naam kennen. Dus het is die hub logica die je moet gaan hebben, want de problemen zijn significant groot dus je kunt het alleen maar aanpakken onmiddellijk in een soort verspringende [...] structuur, in een netwerk denken. Vandaar dat het netwerken, het initieel, het opstarten waarbij sommige projecten soms ook falen hè, maar toch als je dan het algemene bekijkt zie je dat je een veel grotere return hebt [dan wanneer je] heel veilig uw museumpje gaat spelen en mensen naar hier, dan weet ik dat we ongeveer 65.000 bezoekers over de vloer krijgen waarvan de helft het verstaan heeft en de andere helft het niet verstaan heeft in het licht van andere dynamieken en [...] heb je die steen verlegd, maar als je doet hoe dat wij het nu doen, dan gaan we eigenlijk de symbolische positie die we hebben als multiplicator effect kunnen gaan gebruiken en dan krijg je plotseling, alle het gehele politieprogramma is zo'n voorbeeld, dan krijg je plotseling allerlei kruisbestuivingen, een veel grotere impact, schaal dat je dan kunt bereiken.

Jelle: Zijn er andere musea die ook zo'n polarisatiemedewerker in dienst hebben, dat u weet?

Christophe: Musea niet nee, nee. Wij zijn...

Jelle: De eerste.

Christophe: Nee ja, qua museum zijn wij de eerste ja. Klopt. Daar heb ik nog niet aan gedacht eigenlijk. Dat leek ons vanuit de werkzaamheden dat we doen evident. Dat we daarop inzetten. Zoals de Balkanreis ook. Maar het is goed dat je met Marian daar een keer over brainstormt. Omdat je eigenlijk ziet van ja, op die Balkanreis, dat gaat dan niet over de Holocaust, maar dat gaat eigenlijk over krak hetzelfde van de mechanismen en eigenlijk weer de geschiedenis die je hanteert om en dan plotseling ziet die Balkangeschiedenis, is even leerrijk en waarom omarmen we dat, omdat voor sommige leerlingen met een moslimachtergrond kun je met die Holocaust niet afkomen. En dan kun je ze natuurlijk gaan verplichten en ze moeten het leed aanzien en zo. Je hebt het misschien nog erger gemaakt, op dat moment. Maar als je plotseling zegt, we gaan het hebben over de Bosnische moslims als slachtoffer, want Srebrenica kennen ze allemaal. Plots hebben ze zo, ah, oe, het gaat hier niet over het lot van de Joden, want zij zitten met Israël-Palestina in hun hoofd dus waar het bij over gaat is dat je een soort besmettingsproces met nuance kunt inzetten en hoe moet je dat doen. Dan moet je de talen, de terminologieën, de referentiekaders van die mensen gebruiken. Nu, dat komt een beetje uit mijn vorige job. Ik heb twaalf jaar in een TBS-instelling, hier noem je dat niet zo, maar bij jullie noem je dat zo, en dat is de strategie. Als je daderbehandeling gaat gaan doen, dan ga je niet beginnen van 'zet u een keer, zeg dat was toch wat hè, politie en Justitie heeft dat niet graag hè', ja het zal hen een worst wezen, ze vinden het allemaal klootzakken die flikken. Dus je moet een weg vinden die helpt, die een, het motivationele luik is heel vaak 'jij wilt hier niet in die TBS kliniek zitten', daar start vaak de motivatie'. Als je zegt van 'ja, maar de andere mensen zouden graag hebben dat je braaf zit', ja, wat kan mij die andere mensen schelen zeggen ze dan. Dus het is strategisch goede wegen zoeken. Te maken dat uw impact er is. En dat is een soort denken die ik uit de forensische psychiatrie heb meegenomen. We gaan dat daar eigenlijk niet het aantal gesprekken of si of la, het is als hij achteraf niet meer slaat, dat is de essentie. Dus het is redelijk over, dat is wat dat ik moet bereiken, punt aan de lijn. Of dat dat nu sympathiek of niet sympathiek is ja, dat doet er eigenlijk niet zo veel toe. Het gaat over het niet hervallen in gewelddadig gedrag. En dat is een nogal een no nonsense benadering. Dat is iets wat wij ook wel met de impactstudie voor politie, toch wel wat meer inzetten, een bezoekje brengen aan Kazerne Dossin kan ook heel gratis zijn, [...] ik vond het erg', is goed, maar heb je iets veranderd, sta je anders in de samenleving, ga je anders reageren met de maatschappelijke uitdagingen, ga je op uw werk wat meer kritische reflexen maken op morele dilemma's, dat zijn de indicatoren, niet of je in shock bent geweest, misschien dat dat zelfs

averechts, dus dat weet je eigenlijk niet.

Jelle: Nee, ik ben wel van die nieuwsberichten tegengekomen waarin je dan leest van 'de rechter beveelt aan voor een bezoekje aan Kazerne Dossin'.

Christophe: Ja, wel voor de casussen die we nu al gedaan hebben, is dat iedere keer wel van meerwaarde geweest. We hadden daar een beetje schrik over. Bijvoorbeeld die ene jongen die er dan naar toe gestuurd, allez het zij er dan een paar, dat we het gevoel hebben dat rechters toch wel redelijk goed een appreciatie kunnen maken van gaan wij bijvoorbeeld via detentie, een opsluitingsstraf, de zaken gaan helpen of niet, gaat er groter inzicht komen omdat wij hem opgesloten hebben of niet en natuurlijk bij low-level ja, perpetrators is daar natuurlijk tegen aangewezen, dus wij dan vooral gedaan hebben, is met die rechters en het OM gaan samenzitten van kijk, voor mensen die uit onwetendheid de Hitlergroet doen of in een extremistisch religieus milieu verzeild zijn geraakt waar ze eigenlijk geen andere vrienden hebben, omdat ze worden gepest op school. Die groep heeft dat gezien en hem zo trachten te rekruteren, maar die jongen wilt daar eigenlijk niet bij zijn, maar die wel, die rechters kunnen redelijk goed appreciëren van goh, als we die nu een beetje een soort trigger kunnen geven, dan heeft dat een meerwaarde. Dat gaat over kleine groepen. En dat is ook een heel intens 1-op-1. Ook Marjan heeft meestal die begeleidingen gedaan. We zijn ook met de parketten gaan samenzitten, van kijk, wat wij absoluut geen meerwaarde, wij zijn geen dederadicaliseringsinstituut. Er was één, die jongen, wat wij gedaan hebben is van ja, hij moet een bezoek brengen, oké, van dat bezoek kunnen we wel een meerwaarde, maar wat die jongen eigenlijk nodig heeft is iemand uit de islamitische gemeenschap die een connectie mee heeft, die een soort noodlijn wordt. Lid worden van, vroeger was dat hier, nu zitten ze aan de andere kant, lid worden van de [...] een Marokkaanse jongeren..., wat hebben we dan gedaan, en ik denk dat dat het meest werkzame ingrediënt was, hij moest bij ons de tentoonstelling en we hebben gezegd van kijk maar we gaan maken dat [...], een man uit de islamitische gemeenschap die aan deradicalisering doet, dat die er aanwezig is en dat er iemand aanwezig is, de coördinator, van [de Marokkaanse jongerengemeenschap] en we gaan samen met hen de cliënt en Marjan een rondleiding [in het] museum, dus wat was dan het museumverhaal? Was eigenlijk maar één doelstelling. Te laten aanvoelen aan die jongen dat hij een fout gemaakt heeft, maar dat wij hem volwaardig accepteren als mens en dat fouten maken des mensen in en dat wij eigenlijk, als wij kijken naar hoe hij afgegleden bij het verkeerde milieu, eigenlijk gaat daar ons museum over. En we zijn bezorgd dat dat opnieuw zou gebeuren en we willen nu een keer voorstellen aan die twee, dus wat heb je eigenlijk gedaan, dat je museum niet via cognitieve input en het is niet dat hij de Holocaust kent dat hij nu niet, nee, maar je hebt eigenlijk het momentum gebruikt om te maken dat er een sociaal weefsel rondom die jongere komt zodat zij er mee verder kunnen gaan hè. En als dat dan symbolisch op onze plaats en dat is dan meegenomen. Wij konden daar een bijdrage aan doen, maar een gegidste rondleiding is geen deradicaliseringstraject. En we hebben dat wel uitgelegd aan een aantal mensen van het parket, omdat sommige mensen beginnen dan onmiddellijk van we gaan die van Bloed en Bodem en Combat 18 sturen, ja maar jongens, dat heeft geen zin. Ik bedoel, die mensen ga je niet het tegendeel ofzo iets, die komen voor, gaan gewoon meer stijgen. Plus, voor zo'n mensen of verbeterden negationisten, ja dat heeft geen.

Jelle: Die gaan niet overtuigd worden door een...

Christophe: Nee, dan moet je het niet doen. Het parket heeft al heel vlug ingezien ook van ja, dat gaan we ook niet doen. Het is dus echt voor die low-level mensen of [waar dat we onmiddellijk met wat de juiste connecties]. Dat is voor een jonge gast die op de tram een Hitlergroet gemaakt heeft en nauwelijks beseft wat zit daarachter. En nu achteraf heeft hij zoiets van ah, had ik dat geweten. We hebben de twee jongens van pukkelpop gehad, die over afgehakte handjes, als je dat verhaal eigenlijk hoort, ze hebben dat liedje geleerd in de studentenclub, ze waren dronken, ze hebben dat gefilmd en ze hebben dat gezongen, ze hebben dat dan gefilmd, ze hadden dan eigenlijk achteraf

hun fout wel ingezien. De mensen die klachten neerleggen wouden geen verzoening. Ze hebben dat eigenlijk ook publiekelijk gemaakt. Een soort publiekelijk shaming proces. Dus als je dat dan eigenlijk hoort is dat een heel complex verhaal, maar die twee jonge gasten, ja ze hebben iets gedaan dat niet mocht, je moet het signaal geven dat wel, dat zijn geen demonen hè, ik bedoel, dat zijn gewoon twee jonge gasten die zat waren en een niet toelaatbare stommitieit hebben gedaan. Wat is weer hetzelfde...

Jelle: Waarom zijn zij eigenlijk niet naar Tervuren gestuurd?

Christophe: Het was nog niet open peins ik. Toen heel het spel was, was het nog niet open, vandaar dat ze. En wij gaan natuurlijk iets meer ja, op het geweld[...] en we hebben hier dan letterlijk ook de foto met de afgehakte handjes in het museum hangen dus ik denk, en ook door onze relaties die we al hebben met de magistratuur. Dat ze dan zeiden van god ja, want het leuke is wel, dat wordt wel voorbereid. Wij vragen wel van, waarover gaat het, wat heeft zin, wat heeft geen zin, we hebben zo een keer een heel kwalijk proces gehad waarin iemand zo ja, ons een keer moest bezoeken. En die man was hier blijkbaar geweest, stuurde achteraf een mail, zo van kan ik een bewijske krijgen dat ik een ticket gekocht heb bij u en dan hebben wij gezegd van sorry maar, allez ja, mag jij u ticket doen, maar dit heeft geen zin, dit is quatsch, komen naar ons en een ticket kopen en daar, allez dat is de show. Dat is van hij is hier over de drempel geweest. Dus ja, soms is dat relevant, maar ze hebben een heel mooi clipje in de Ideale Wereld gemaakt waarin iemand zogezegd geen kaartje voor de trein had gekocht, moest naar Trainworld gaan, naar het treinmuseum.

Jelle: Oké, die heb ik nog niet gezien

Christophe: Het staat op de website van de Ideale Wereld. En dat is natuurlijk ja, zo, allez [...]. Maar voor een aantal categorieën kun je iets betekenen.

Jelle: Even kijken of ik iets heb. Nee, ik heb alles zowel gevraagd.

Interview met Piet Chielens, leper, 18 april 2019.

Jelle: Ik loop dus stage bij Christophe, bij Kazerne Dossin en ik schrijf mijn scriptie over Kazerne Dossin en het gaat over welke rol het museum wil spelen in een samenleving die steeds verder polariseert. En Christophe vertelde mij dat ze nu via FARO bezig zijn met een werkgroep 'agonisme', dat die in mei voor het eerst bij elkaar gaat komen, maar dat daarvoor ook al een museumwerkgroep was waar ook In Flanders Fields Museum bij zat en andere musea die moeilijke thema's bespraken. Zou u eens kunnen vertellen hoe die werkgroep er precies uitzag? Wat daar precies besproken werd?

Piet: Wel, die werkgroep gaat gewoon door, die heeft alleen geen vastere structuur dan dat ze een feitelijke vereniging is, dus geen andere bovenstructuur op, maar we hebben het met drie van de vier partners wel ingeschreven, niet Dossin, omdat zij geen verplichting hadden om een beleidsplan op te stellen voor 2019-2023. En dat hadden de andere drie musea wel en dat zijn dus Kazerne Dossin, Museum Dr. Guislain Gent, Red Starline in Antwerpen en wij. En we hebben dat genoemd musea met een beladen thema, omdat daarvoor was nogal eens de term '*dark tourism*' in zwang en daar heb ik een bloedhekel aan. Voorlopig is dat de naam. Ik weet in Nederland wordt het steeds meer schurende thema's genoemd en ja, fijn, maar waarom is het beladen? Omdat het natuurlijk gaat over onderwerpen, elke dag, uit de aard van onze onderwerpen die bij een publiek een aantal vragen oproepen die niet allemaal gelijk geïnterpreteerd worden. Dat is zeker zo voor de geschiedenis van beide wereldoorlogen, maar dat is ook eigenlijk zo als je het hebt over migratie in de bredere zin, wat Red Starline toch steeds meer wilt worden en niet alleen maar hè en Karen Moeskops, de directeur zegt van ja, we hebben de keuze: het museum van de bootjes, dus van die Red Starline zelf dus, en het werk dat zij deden, of zeggen ja, nee in feite was dat eigenlijk allemaal migratie in een richting en laat ons daar op focussen en dan hebben we meteen ook een kapstok. En de geschiedenis van de psychiatrie, ja dat is op zich eigenlijk nog altijd waarschijnlijk een van de grootste taboeonderwerpen die een museum kan pakken en dus in die zin vonden we elkaar eigenlijk daarin, vanuit de directies, Patrick, Karen, Christophe en ik. We kunnen goed met elkaar opschieten en we kunnen ook dingen bespreken. We hebben eigenlijk gezegd: kijk, in het beleidspad gaan we twee dingen inschrijven, we gaan ervaringen uitwisselen tussen het personeel, dat zowel bij wetenschappelijke tentoonstellingen, bij de voorbereiding daarvan wat de problemen daar dan zijn, zeker bij de educatieve teams, hoe gebruiken zij het, hoe zetten zij het in. Volwassen begeleiding hier ligt een beetje anders denk ik dan andere huizen, omdat wij hier zoals al wat andere musea verveelt zitten met het feit dat dat uitbesteed wordt aan de gilden van de stadsgidsen. En ze moeten wel, ze hebben wel een proef moeten afleggen om hier te mogen gidsen, maar daar kun je natuurlijk niet permanent mee bezig zijn, van te zeggen van ja, als jullie dit soort vragen krijgen die gaan over de interpretatie van de geschiedenis, bij ons is dat nogal een keer over vluchtelingen, dus dan kun je eigenlijk niet zoals je dat bij een educatief team kunt doen. Daar kun je zeggen, oké, wat, hoe pakken we dit aan, hoe leggen we het aan, en dat wordt heel nauw opgevolgd. Dus dat was het eerste en dan was het tweede eigenlijk om te zeggen, we gaan proberen nog twee andere dingen te doen, een gemeenschappelijke studiedag en daar is dit jaar voor uitgekozen en dat is intussen ook opgepakt door het museumoverleg waarbinnen de schoot van FARO dan ook een werkgroep wordt rondgebracht en daar gaan we het eigenlijk hebben over de rol van het museum als een, ja zeg maar als een soort zowel mentale en fysieke plaats van eigenlijk publieke debat. Uiteraard altijd vanuit ons eigen onderwerp. We gaan hier niet alle mogelijke debatten die aan de gang zijn, we proberen te vangen in die museumwerking, dat is onmogelijk. Maar waar het zich aandient, moet je er natuurlijk wel klaar voor zijn. En dan het laatste wat we gaan, waarschijnlijk in 2022, is een gemeenschappelijk project rond 'artist in residence'. Dat doen wij hier al heel lang, daar is Dossin nu ook vrij goed mee bezig, nog niet echt de vorm van 'artist in residence', maar wel om te werken met kunst, los van de permanente tentoonstelling en dus Redstarline gaat er nu mee beginnen en in feite in de geschiedenis van Guislainmuseum is gebleken dat het gebruiken van kunst in al hun tijdelijke tentoonstellingen eigenlijk hetgeen is wat het best opgepikt wordt door het publiek dus in die zin is

het ook wel een vrij natuurlijke evolutie dat we dat ook gaan proberen, maar dat is dan meer om een groot statement te maken. We hopen dan eigenlijk om één kunstenaar bereid te vinden om voor de vier plekken, de vier permanente tentoonstellingen iets te gaan betekenen. Wat op zich natuurlijk vrij ambitieus is, want één het budget, de tijd, gewoon het gegeven dat het vier verschillende plekken zijn. Het zijn ook allemaal alle vier sites eigenlijk hè, dus je hebt ook de bewaring van dat het een bijzondere plek is. Daarom is er een museum bijgebouwd. Heb je dan natuurlijk ook wel een bepaald soort publiek dat eropaf komt en tussen al die dingen. Vandaar leek het ons leuk om eigenlijk hechter te gaan samenwerken. Dat is het zo'n beetje.

Jelle: En vindt u het, het is dus tegen polarisatie, merkt u dat dat nodig is?

Piet: Het is vanuit ons gegeven, vanuit onze thema's. Het is niet zozeer, ik heb niet het gevoel, want het is ook in mijn vraag, is het sterk opgeschoven, de laatste jaren? Ik heb dat, tenminste hier heb ik dat gevoel niet, ik kan me voorstellen dat het bij Dossin iets dichter ligt, omdat racisme natuurlijk één van de grote thema's is. Bij ons is racisme, maar een zeer secundair thema. Er was uiteraard veel zeer racisme in de periode van de Eerste Wereldoorlog en de afwikkeling ervan en in zoverre wijzen wij daar wel op, maar dat is toch nog anders dan te zeggen, ja, het racisme dat vandaag een van de grote redenen is tot polarisering is aan beide ziden, is iets wat ons confronteert met een andere interpretatie van ons eigen thema. Daarvoor is het bij ons een stapje secundairder.

Jelle: Kan ik me voorstellen ja.

Piet: Het ligt nog een beetje verder.

Jelle: Ja, want Christophe stuurde mij wat artikelen door en daarin werd concept van 'agonisme' aangemerkt als een nieuw alternatief dat nodig is, want de oude manier van herinneren wordt bedreigd. Merkt u dat dan hier ook?

Piet: Wel, als we in dat framework, wat een heel boeiend framework is om op een korte manier te zeggen waar herinnering, in welke hoeken van de samenleving herinnering zich bevindt en hoe het wordt misbruikt, daar hebben we wel mee te maken natuurlijk. Kijk, in leper zit je heel duidelijk, nog altijd, al vanaf sinds het einde van de Eerste Wereldoorlog eigenlijk al, met een heel sterke poot van antagonistisch herdenken. Wij en zij. Iedereen, en dat hoeft zelfs niet heel agressief te zijn, gewoon het gegeven dat iedereen nationaal herdenkt, alleen maar de eigen doden, de eigen groep, ja dan heb je vanzelf al iets dat zijn wij en de anderen zijn dan dus per definitie zij. Dus dat kan problematisch zijn. In de zeg maar de recente geschiedenis is dat niet zo geweest. In Flanders Fields Museum heeft zich altijd al opgesteld als een transnationaal museum, al vanaf dag één. Dus in die zin zijn we eigenlijk niet opgeschoven of veranderd. We hebben alleen maar een ander accent willen leggen om te zeggen van kijk het is transnationaal en waarom is het dan transnationaal? Omdat het eigenlijk gaat over de individuele oorlogservaring dus het komt niet van bovenaf, maar het komt van onderuit. En de mensen van het UNREST project, die hier bij ons op bezoek zijn geweest die hebben dat een schoolvoorbeeld genoemd van kosmopolitisch herdenken. Wat dan de echte tegenpool is. Maar bij hen is dat veel meer zo van, ja de bovenbouw dicteert dat als het ware aan de onderbouw en daar gaat het mis. In hun concept is het zo beschreven en terwijl je moet van onderuit eigenlijk en dat wordt dan het 'agonisme', je moet van onderuit het debat aangaan en je moet dus die antagonistische stemmen die er zijn, moet je evengoed een plek geven als die kosmopolitische stemmen die er zijn.

Jelle: Dus een meerstemmigheid kan wel van bovenaf komen, maar dat is dan nog steeds niet...

Piet: Wel, mijn grote argument daartegen is: bij ons is het helemaal nog nooit van bovenaf gekomen. Komt het gewoon onderuit. Elke oorlogservaring is zeer gelijkend, maar is ook tegelijk

zeer verschillend. En hoe meer verschillende stemmen die je hebt, hoe meer verschillende soorten herdenkingen je hebt, hoe meer thema's je worden aangereikt en dat creëert, dus ik zou willen zeggen, wij nemen een beetje positie, wij zijn vrij agonistisch bezig, zonder daar eigenlijk dat grote politieke manoeuvre bij nodig te hebben. Wij, ik heb tenminste niet dat gevoel. Het is uit de aard van de benadering die eigenlijk al vanaf dag één hier aanwezig en het is, zou je kunnen zeggen, een kosmopolitisch besef, maar van onderuit en dat blijkt eigenlijk inherent, ja of inclusief een grote aandacht te hebben voor meerstemmigheid. Dat zit er inherent in. En dat is voor mij ook de manier waarop je zou kunnen zeggen veel zaken kunt voorkomen en ontzenuwen en polarisering voorkomen. De complexiteit van geschiedenis niet uit de weg gaan, niet over simplificeren tot je in één soort discours terecht komt, maar net aanvaarden dat er heel vele complexe mechanismen tegelijkertijd bezig zijn en dat is een beetje kunnen verwijten aan wat het officiële discours altijd doet: oversimplificeren om één deeltje van het verhaal eruit te halen en dus in die zin treedt de theorie wel bij dat je vaak de bal mislaat, maar in ons geval is dat nog nooit echt problematisch geweest. Je hebt wel eens een keer een aanvaring, maar dat is iets anders. Dat is, ja naast elkaar doorspreken, mensen die zich aangesproken voelen, ik weet dat wij als museum gereageerd hebben in, wat was dat 2014 denk ik, op het moment dat de eerste transmigranten bij Zeebrugge en zo verder nogal sterk in het straatbeeld aanwezig waren, dat de gouverneur een interview gaf, die zei, ja je moet die mensen vooral geen eten geven. Waarop ik zei, je zou het toch ook anders kunnen benaderen en eigenlijk zeggen we gaan het een beetje meer menselijk beschrijven en omschrijven. Vooral eraan denken dat West-Vlaanderen bij uitstek de provincie is geweest die het meest is getroffen door de ellende van de Eerste Wereldoorlog en dus door het grote aantal vluchtelingen dat daar meteen het gevolg van was. Ja, sindsdien spreek die man geen woord meer met mij. Dat is dus een aanvaring, dat is, terwijl ik gewoon wil zeggen, wij zeggen gewoon van, kijk, geschiedenis herhaalt zich niet, maar inspireert ons wel in de houding die we kunnen aannemen. Precies, je hebt het voorbeeld, of over de afstand, dus om over die langere periode dingen te zien en de vluchtelingencrisis die er dan is geweest in 2014-2015, ja die is eigenlijk met een superkorte termijnvisie benadert: 'er zijn er te veel, we willen ze niet, we gaan een groot hek bouwen, punt'. En ja, ik bedoel dit soort kortzichtigheid, natuurlijk, leidt tot dat soort spanningen die dan inderdaad aanleiding geven tot polarisering. En, maar, dus we zijn er ook nog niet hè, het is trouwens nu al een planning om een nieuwe, het zal twintig jaar geleden zijn dat we een zeer grote tentoonstelling gemaakt hebben over vluchten in de Eerste Wereldoorlog, gevolgd het jaar daarna vluchten vandaag. En we willen iets gelijksaardig doen in 2024, precies twintig jaar later en dat, in die zin, je bent inderdaad betrokken, je stelt de vragen vanuit de hedendaagse samenleving. En ik denk, de manier dat Christophe het historische verhaal van de Dossinkazerne extrapoleert naar een aantal, zoals de cursussen die ze organiseren voor politiecorpsen, ja dat is een schoolvoorbeeld daarvan natuurlijk. Hoe je eigenlijk die inzichten in de mechanismes van toen kunt gebruiken om zeg maar een soort groter begrip te vragen en duidelijker, ja menselijker benadering van de problematiek waar lokale politiecorpsen nu eenmaal vaak mee te maken hebben. Om dat gewoon, ik denk dat ze dat op een erg goede manier doen en maar bij hen valt dat wat meer op natuurlijk, omdat dat, dat is bijna zeg maar het racisme van elke dag dat daar wordt benadrukt. Bij ons is dat een secundairder thema.

Jelle: Denkt u dan ook dat Dossin meer baat heeft bij zo'n agonistische aanpak?

Piet: Ik denk dat we er allemaal baat bij hebben. Ik denk, toen ik hier begon hè, wat inmiddels 23 jaar geleden is, toen sprak men van, 'ja, de musea zijn onze nieuwe kathedralen. Mensen komen om zingeving te halen bij een instituut als een museum en dat gaat voor een stuk op, in een steeds maar seculierder wordende samenleving, kun je zeggen van inderdaad, waar haalt men zijn zingeving nog vandaan en dus musea hebben daar zeker een rol in te spelen en zeker als je ziet dat er van onze 200.000 bezoekers per jaar, dat er daar toch wel 80 a 90.000 scholieren bij zijn, ja dan weet je dat je een grote opdracht hebt om precies dat, die historische inzichten door te geven waardoor mensen tenminste, dat is het geloof in de geschiedenis dat ik dan heb, beter gewapend zijn om naar het

heden te kijken. Dat is dus denk ik het voornaamste en is dat, zijn wij nu nog meer die plaatsen geworden? Wellicht wel. Dat neemt alleen maar toe. Zwengelen wij voldoende dat debat aan of zeggen wij voldoende er is debat mogelijk? Dat vraag ik me af. Ik denk dat we, in alle eerlijkheid, ik heb het dus niet zo doorgedacht, maar ik denk dat we daar te weinig middelen voor hebben. Om dat nog veel prominenter te laten zijn, om nog veel meer te wegen op dat openbare debat. Wij doen het voornamelijk in onze educatieve werking. Wij gaan zelden, ik bedoel je hebt wel kunstenaars die wel een keer een provocerend werk kunnen maken en dingen aan de kaak stellen, maar al bij al neemt het publiek dat, er wordt geen rel gecreëerd. Iets anders is, en het blijven ook historische tentoonstellingen. Je bekijkt ze wel door een hedendaagse bril, nee laat ik het zo zeggen, de vraagstelling aan het verleden komt uiteraard wel vandaag. Ja, hoe zou het anders gaan? Ik bedoel, hoe zou het anders kunnen? Dus, en daardoor is het een andere vraag die je stelt dan pakweg honderd jaar geleden, in ons geval, evident. Maar mensen verwachten dat eigenlijk ook. Het blijft een historisch gegeven en het wordt uiteraard niet alleen met moderne technieken gepresenteerd. Het wordt ook met moderne inzichten beschreven, getoond, aangekaart. En dus de keuzes, het discours dat je voert is eigenlijk een hedendaags discours. Maar daar hebben mensen in de regel heel weinig problemen mee. Iets anders wordt het dan als je zegt, we gaan scholieren hierin veel dichterbij begeleiden en we gaan eigenlijk aan vredeseducatie proberen te doen, we gaan ook zorgen dat zij vanuit dit inzicht een soort, ja, een soort de klik maken, een soort actieve aanpassing aan hoe ze tegen dingen aankijken, ja, dat is natuurlijk een veel prominenter ingrijpen.

Jelle: Ja, eigenlijk activistische...

Piet: Dat is bijna activistisch ja. En in die zin ook geen probleem daarmee.

Jelle: U vindt dat een museum activistisch kan zijn?

Piet: Ik vind over dit gegeven, durf ik heel eerlijk zeggen, wij zijn het historische onderdeel van Ieper Vredesstad. En Ieper Vredesstad zegt heel eenvoudig, in ons verleden zijn wij compleet vernietigd geworden, wij hebben de kans gehad om ons weer op te richten en we willen eigenlijk aan de wereld zeggen, dit is geen weg die andere moeten gaan, hopen dat er steeds minder oorlog komt waardoor dit soort geschiedenis niet steeds meer op de achtergrond kunnen verdwijnen, misschien zelf helemaal verdwijnen. Dat is de missie van deze stad. En dat onderschrijf ik ten volle. Dus vind ik ook dat je dan ook mag kunnen zeggen voor de schoolgroepen die hier komen en die zich willen laten begeleiden, wij moeten op zijn minst de setting bieden waarin dit soort houding zich kan ontwikkelen. Dat kan best gepaard gaan met discussie en tegenstand, maar je moet het wel heel open durven aankaarten. Dat is eigenlijk nog niet activistisch hoor, het is eigenlijk de ruimte creëren waarbinnen dat debat inzicht kan floreren, dat debat een plaats kan vinden. En uiteraard zal dat bij kinderen van de lagere school veel minder expliciet zijn dan bij de laatste jaren van het secundair onderwijs. Maar daar is er wel bijvoorbeeld, men is nu een nieuw spel aan het ontwikkelen dat gebaseerd is op de verdragen van de vredesconferentie van Parijs dus Versailles en alle andere verdragen. En waarbij een soort set spelregels aangereikt wordt om te zeggen dit zijn de eerlijke spelregels voor alle, nee, dit zijn de spelregels van het veertienpuntenplan van Wilson, dus daar gaan we vanuit. Niet alle veertien, maar daar worden een paar spelregels zoals de zelfbeschikking van volkeren hè en leerlingen krijgen een land aangewezen dus het wordt een soort rollenspel en iedereen gaat daarvanuit uiteraard, want het is een spel, dat de spelregels gelden voor iedereen op een gelijke manier en voortdurend wordt er dan onderbroken door te zeggen ja maar nee, nee, dat was het principe, maar het principe wordt voortdurend in de feiten ja, met voeten getreden. En zo leert men eigenlijk op een spelende manier hoe er uiteindelijk een heel groot onrecht zal ik maar zeggen wordt in die nieuwe wereldorde geïnstalleerd die uiteraard dat onrecht wordt aangestuurd door de imperialistische staten van die tijd. Ook wordt wel gekaderd door de noden die door de oorlog zijn ontstaan en waardoor die graaierigheid van Frankrijk, België, Groot-Brittannië en zo verder wordt geëindigd, uiteraard, maar dus dat fundamentele onrecht is wat de scholieren

mekrijgen. Waarom bestaat dat spel? Wel één, omdat dat eigenlijk een van de grote redenen is waarom de Eerste Wereldoorlog helaas nog altijd relevant is tot op deze dag en dus het verdient, het nodig heeft om bestudeerd te worden en gedeeld te worden door een zo groot mogelijke groep mensen en twee, omdat in het reguliere onderwijs daar haast geen tijd voor is. Dus moeten wij die rol, die maatschappelijke rol, die maatschappelijke verplichting overnemen. Daarom is dat spel er. Uiteraard ga je dat niet aan scholieren van de lagere school presenteren, maar doe je dat wel in de laatste twee jaar van het middelbaar onderwijs. En dat zijn dan best wel mooie discussies die je daar kunt hebben. Er is ook een andere en dat is dan meer gericht op wapenhandel en hoe dat in zijn werk gaat, over, dat heet de stellingenoorlog, wat al een, ja, een begrip is dat eigenlijk uit de Eerste Wereldoorlog komt hè. Dus die oorlog van loopgraven en stellingen tegenover elkaar. En waarin dus een aantal dingen rond wapenhandel worden geponeerd, maar wat nu nieuw in de steigers staat, denk ik, heeft meer potentie omdat het precies een spelletje is, klassiek rollenspel, maar wel uitgaande van en de geschiedenis heeft ons eigenlijk dat aangereikt hè, er waren zogezegd objectieve eerlijke regels om te komen tot een nieuwe wereldorde, maar we hebben er niks van gebakken, hoe komt dat? Wel, in zo'n spel kun je dat, en de regels die met voeten getreden worden, kun je dat heel duidelijk maken, en in die zin zou je kunnen zeggen, is het activisme? Nee, het is goede communicatie over een historisch onderwerp, maar kan daar tegenspraak op komen? Wel, de drie educatieve begeleiders die we hebben, die zijn er intussen wel een beetje, ik ga niet zeggen op getraind, maar wel wat gewend om rare vragen te krijgen. Is het zo dat het, want ik denk dat in sommige gevallen en dat is een van de redenen waarom we samen zitten en waarom we samen zitten met onze educatie teams om te horen van bij andere, wat voor soort vreselijke vragen krijgen jullie dan? Waar moet je dan echt wel meteen ad rem en correct op antwoorden, wat is de houding die je moet hebben?

Jelle: Dus het overleg is eigenlijk ook gewoon een heel groot deel gewoon ervaringen uitwisselen?

Piet: Gewoon ervaringen uitwisselen. Zo is het ontstaan en dat betekent, en wij doen dat met de directies, eigenlijk op dezelfde manier, maar dan eigenlijk over grotere vragen, wat is het standpunt wat het museum kan innemen in dit of geen debat en dus ook, tot nog toe, hebben we dat nog maar twee keer gedaan en waren dat eigenlijk iedere keer via het museumoverleg standpunten die zeggen, ja die vier musea die werken rondom een beladen thema die denken daar het volgende over.

Jelle: En blijft het vooral bij dit ervaringen uitwisselen of denkt u echt dat zo'n werkgroep agonisme echt een bepaalde richting nog ingaat werken.

Piet: Ik verwacht er veel van. Omdat ik denk dat daar, dat dat een houvast biedt aan en dat het bovendien ook onze stem objectiviteit, onze stem, het is niet zo dat vier linkse museumdirecteurs...

Jelle: Dat je het kan vasthangen aan het begrip agonisme.

Piet: Ja, aan een begrippenapparaat wat een mooi kader schets en de dingen kan benoemen. Ik denk dat we daar veel aan hebben. En dat we die oefening moeten maken voor iedereen en kunstmusea en vandaar ook dat dat nu meteen is opgepikt in het museumoverleg omdat er die werkgroep komt, die kunnen daar ook best wel een rol in spelen omdat zij uiteraard werken met af en toe veel extremere stemmen in de samenleving. Dat is precies wat kunstenaars wel mogen doen, zij kunnen alle objectiviteit laten varen en gewoon maar roepen waar ze zin in hebben. En natuurlijk moet een museum dat wel nog altijd kunnen kaderen, dat nog altijd wel kunnen een zinnige houvast geven en dus in die zin denk ik dat andere musea daar veel kunnen van opsteken, maar zij zullen minder in hun dagelijkse werking veel minder daar mee geconfronteerd worden dan wij en ja, op zich, ik vind het voornamelijk, en dat was eigenlijk van dag één, ik zei ja, we zijn al heel vaak bezig geweest over herdenken, en heel lang heb ik altijd maar die formulering gebruikt van Jay Winter en

Antoine Prost van herdenken zegt veel meer over wie herdenkt dan wat wordt herdacht en dat is als het gaat over de praktijk over de Eerste Wereldoorlog zonneklaar, dat dat juist is, maar daar koop je niet veel voor. Met deze drie types van herdenking en de schakering en wat je dan uiteindelijk er mee wilt bereiken, denk ik, hebben we een veel werkbaarder instrument dat ons een groter houvast biedt, en dat bovendien een framework is waar je een soort objectivering van haalt die eigenlijk voorbij gaat van ja, jij bent gewoon, jij bent een oude *soixant-huitard* en ja uiteraard zul jij wel, maar je bent niet realistisch bezig, je bent niet meer bezig met wat leeft in de samenleving. Nee, dit is veel duidelijker. Ja, zijn jullie echt van dat antagonisme, zijn jullie er echt mee bezig, en je ziet het als je het echt gaat analyseren, is het best wel een techniek, is trouwens, het zijn filosofen die bezig zijn met sociale problemen die erover geschreven hebben en die dat gebruiken, maar je kunt ook aantonen hoe de zaken worden misbruikt en gebruikt en dus voor mij is het een zeer inzetbaar en bovendien heel makkelijk denkkader, dus het is makkelijk, iedereen kan het volgen. UNREST heeft het uitgewerkt in een lessenreeks. En dat is drie keer een uur. Ik bedoel, dat is twee keer niks. Iedere museumwerker kan dat eigenlijk zomaar volgen. Dus het is drie keer een uur dat je volgt in een ja zeg maar een, hoe heet het weer, een *mook*, dat het wordt gepresenteerd. En met interviewtjes, met voorbeelden, met feedback die je kunt geven en terugkrijgen en het is, ik vind het een leuke vorm van een denkkader schetsen rondom de werking waar wij alvast mee bezig en waarvan ik denk dat ook andere musea en dus vandaar dat het goed is dat er een werkgroep binnen het museumoverleg en binnen FARO is om te zeggen van, dit kan voor iedereen nuttig. En het houdt ons ook wel een klein beetje af, want agonisme, er is geen mens die begrijpt in gewone spreektaal wat je er mee bedoelt, en als je dat denkkader uitzet, ja dan heb je wel iets wat een veel betere term is dan het toch ook wel weer echt bezwaarde activisme. Want activisme lijkt wel weer zo van, ja maar jullie...

Jelle: Dan doe je mee aan polarisatie

Piet: Ja, precies, van jullie zijn eigenlijk politiek bezig en jullie zijn niet objectief bezig, terwijl in het agonisme. Een schitterend voorbeeld, er was in februari een congres in Rome en een schitterend voorbeeld daarvan vond ik, van want een agonistische actie kan zijn in een museum was, het is opgezet door een professor van de universiteit van Nottingham en hij probeerde aan de hand van interviews, dus van mensen uit de generatie eigenlijk te peilen naar wat er nu eigenlijk aan was van de Troubles in Noord-Ierland en hij kwam daar nergens mee en hij probeerde daar iets te doen en als de ene praatte dan wilde de andere weer niet meewerken. Het zit gewoon nog veel te hoog in de Noord-Ierse samenleving. En ineens kreeg hij die mooie gedachte om te zeggen, in feite waren al die Troubles, die drang van het moet hier veranderen en we moeten echt actie ondernemen en we moeten geweld plegen, kwam eigenlijk helemaal bovendrijven in de slipstream van mei 68. En hij heeft de prachtige gedachte gehad om te zeggen ik ga een tentoonstelling en we gaan een onderzoeksproject doen met allemaal mondelinge interviews over de erfenis van mei 68 in de Noord-Ierse samenleving. Iedereen wilde meewerken en natuurlijk, na een kwartiertje zat iedereen eigenlijk bij hun eigen versie van hoe het dan in de Noord-Ierse samenleving was gegaan. En de tentoonstelling die was gemaakt gaat eigenlijk over mei 68 en de gevolgen, maar gaat in echte zin over de Troubles in Noord-Ierland. En zowel de vrij extreme Protestantse fractie als de katholieken, Sin Fein en daar voorbij, die hebben, en IRA, die hebben eigenlijk allemaal meegewerkt en hun stem kun je dus horen in een debat dat eigenlijk hoger is. Het agonisme van de actie eigenlijk betekent, is eigenlijk dat je een kader hebt geschepd als een veel grotere doos waarbinnen dit probleem echt wel volledig past en volledig opgaat. En dus heb je eigenlijk een mentale ruimte gecreëerd waarin ja, die tegensprekelijke argumenten, ze hebben allemaal hun plek kunnen hebben. En ik vond dat dus een schitterend en waardevol voorbeeld, omdat het, hè, er zijn veel andere pogingen geweest die niet zo makkelijk als een succes te bestempelen zijn, omdat ik heel vaak de indruk krijg, zo van dat is goed voor ons, die elke dag bezig zijn met dit soort, ja, zeg maar achteraf ideeën bij een reguliere werking, maar het grote publiek is meestal niet bezig met dit soort argumenten en die willen eigenlijk alleen maar een leuke tentoonstelling zien en mogen vooral niet het besef krijgen dat men

nu het probleem nu eens van een andere kant benadert. Hè, ik heb dus in Essen 'Krieg macht sin', dat was een zogenaamde agonistische tentoonstelling over oorlog in de 20ste eeuw gezien en dat viel me eigenlijk een beetje tegen, omdat het eigenlijk alleen maar denk ik een goede tentoonstelling was voor wie al helemaal in het onderwerp was ondergedompeld en al van alles had gezien en al alle mogelijke nuances van de andere voorstelling kon begrijpen en dat was dus volgens mij een slag in het water, was dus goed voor wie al bezig was met agonisme en zo verder, daarvoor was het goed, maar het was eigenlijk op zichzelf geen overtuigende tentoonstelling, waarbij eventuele tegenpolen, mensen die voor oorlog zijn, wie is nu voor oorlog? En tegen oorlog, dat die elkaar in een ruimte zouden kunnen ontmoeten, waarin ze zichzelf gelijk behandeld voelen. Dat zat er niet in. Dus ik denk als wij een tentoonstelling gaan maken over, we willen iets maken over de Eerste Wereldoorlog en het Midden-Oosten. Ja dan, hoe kan dat agonistisch zijn? Doordat eigenlijk hoger te tillen. Want in feite wat je wil vertellen is dat het gaat over imperialisten, het imperialisme van het Westen en hoe daar de Arabische cultuur zich daar echt met recht en reden gepakt bij weet, maar je gaat dat natuurlijk niet zo botweg zeggen, maar dan speel je maar gewoon in de kaart van de grote theorieën van IS, want dat is precies wat zij zeggen. Dus dat ga je zeker niet zo doen, maar je kunt wel, denk ik, een kader schetsen waarin je zegt, uiteindelijk hè, beetje terugverwijzen naar dat rollenspel van daarnet, uiteindelijk is dat wel gebeurd ondanks de goede bedoelingen van velen, maar het gaat eigenlijk veel eerder fout, namelijk op het moment dat het witte, christelijke Europa zich superieur voelt aan de rest van de wereld. Daarin gaat het verkeerd en die dan denken met de beste bedoeling dat zij beschaving aan de mensen in de woestijn, terwijl ze eigenlijk alleen maar uitzien op wat er onder die woestijn zit, namelijk de olievoorraad. Dus je moet het zo kunnen brengen dat het heel duidelijk wordt, waar het eigenlijk al mis gaat en waar de denkfout zit en dat die heel veel teruggaat. En we zijn nu voorlopig aan het aftasten, de Eerste Wereldoorlog werd gevoerd als een oorlog voor de beschaving hè, dus de overwinningsmedaille die in alle Geallieerde landen is uitgedeeld aan alle veteranen en dus waar dus het overwinningsbeeld, de Nikè opstaat, dus de vrouw met de vleugels en een regenboog lint eraan, daar staat in alle betreffende talen staat er bij *the war for civilization* of de oorlog, *la guerre pour la civilisation* en de oorlog voor de beschaving en dat is natuurlijk waanzinnig om te zeggen, dus het imperialistische Groot-Brittannië, het imperialistische Frankrijk van 14-18, het imperialistische, ja dat deed zich dan voor als, het imperialistische Westen had eigenlijk de enige beschaving. En als je dan, de idee die we dan hebben is zo'n Lawrence of Arabia, die is overtuigd van de kwaliteit van de antieke beschaving, is overtuigd dat de Arabieren daar een rol in gespeeld hebben. Daarom heeft hij zo'n belangstelling daarvoor, daarom spreekt hij ook Arabisch en tegelijkertijd wordt hij het instrument van zijn imperialistische heer die zegt ja, ga jij maar met die Faisal en die Arabieren, maak jij maar een grote revolutie tegen het Ottomaanse Rijk, dat stelt ons in staat om [...] en Lawrence is dus zelf een slachtoffer daarvan, dus maar door het te axeren om die figuur van Lawrence kunnen we eigenlijk dat grotere beeld waarschijnlijk wel ingang doen vinden. Klinkt een beetje theoretisch, maar in een tentoonstelling denk ik, kan dit wel werken. [Waardoor mensen] meer begrip hebben, ja en in feite is het verschrikkelijk verwaand om te zeggen wij hebben oorlog gevoerd in naam van de beschaving en daarom ook nog helemaal van overtuigd zijn terwijl het eigenlijk echt veel meer een oorlog om, zeker voor wat het Midden-Oosten betreft, een oorlog omwille van macht die dan vertaalt wordt dat macht van de olievoorraden uiteindelijk en, hoewel, die olievoorraden wil ik nog in het midden laten, want daar schijnen nog een paar uiteenlopende visies op, volgens sommigen wist men dat nog niet eens zo, is dat een gelukkige bonus gebleken achteraf. Was het eigenlijk gewoon doordeweeks kolonialisme zal ik maar zeggen, zoals de alle anderen. Hè, dus Frankrijk en Groot-Brittannië zijn de grootste koloniale machten die ze ooit geweest zijn in 1920. Na het afsluiten van alle verdragen, dus het wordt nooit meer groter. Vanaf dan gaat het, loopt het eigenlijk terug tot het helemaal wegvalt. Tot na de Tweede Wereldoorlog, tot in de jaren 60. En dus, het geeft de relevantie van de periode aan, maar je doet het op een manier waar mensen wel aan willen beginnen en waar iemand die niet bij voorbaat eigenlijk al overtuigd is van wat je wilt zeggen, want als je er niemand van het tegenkamp mee bereikt, dan kun je net zo goed, ja waar blijf je dan met je maatschappelijke rol hè, die je opneemt. Hè, dus je moet dus wel zorgen dat je kader ruim genoeg is om dit bespreekbaar te

maken. Dus ik hoop dat dat tot op een zekere hoogte een agonistisch verhaal kan zijn, maar zeker weten doe je dat dus niet hè, dat is. Het is heel moeilijk denk ik, in cultuurgeschiedenis, om daar, om eigenlijk voorbij de goegemeente te spreken en daarom denk ik dat wij hier met dit museum destijds de juiste keuze gemaakt hebben om te zeggen, bij ons gaat het om de oorlogservaring, bij wijze van spreken iedereen is daardoor gelijk gesteld en heb je dus absoluut, dat is kosmopolitisch, maar het is absoluut niet opgelegd vanuit een, nee het is, het komt vanuit het verhaal zelf naar boven. En dat denk ik is...

Jelle: Maar UNREST vond dat niet overtuigend genoeg of?

Piet: Wel, uiteraard die zijn hier, ze zijn hier een uur of vier geweest en ze vonden dat, je ze vonden dat, ze vonden dat een beetje te kosmopolitisch, maar ik heb hun intussen kunnen overtuigen dat er verschil is tussen kosmopolitisme an sich, dat van bovenaf is opgelegd, de EU die zegt we zijn allemaal gelijk, terwijl ze eigenlijk zeggen, we zijn eigenlijk allemaal alleen maar dezelfde consument, dat is het enige wat ze bedoelen en over de gelijkheid zullen we maar zwijgen. Dat is niet hetzelfde als wanneer wij zeggen we zijn allemaal gelijk en het gaat echt wel om dat de oorlogservaring van de meeste mensen is gelijk. Zij het ja, hoe ga je dan de daderrol, hoe ga je die dan benaderen, wel de daderrollen, uiteraard die krijgen een even goede plaats en die hebben evengoed hun context. In 1914 waren de meeste Duitse soldaten die in de aanvallen gingen oprecht overtuigd dat aanval hun enige verdediging was. Dat was hun al door de militaire doctrine al 10 jaar lang wijs gemaakt.

Jelle: Door die context te bieden, kun je ze een plek geven

Piet: En door die context te vertellen, kun je ook wel zien dat de individuele Duitser uiteraard wel een dader is, maar er zijn sommigen die zelfs die nog verder gaan, hè, dus de Duitse terreur op de burgers in augustus en september 1914, wordt door mensen als Alan Kramer en John Horne uitgelegd als, dit is in grote mate ook een massapsychose, door dat er zo op die verhalen van de *franc-tireurs* van 1870 waren ingestampt, ja, had men genoeg aan een half gerucht om te denken ja van kijk het is zich aan het afspele en vandaar dus een massale, bijna psychotische ja. En sommige gevallen kun je dat waarschijnlijk wel onderscheiden, maar in andere moet je dan toch weer ja, correct genoeg zijn om te zeggen ja, nee er zijn dus ook verschrikkelijke wreedheden begaan die eigenlijk nauwelijks iets te maken hadden met de burgerbevolking, maar die je eigenlijk gewoon kunt bestempelen als een soort van ja, militaire druk die je uitoefent op een regering waarvan je verlangt dat die zich eigenlijk zou overgeven, zou capituleren en dat dat de reden is waarom je dus dit soort beestigheden uithaalt en dus het blijft een complex gegeven uiteraard hè. Er is niet zomaar een eenvoudig antwoord, maar nogmaals, ik denk het agonisme, het gegeven dat je weet dat het bestaat, dat er die vormen van herdenken zijn en dat je moet streven naar dat derde gegeven, dat je die plek waarin vele stemmen mogelijk zijn, dat je daar moet naar streven. Het is een mooi incentive denk ik om te proberen een historisch, zowel als maatschappelijk relevant tentoonstelling te maken, maar ook gewoon een relevante werking te hebben. Dus in die zin, ik ben nogal voorstander.

Jelle: Ja en ik zit even te denken, stel je vertaalt dat bijvoorbeeld naar Kazerne Dossin, waar je dan daar met daders zit en je gaat dan bijvoorbeeld kijken naar mensen die 'fout' waren in de oorlog die daar na de oorlog zijn opgesloten. Waar Christophe dan natuurlijk mee te maken is een hele joodse gemeenschap waar je eigenlijk niet omheen kan. Vindt u dan dat een museumdirecteur als Christophe daar een verantwoordelijkheid, rekening mee moet houden of dat hij daar op een bepaalde manier...

Piet: Hij moet, maar dat is hij, hij moet vooral een groot diplomaat zijn. Maar dat is hij wel. Hij moet er zich bewust van zijn, één, dat er een vrij officieel discours aan vast hangt dat al heel lang, al sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog zeg maar, wordt opgebouwd en sterker gemaakt, namelijk

dat de Holocaust die aan het Joodse volk is overkomen, dat dat zijn vergelijking niet heeft in de wereld. En dat is bijna vragen tot een absolute heiligverklaring, zonder daar ook maar enige vorm van mechanisme in te willen opsporen dat dan ook eigenlijk wel weer overzetbaar zou zijn op andere voorbeelden. Laat staan dat Palestijnse voorbeeld. Dus daar heeft hij dus enorm mee te kampen en daarin is zeg maar de hele joodse gemeenschap ongeveer mee opgevoed sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog. En dat officiële discours is bijzonder hardnekkig en wordt mondiaal gedeeld. Als je daarnaast zoals Kazerne Dossin dat wel probeert om te zeggen, ja, maar wij gaan hierbij het niet laten, we gaan hier zeggen, wat is de relevantie ervan, wat is het grote inzicht, dat je eraan kunt overhouden als mensheid en niet maar als Joodse volk dan zal je altijd te maken hebben met grote of heel moeilijke Joodse stemmen in het debat.

Jelle: Dus denkt u dat een meerstemmigheid daar mogelijk is.

Piet: En hij heeft daar denk ik het voordeel, maar dat is eigenlijk zoals ik het persoonlijk een beetje zie, hij heeft daar het voordeel en ik herken het van hier in Ieper dat je daar zit ook met een bedevaartsoord, met een site, een heilige site, en laat het heiligdom van die site maar verder bestaan. Dat zie je ook zo met de Menenpoort. En dat heeft een heel andere dynamiek dan wat wij hier hebben. Maar wij kunnen wel rekening houden met die dynamiek. Dus ik wil in dit museum geen grootse plechtige momenten van herdenking en zo.

Jelle: Dat mag daar.

Piet: Er is verdorie elke avond een herdenking om 8 uur, al 90 jaar lang aan die Menenpoort, dus ik moet dat dus niet doen. Ik kan dat dus, dat heiligdom, waar je niet aanraak, ik kan dat wel daar laten en dat geeft mij een beetje meer armslag en ik denk dat dat ook zijn voordeel is. Hij zit natuurlijk in zijn raad van bestuur wel met, waarschijnlijk de helft zijn vertegenwoordigers van de joodse gemeenschap hè, dat is wel een historisch gegroeid gegeven. Een ander voorbeeld dat je zou kunnen noemen is de IJzertoren, ik weet niet of dat voorkomt in jouw...

Jelle: Ja, een beetje...

Piet: Dus, waar het niet gebeurt, waar het absoluut niet gebeurt, daarvan zou je kunnen zeggen, is een fantastisch voorbeeld van hoe een frustratie, een discriminatie eigenlijk kan gebruikt worden tot 100 jaar later voor politieke doeleinden. En je hebt een site die het allemaal heeft, zoals je daar een perfect museum van maakt, die dat als onderwerp neemt en dat allemaal uitlegt, met alle achterkanten en dubbele bodems erbij, dan heb je toch wel een fantastisch gegeven om te zeggen van zo werkt geschiedenis, zo wordt geschiedenis gebruikt en misbruikt. Alleen het gebeurt daar niet.

Jelle: Ze vertellen alleen gewoon de geschiedenis van de oorlog...

Piet: Ja, ze proberen zich angstvallig te houden. Het verhaal van de oorlog en dan de vredesgedachte. En de eeuw die ertussen zit bij wijze van spreken, die slaan ze gewoon over. Omdat dat te link is natuurlijk. Dat vraagt stellingname tegenover het volledig eigen bestuur, want daar is het bestuur nog volledig in handen van een Vlaams-nationalistische club die eigenlijk de rechtstreekse erfgenamen zijn van hoe het ooit begonnen is. Daar is men nog nooit in, terwijl je zou kunnen zeggen, Dossin is inmiddels uitgebreid. Het is niet alleen maar meer de Joodse gemeenschap meer die dat heeft. De Joodse gemeenschap heeft moeten aanvaarden dat voor er geld op tafel kwam voor een groot museum met een eigen wetenschappelijk doel dat lost staat eigenlijk van het heiligdom van de site, dat men daar een ja, een uitbreiding van de visies en van de stemmen in het debat moest toestaan. Dat heeft de IJzertoren nooit gedaan en dus kun je daar ook, er zijn al twee wetenschappelijke commissies geweest die daar heel duidelijke uitspraken over

gedaan hebben door te zeggen van, het zou eigenlijk zo moeten gaan en nog nooit is er de politieke wil geweest om dat dan ook ten uitvoer te stellen en het is gewoon omdat het beheer daarvan is niet losgezongen van de plaatselijke club, het is nog altijd de plaatselijke club die het heeft. En dus lopen universiteitsprofessoren daar gewoon storm op en lopen zich daar stuk op, want je kunt er niet, uiteindelijk kun je niet verder gaan. En ik denk dat dat bewust is, bewust een beetje eigen aan Belgische politiek ook om de dingen niet helder te trekken, om ze eigenlijk zo maar zo'n beetje blauwblauw op hun beloop te laten en ja, als je er maar goed genoeg over zwijgt dan vergeten mensen het wel. Wat helaas ook wel in de feiten zo blijkt, iedere keer opnieuw. En dus de ingreep die er gebeurd is in Dossin is best wel, alleen ik herinner me de periode ervoor, toen het eigenlijk heel klein was en dat alleen maar die kelder van Dossinkazerne zelf was ingericht, voor de nieuwbouw en zo verder. Ik ben nog met Bart Somers mee geweest naar Auschwitz in die periode, van hoe gaan we het aanpakken, en zo verder. Dus ik ken de situatie wel. En dat is denk ik het grote verschil met wat er wel is gelukt in Dossin en wat er dus niet in gelukt tot op vandaag met de IJzertoren. Wat eigenlijk, je zou kunnen zeggen, een even fantastisch verhaal zou kunnen zijn, maar waar de Vlaamse publieke opinie nu eigenlijk, ja, een beetje in het vage wordt gelaten. Er wordt ook geen appèl gedaan aan de publieke opinie om te zeggen, nee, je moet er voor zijn. Nee, men laat het eigenlijk maar zo'n beetje aanmodderen. Het zit niet in het museumdecreet, het beantwoordt niet aan de voorschriften van wat een museum is, het zit ook niet zoals Dossin in een aparte regeling vanuit het kabinet van de minister-president. Het is erkend door het Vlaams parlement als een memoriaal voor Vlaanderen en behalve af en toe een slecht rapport, hè, dus het Vlaams [...] heeft daar een vrij duidelijk rapport over gepubliceerd een paar jaar geleden.

Jelle: Maar doordat het niet erkend is kun je er ook niet...

Piet: Is men..., maar als je nu zegt, oké, het is het memoriaal voor Vlaanderen, wat een verkeerde term is, maar waar je dus zou kunnen zeggen, oké, we willen hebben dat dit eigenlijk echt, omdat daar in dat symbool komt dus die geschiedenis van een deel van de Vlaamse ontvoogding samen. Er zijn er wel meer te bedenken. En dat moeten we dus nu eens goed tonen. Ja, dan moet je daar ook de middelen en de mensen voor uittrekken, moet je dus die ook aan het werk zetten. En eigenlijk wat nu is volledig op de schop nemen, uiteraard wel met bewaring van de site. Je moet die site helemaal bewaren, maar je moet zeggen, hoe is deze site er gekomen, hoe is die gebruikt geworden, misbruikt geworden en waar staan we nu vandaag en met deze inzichten, wat doen we daarmee, wat vangen we daarmee aan. Dat is de opdracht, dat is eigenlijk wat Christophe gedaan had, Christophe en daarvoor Herman gedaan hebben in Dossin. En Christophe heeft het eigenlijk nog meteen kunnen vertalen vanuit zijn achtergrond vanuit de criminologie, heeft hij dan meteen dat verhaal van die historische inzichten, hoe gebruiken we nu binnen een moeilijke omgeving zoals ...

Jelle: Kwam daar weerstand tegen dat u weet?

Piet: Daarin is hij denk ik 100% geslaagd. Het is, misschien is het een beetje gelukkig de bal aan het rollen gegaan, maar van zodra je je paar keer gezegd heeft van kijk de manier die wij, de inzichten die wij gehad hebben vanuit het historische verhaal die kunnen wij ook toepassen als we het hebben over concrete gevallen als een politiecorps. Dat is een of twee keer goed in de pers gekomen en nu, ja je zult het beter weten dan ik, want ik denk dat dat wel heel vaak wordt gevraagd en dat dat opleidingen zijn waar ze vrij intens mee bezig zijn.

Jelle: Ja, er zitten gewoon twee mensen van de politie die daar gewoon...

Piet: Die dagelijks, permanent...

Jelle: Permanent aan het werk zijn ja.

Piet: Dus dat is fantastisch. Dus dat is een fantastische nieuwe invulling die hij heeft gegeven eraan. En een mooi voorbeeld van hoe je, je rol anders kunt opnemen.

Jelle: Maar hij wil dus nog verder gaan, met een nog andere stem laten horen, ik ben benieuwd hoe dat, hoe hij daar doorheen gaat balanceren.

Piet: Omdat hij daar nog verder van zijn historische site afgaat waarschijnlijk

Jelle: Ja hij zegt, wat volgens hem is radicale meerstemmigheid, en dat zou dus de stem van de 'fouten' ook laten horen.

Piet: Maar hoe doe je dat op een manier dat die 'fouten' zich ook volledig willen laten kennen en zeggen van 'oh jee, het is een plek die eigenlijk ook wel', want als je Stefan Berger een keer hebt bezig gehoord. Dat was de voorzitter van UNREST. Die laat er geen twijfel over bestaan, 'ik ben een geëngageerde linkse historicus', 'en we hebben er nood aan denkkaders op te richten waarmee we eigenlijk de tegenpartij kunnen verslaan'. Dat is heel helder. Ik denk dat Stefan zegt dat is na afloop van de conferentie 's avonds, tussen pot en pint, dan zullen we je evengoed geloven, want nu creëer je eigenlijk het gegeven dat mensen eigenlijk al niet meer geloven dat je echt dat meerstemmige, die plaats van debat wil creëren. En dus ik ben benieuwd hoe Christophe die stap wil nemen.

Jelle: Ja ik ook.

Piet: Omdat je dan wel raakt aan het heiligdom. Dan raak je wel aan het heiligdom.

Jelle: Ja inderdaad.

Piet: En dan, hè, wat hier betreft, ik ga hier ook in het museum niet lopen zeggen van, 'ze zijn voor niets gestorven', ik bedoel, we laten dat eigenlijk aan de mensen over om tot dat besluit te komen. We zeggen alleen maar kiezen voor een gewapend conflict is zo'n onzalige gedachte, dat kun je maar beter laten, dat is eigenlijk wat het museum zegt. En door de keuzes die we maken, met het soort verhalen dat we vertellen. En dat geeft wel eens dan dat [...] wordt eigenlijk verondersteld, ingevuld door de bezoeker. Dus je zou kunnen zeggen, je blijft een beetje op de vlakte, ik heb daarnet gezegd, in het educatief doen we dat niet, in de pedagogische werking gaan we veel verder en om nu te zeggen wij gaan in diezelfde plek nu iets maken wat op eenzelfde manier, ik zeg nu maar iets dat we, stel nu, het voorbeeld van de tentoonstelling van 2024, we gaan ook naast de vluchtelingen, het hele verhaal om vluchtelingen, gaan we een hedendaags luik eraan breien en dus eigenlijk het debat voeren in de tentoonstelling zelf bij wijze van spreken over het, de open grenzen en het fort Europa om nu maar twee keer kort door de bocht te gaan, dan denk ik dat dat nauwelijks zal opgepikt worden door degene die echt voor Fort Europa zijn. Die zullen zich al heel onwennig voelen om in dit soort debat een rol te krijgen. En ik denk dat we dan weer eigenlijk iets doen dat een beetje *window dressing* is voor de club van de reeds bekeerden. En als je dan natuurlijk zegt van, cultuurparticipatie waar houdt dat op? Ik bedoel, dat is een van de grote frustraties van het hele Trumpisme natuurlijk. Zolang die man maar keihard blijft communiceren naar zijn eigen achterban is het wel goed. Hij mag heel de wereld over zich heen krijgen, er gaat niets aan zijn positie veranderen, niets. Ik bedoel hij blijft alleen maar zijn eigen achterban voeden met al wat die willen horen en dat is voldoende. En omdat die mensen, bij wijze van spreken, al compleet geïsoleerd zijn en eigenlijk al geen deel meer hebben aan het openbaar debat, eigenlijk al geen deel meer hebben aan culturele participatie. Allez, ik bedoel, dat is een heel negatief beeld van hoe de zaken erbij liggen, maar ik vrees dat elke dag weer gelijk krijgt. En dat dat een beetje de grenzen van de democratie zijn op dit ogenblik.

Jelle: Dat die mensen nooit een andere...

Piet: Ja, die krijgen alleen maar die klok te horen. En op een of andere manier is hij bij hen binnengeraakt en dat is het nu. En die heeft er toen alle mogelijke dingen opge..., maar het is dus en het begint met desinformatie. Het begint dus met dingen te doen die je in een museum al nooit mag doen en zeker niet in een historisch museum, dat is namelijk de waarheid geweld aan doen. Ja, dan houdt het op. Dus vandaar dus wat Chris Newman dus van de Universiteit van Nottingham gedaan heeft met zijn mei '68 tentoonstelling, dat vind ik briljant. Dat vind ik briljant. Gewoon omdat je daar twee tegengestelde polen die nooit met elkaar willen praten, maar ze praten nu over iets waarvan dat ze denken dat hogerop ligt, dat dus eigenlijk niet gaat over hun eigen tegenstelling.

Jelle: Ja, maar daardoor wel heel veel daarover zegt.

Piet: Maar daardoor al de informatie betreft die je nodig hebt en dat is dus, dat is zo goed gevonden. Dat is prachtig.

Jelle: Voelden die mensen zich daarna niet bescheten ofzo?

Piet: Wel, ik heb hem dat ook gevraagd en hij zegt, nee, ze hebben allemaal echt meegewerkt en ze zeggen, ja je hebt echt onze woorden gebruikt zoals we hebben uitgesproken. Dat daarmee enorm veel wordt verteld naast over mei '68, eigenlijk over de Troubles en de beweegredenen daarvan, waar hij echt naar op zoek was, ja dan, allez ja, het is een merkwaardig gegeven. Het zal ook wel te maken hebben met zijn, waarschijnlijk zijn persoonlijke aanpak en zo, dat hij zich ook, want op zich, hè, nu ik geven de andere zijde van de medaille, ik heb de tentoonstelling niet uitgelezen, het is dus open tekst, het zijn allemaal letterlijke quotes, gewoon om die absolute objectiviteit te behouden, maar dat maakt het natuurlijk doodsaai. En het is alleen maar omdat de mensen zeggen, het is voor het eerst dat we de twee partijen samen horen...

Jelle: ... is het een goede tentoonstelling.

Piet: Daarom is het een goede tentoonstelling, maar op zich is het natuurlijk een heel slechte tentoonstelling, want...

Jelle: niemand komt

Piet: wie gaat nu, ik denk dat er wel tien borden zijn met alleen maar al die verschillende getuigenissen.

Jelle: Maar had hij wel een publiek voor ogen of was het echt om meer het...

Piet: Wel, hij heeft nu al drie reizende tentoonstellingen daarvan, dus zeer veel scholen, culturele centra, kerken en zo. Niet alleen in Noord-Ierland, maar ook in Ierland, ook in het Verenigd Koninkrijk en in Amerika zelfs die willen het. En er is voor Amerika nu eentje gemaakt en dus dat blijft daar rond touren. Waarschijnlijk zijn eigen circuit van Ierse afstammelingen en zo verder.

Jelle: Het is toch meer dan alleen iets nieuws doen en vervolgens niet aan het publiek...

Piet: En dat, het is natuurlijk super boeiend hoe dat je de dingen kunt bereiken, maar meestal heb je het gevoel zo van als je dingen echt bekijkt in een groter perspectief, dat je zegt, ja wij maken een tentoonstelling over vluchtelingen en we kunnen daar ook een hedendaagse poot aan vast breien, maar ook dan zitten we eigenlijk in dat heel beperkte kader van de cultuurparticipatie. Of de jongens en meisjes die hier verplicht naar toe gestuurd worden vanuit de school en dat is ons publiek, dus

hoe maatschappelijk bezig zijn we dan, hoe relevant is het. Ik heb altijd gezegd, we moeten zo groot mogelijk tentoonstelling maken met heel het verhaal dat ik daarnet ophing over de oorlog voor de beschaving, is natuurlijk wel een heel intellectuele kronkel eromheen. Dat zal de, op zich, de participatie niet vergroten en dat moet je toch altijd wel weer proberen. We hebben nu iets lopen over Versailles en volgende verdragen en daarin heb ik gezegd, ja maar, dat staat op zich af veraf van wie naar Ieper komt. Ieper lag in as oké, dat is ons verhaal. En Ieper heeft verschrikkelijk veel slachtoffers gekend. Een half miljoen mensen zijn hier in de omgeving gesneuveld. Dat is ons verhaal. Maar dat wij iets gaan vertellen over Versailles en de nieuwe wereldorde, dat is toch bijzonder ver weg van de gemiddelde bezoeker. Dus hebben we er heel bewust een verhaal door gebreid van een familie. Een familie die in de oorlog wordt getroffen en na de oorlog ook van alles beleeft. Gewoon om het eigenlijk iedere keer opnieuw aftoetsbaar te maken aan dat hele kleine niveau van, nogmaals hetzelfde, de oorlogservaring en wij proberen duidelijk te maken aan de hand van dat familie verhaal van dat hoe, het hangt er maar vanaf in de geschiedenis aan welke kant van een grens je komt te liggen. En dat was bij hen in de oorlog zo dus op bepaalde ogenblikken in de oorlog wordt, valt de frontlijn stil tussen het, het is een boeren familie, eigenlijk tussen twee boerderijen in. Die een kilometer uit elkaar liggen en het zijn allemaal mensen van dezelfde familie. De mensen die aan deze kant van dat front, aan de westelijke kant van dat front, zijn op vandaag alle nazaten ervan zijn Fransen. Die zijn allemaal gaan vluchten naar Bretagne. Hebben daar een nieuw bestaan als boeren, ontwikkeld hebben kunnen maken. Zijn uiteraard nadien allemaal gehuwd met gemengde huwelijke dus dat zijn nu nog de nazaten nu zijn nu nog 1/6de Belg of zoiets of 1/8ste Belg. De rest is allemaal Frans en terwijl de mensen aan de Duitse kant van het front, die zijn nu nog altijd Belgen en wonen, bij wijze van spreken, nog altijd in diezelfde omgeving en het hangt er maar vanaf aan welke kant van de grens dat je terecht komt. De keer dat je dat verhaal vertelt dan kun je ook zeggen: in al die verdragen van Versailles en alles wat daar opvolgt, Saint-Germain-en-Laye en Sèvres en noem maar op, en heb je een grote kaart waarbij er aan alle grenzen wordt gemorrelt. Er wordt gebied afgenomen, er wordt gebied gegeven, er worden nieuwe staten gecreëerd er worden anderen opgedeeld, en zo voort en zo verder. En dan moet er toch meteen wel binnenkomen voor iedereen, ja het hangt er maar vanaf hoe iemand in Parijs beslist heeft over jouw verdere toekomst, aan welke kant van de grens je gaat leven. Dus en dan, hoop ik, heb je iets bereikt waarbij je ze een gemakkelijk inzicht op een manier die toch heel toegankelijk is voor een zeer groot publiek hebt kunnen meegeven. Agonisme. Bij wijzen van spreken.

Jelle: Ja nee, maar zonder het inderdaad meteen uit te dragen, het meer aanbieden en laat de mensen het zelf maar...

Piet: Ja en laat ze het zelf maar doen, maar ze hebben iets nodig om open, ze hebben ook een soort vertrouwdheid nodig. En wat willen zij weten over de wereldorde? Op zich willen ze daar niets over weten, tot dan blijkt dat het zoveel te maken heeft met dat verhaal waar ze wel alles over willen weten. En dan zijn ze wel geïnteresseerd dus op die manier moet je eigenlijk proberen altijd een weg te zoeken en je eigen relevantie toch een klein beetje te, ik vind dat een heel belangrijke in wat je ook verteld, hoe relevant is dit verhaal nu? Je moet altijd ervan uitgaan, het is voor een deel met overheidsmiddelen dat wij dit doen en, dus met geld voor de samenleving, en geven we ervoor ook iets terug aan de samenleving? Wat geven we dan terug? Allez, ik denk dat we daar zeer kritisch moeten zijn in onszelf. En nogmaals dat verhaaltje van het agonisme kan daarin helpen en die samenwerking tussen die vier musea die elk op hun manier daar toch mee geconfronteerd worden ook en we hebben ook daarin een ander soort samenwerking. Wij zijn eigenlijk historische musea wat dus ook een compleet ander verhaal is dan een schone kunsten museum. En dat onderscheid wordt ook veel te weinig gemaakt. Ik vind bijvoorbeeld dat wij in de laatste beoordelingscommissie over op welk niveau we zouden worden ingeschaald en wat dan de subsidie zou zijn die we zouden moeten krijgen, dat dat gebeurd is eigenlijk met een bril op van een schone kunsten museum. We hebben geen Rubensen tegen de muur hangen hier dus.

Jelle: En daardoor...

Piet: Daardoor zijn wij, zegt men dan in het rapport, we hebben een collectie die niet van een internationale uitstraling getuigt. Terwijl we hier werken met 120 verschillende nationaliteiten, elke dag opnieuw. Dat is dus een echte contradictie. En toch was het resultaat daardoor: 'onze werking is goed, maar is niet zeer goed en komt niet in aanmerking voor het statuut van een internationaal cultureel erfgoedinstelling, wat dus betekent dat we dus een ja, ongeveer een 200.000 euro per jaar tekort komen en dat we die maar moeten zien te vinden. Dus dat is het grote probleem nu en dat komt eigenlijk voor omdat we eigenlijk niet als een historisch museum worden getaxeerd, maar vanuit eigenlijk de collectie. Waarom ga je naar het Rijksmuseum? Ja omdat daar zoveel honderden werken van Rembrandt zijn, punt. En dat wil de hele wereld voorlopig nog wel zien. Met alle gevolgen van dien.

Jelle: Amsterdam helemaal vol.

Piet: Ja. Dat is een ander verhaal natuurlijk. Dat Amsterdam, dat de cultuurtoerist in Amsterdam geen businessmodel meer zou zijn. Ik weet niet, dat zul je ook wel kennen waarschijnlijk.

Jelle: Nee, dat ken ik niet.

Piet: Nee, oh nee. Dat is zo van, eigenlijk moeten we dat niet meer, dat massale toerisme naar Amsterdam, want het kost ons geld in plaats van dat het ons geld oplevert.

Jelle: Oké, ja, ik weet wel dat het een probleem is, maar dat het meer geld kost dan oplevert dat wist ik niet nee.

Piet: En dat kan ook niet, als je dat goed bedenkt. Het kan niet zo veel kosten aan de gemeenschap dan wat het opbrengt, ik bedoel, ik weet wat het museum hier met zijn 200.000 bezoeker betekent in economische meerwaarde voor deze kleine stad en dus ik zie dat er in Amsterdam, daar komen een zeer groot veelvoud van wat wordt gerealiseerd dus het kan niet dat dat geen goede economische, geen goed economisch model zou zijn, dat dat geen opbrengst model zou zijn.

Jelle: Waarom wordt dat dan vertelt denkt u?

Piet: Omdat het wellicht niet voldoende bekeken wordt dan van wie alle inspanning moet komen en voor wie alle verdiensten zijn. En daar schort het. En dat is eigenlijk spreken over het neoliberale model wat je dan doet. Maar niet over het gegeven dat het cultuurtoerisme naar Amsterdam verlieslatend zou zijn. Dat is onmogelijk. Dat is denk ik een van de grote voorbeelden, in Italië is het ook overal zo, maar Europa met zijn oude geschiedenis nog wel een rol van betekenis te spelen heeft. En waar je ook ziet dat er ineens binnen de grote neoliberale gedachte meteen geld is voor het herstel van de Nôtre-Dame. Door de super neoliberalen bij uitstek natuurlijk, die daar toe bij dragen.

Jelle: En die het van hun belasting kunnen aftrekken, omdat bijdragen aan cultuur belasting aftrekbaar zijn.

Piet: Ja, dus zo perfide wordt het en maar er zal wel best wel wat schorten dat gemeente Amsterdam verschrikkelijk veel moet inzetten om die toeristenstroom allemaal netjes in banen te houden en dat het een beetje proper te houden en zo verder, zonder dat ze daar iets onmiddellijk van terugkrijgen, maar eigenlijk zouden ze indirect daar iets moeten bij, eerlijke belasting zouden ze daar aan alle mensen die er wel veel geld aan verdienen toch moeten van terugkrijgen. Anders is er iets verkeerd met het inningssysteem, maar als er iets verkeerd is met het inningssysteem dan moet

je kijken, ja maar, hoe wordt onze economie geremd vandaag is een heel neoliberale manier waarbij elk overheidsbeslag veel te groot wordt geacht en de pure winst eigenlijk nooit groot genoeg kan zijn, ja, zolang je daarvan overtuigd bent, ja, natuurlijk dat al die modellen in de gracht rijden uiteindelijk. Als je er nu van zou uitgaan dat je zegt, nee, nee, wij doen dit eigenlijk met zijn allen, dus moeten we er ook zowel met zijn allen een inspanning voor doen als ook met zijn allen iets van terug krijgen, dan zou het inderdaad niet kunnen dat men dit zo praktisch houdt, maar goed. Het is wat het is natuurlijk. Goed, ik weet niet, dit was wel ver van ons onderwerp af natuurlijk, dit laatste.

Jelle: Maakt niet uit, is ook leuk. Ik ga kijken of ik nog iets heb hoor wat nog niet. Nee, ik denk dat ik alles gevraagd heb wat ik wilde vragen.

Piet: Dat is mooi. Schitterend. En ik denk dat we dan ook binnen de tijd gebleven zijn hè. Ik had gezegd anderhalf uur denk ik.

Jelle: Ja het is nu 15:25 dus perfect.

Piet: Ah kijk, perfect. Zeer goed.

Jelle: Top.

Interview met Olga Van Oost, Brussel, 9 mei 2019.

Jelle: Oké, nou, ik studeer in Utrecht en ik doe daar de master Cultuurgeschiedenis en ik schrijf nou mijn thesis. En ik wil de herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog onderzoeken in België. En de methode die ik daar voor gebruik is kijken naar verschillende musea, vooral Kazerne Dossin. Daar loop ik ook stage. En wat ik doe, ik interview wat mensen, ik heb Christophe geïnterviewd, ik ben naar het In Flanders Fields Museum geweest om Piet Chielens te interviewen en ik wil in Nederland ook nog wat mensen interviewen. Ook om een soort, ja, het comparatieve aspect van het onderzoek erbij te doen. Om Nederland en België te vergelijken. En, nou, Christoph, nou, ik kijk dus vooral hoe de musea omgaan met dat oorlogsverleden en wat Christophe nou vertelde is dat zij binnenkort met die werkgroep agonisme gaan beginnen. Nou, en dat vond ik wel interessant om daar wat verder in te duiken, hoe dat dan precies zit en in zijn werk gaat en hij noemde ook uw naam en zo ben ik hier gekomen. En hij heeft ook al het een en ander verteld over die werkgroep, hoe het eruit ziet en FARO. Maar zou u nog eens kunnen vertellen wat, ten eerste wat FARO precies is?

Olga: Ja, perfect. Ben jij nu al aan het opnemen?

Jelle: Ja.

Olga: Ah ja, oke. Wacht even. Zelf situeren. Dus ik ben Olga Van Oost. Ik werk dus bij FARO als sectorcoördinator musea en adviseur museologie en ik werk ook aan de Vrije Universiteit Brussel nog waar ik ook nog doceer. En FARO is een steunpunt van de, wij zitten tussen de Vlaamse en sector van het cultureel erfgoed, dus de sector van cultureel erfgoed in Vlaanderen dat is heel specifiek gedefinieerd dus dat is eigenlijk alles wat roerend erfgoed is, dus gebouwen, onroerend daar gaan wij niet over. In Vlaanderen zit dat bij twee verschillende ministers. Dat is heel, op die manier geregeld, dat is soms onlogisch, maar het is wel zo. Dus je hebt een beleid rond roerend en immaterieel en een beleid rond onroerend en dat zit bij een andere minister. Dus wij zitten, gaan over het roerende en het immaterieel, dus eigenlijk gaat het ons over wat er in musea zit, wat er in archieven zit, maar ook heemkundige kringen, erfgoedcellen, dat zijn lokale erfgoedwerkingen in Vlaanderen en Brussel moet ik zeggen. En immaterieel erfgoed, ik weet niet of je daar op de hoogte, dat zijn ja, meer rituelen en tradities. Ja, alles wat ook gedragen wordt door gemeenschappen. Wat eigenlijk oraal wordt door gegeven. En dus wat wij doen, wij worden gesubsidieerd door de Vlaamse overheid, dus volledig. Wij zijn een vzw, vergelijkbaar met een stichting in Nederland. Wij staan op afstand, want dat is wel belangrijk, dus wij zijn geen ministerieel departement ofzo, dus wij zijn geen OCW ofzo, zoals in Nederland, maar wij staan echt wel opstand. Wij worden wel gesubsidieerd, we worden verondersteld en dat doen we ook om het erfgoeddecreet uit te voeren. Dat is zo, dat is een decreet, een soort wetgeving, specifiek voor de gemeenschappen en in dat decreet, ja, staan de grote lijnen in wat de sector doet en wij worden natuurlijk wel geacht om dat uit te voeren. Maar wij zitten er dus tussen. Wij geven zelf geen subsidies. Dus wij zijn geen subsidiërend orgaan ofzo, wij zijn er echt om de sector te ondersteunen en dat kan verschillende dingen zijn. Dat kan zijn, wij geven opleidingen, wij organiseren studiedagen, wij hebben ook een tijdschrift, het FARO tijdschrift. Ik kan je er misschien straks nog een geven als ik er voldoende, een tijdschrift geven wij uit. Dat zijn meer dat soort van dingen. Wat wij ook, wat heel erg belangrijk is, dat wij eigenlijk allemaal een soort van bemiddelaars zijn. Dus Vlaanderen Brussel is niet zo groot, maar dat wat wij doen, maar toch ondanks de kleine schaal is het toch moeilijk voor mensen, professionals om elkaar te vinden dus ik bijvoorbeeld, ik coördineer het Vlaams museumoverleg en dat is een overleg van Vlaams museumdirecteuren, van de grotere musea, en dan, dus volgende week hebben we weer een overleg, om de twee, drie maanden organiseren [...] een bijeenkomst van die directeuren om het te

hebben over strategische dingen die ze samen kunnen doen. Ook museologische kwesties en zo voort. Wij hebben ook heel veel collega groepen, dat is bijvoorbeeld mensen uit de publieksmiddeling die samen komen, intervisies, heel veel intervisie, dat soort van dingen. Allez, dat doen wij hier allemaal. Voilà dus en het is eigenlijk in de schoot van het Vlaams museumoverleg dat eigenlijk, dat moet je zien als een soort van groot informeel netwerk van dus directeuren, van landelijk erkende musea, grotere musea, een 23-tal, koepelorganisaties, want bijvoorbeeld ICOM Vlaanderen zit daar ook bij. Dat is de organisatie die de ICOM-kaart uitreikt. De Vlaamse kunstcollectie zit daar bij. Dat is een samenwerkingsverband die, dat werkt voor de grotere, paar grotere kunstmusea, vooral op digitaal beleid. Ja nog zo'n, ja dat is het denk ik wel ongeveer. En wij dan FARO. Dus die zitten dan samen, het is informeel, maar het is eigenlijk formeel ook om informeel te zijn. In de zin, het is wel een serieus overleg. Met verslagen, het heeft wel, dat krijgt wel wat gewicht. Maar het informele daarvan is ook de kracht, omdat ja, iedereen komt omdat hij echt wil komen. Omdat hij de noodzaak daarvan inziet, maar in principe is niemand verplicht om te komen. Maar toch is dat op een of andere iets dat werkt. En dus in de schoot van dat museumoverleg, de voorbije jaren hebben we vooral gewerkt met die groep rond beleidskwesties. Er kwam nu, er is nu juist een nieuw beleidsperiode begonnen eigenlijk en ook er komt binnenkort ook een nieuwe minister en in de voorbije jaren hebben we heel hard gewerkt met die groep aan die beleidskwesties, zo van nadenken wat is strategisch belangrijk voor ons als musea. Dat soort van dingen. Dat gaan we blijven doen, maar we willen ook veel meer met die groep in de diepte werken. Echt rond museologische kwesties. Bijvoorbeeld die werkgroep agonistisch museum is dus een soort werkgroep die je daar binnen kan plaatsen. Zo we kunnen hele andere werkgroep, bijvoorbeeld rond bezoekerscijfers en zo, allez, maar dat zit allemaal in die dingen dus, ik denk dat dat een beetje het kader is.

Jelle: Oké, en die werkgroep agonisme. Dat agonisme gaat dan over een nieuwe manier hoe je een museum zou kunnen inrichten. Heeft u het gevoel dat dat nodig is, zo'n nieuwe manier? Dat daar behoefte aan is?

Olga: Het is zo dat, wat je dus ziet, ik denk dat je het breder moet zien. Als je zo kijkt naar de tendensen in de museumwereld, in ons land, in België, Vlaanderen, of ook internationaal. Dat wat we heel hard opmerken is, we houden ons ook zo bezig met tendensen zo, wat zijn de grote lijnen, wat zijn de dingen die zo gebeuren, allez, in de maatschappij en hoe gaan bijvoorbeeld musea daar mee om. En hoe zit die wisselwerking? Dus ik denk dat wij in Vlaanderen momenteel heel hard werken, dat dat toch algemeen aan het worden is, rond het paradigma van dat erfgoed heeft natuurlijk een soort van intrinsieke betekenis of waard, maar we zitten heel hard in het idee van de FARO conventie, en dat is een conventie die zegt, u moet dat maar eens opzoeken, die zegt dat, ja, erfgoed eigenlijk heel weinig intrinsieke, maar dat alles wordt toegekend. Het idee van betekenis geven. Dat is een heel specifiek paradigma natuurlijk he. Dus dat we eigenlijk zeggen van kijk, betekenissen worden eigenlijk gegeven aan objecten, aan musea. Die hebben ze niet intrinsiek, maar dat is een toekenningsproces. En vandaar als je nu kijkt, de laatste jaren is heel veel aandacht gegaan naar participatie en ik kom, zo meteen maak ik mijn punt hoor, naar participatie en participatie wordt in Vlaanderen heel breed genomen en heel fundamenteel. Dat is niet zomaar een publiek aan iets laten meedoen. Dat gaat echt over het nadenken over je collectie bijvoorbeeld op een participatieve manier. Dat gaat erom dat je collectie, de waarden van een collectie ga je niet meer alleen bepalen als museum, maar je gaat gemeenschappen betrekken, echt dat soort van participatieve projecten. Wij zitten heel hard in dat denken. Maar wat zien we dan, als je dus veel meer gaat denken in dat soort termen. In termen van betekenistoekenning, in termen van gemeenschappen die ook een zeg hebben he, dat is ook in de museumwereld een heel

autoriteitsparadigma van musea staat eigenlijk, is aan het wankelen. Vroeger was het heel simpel, een museum is autoriteit en van top-down, maar we zitten in een heel ander soort tijd dat dat niet meer wordt geaccepteerd. Een museum, ja, moet zich bewegen in die samenleving en intussen die gemeenschappen en zal effectief heel hard moeten werken met die gemeenschappen en met hetgeen gebeurt in die samenleving. Dat is heel dat participatieve. Dus je krijgt heel die tendens, maar dat wat we dan nu zien, dat is dat die tendens, je kan dat heel erg romantisch bekijken, participatief, van we komen allemaal samen en leuk denken samen na, er wordt een consensus bereikt, maar natuurlijk mensen zijn mensen en dat levert ook snel conflict op. Of juist spanning. En dus nu vind ik dat we zo aan het gaan zijn naar een volgende dimensie. Het participatieve museum, in de richting van eerder musea, ja die ook die grenzen opzoeken. Die willen effectief participatie, maar ze zijn zich ervan bewust dat dat zo conflict kan teweeg brengen. Je wilt participatie, je wilt een stem hebben in een maatschappelijk debat, maar als jij een stem gaat hebben, ja, dat gaat conflict teweeg brengen. Dat is een beetje dat activistische. Dat begin je overal zo wat te voelen zo hè, allez, dat zie je ook in de literatuur en dat zie je overal. Wat zijn onze, wat is onze rol als museum en hoeveel stem kunnen we opnemen, hoe activistisch, tussen aanhalingstekens, kunnen we zijn? En dus, dat is bijvoorbeeld ook bij FARO, wij doen elk jaar een groot evenement en dat is het groot onderhoud. Dat is op 26 november dit jaar, voor heel de sector en ons jaarthema dit jaar is conflict en meerstemmigheid. Dat zit helemaal in die trend eigenlijk, want heel het participatieve denken, meerstemmigheid is misschien ook wel iets dat je gehoord hebt. Dat is ook zo'n trendwoord. In Nederland ook heel actueel. Het gaat over meerstemmigheid, maar ja, meerstemmigheid wil zeggen conflict. En dat is het heel erg aan ons musea, of erfgoedwereld, hoe gaan we daar mee om, want wij zijn daar meestal niet voor getraind. Veel hebben een geschiedenis of kunstgeschiedenis gedaan. Een heel ander soort opleiding en dan moet je ineens bijna conflicthantering gaan doen, bij manier van spreken. Enfin. Dus al die tendensen en dan zie je ook inderdaad zoiets als, ja het agonistisch museum. Dat dan, dat moet je eigenlijk in het licht zien van al dat soort van dingen. Nu moet ik eerlijk zeggen, voor mij, ik heb zelf een proefschrift op gemaakt, rond musea, wat toekomst van musea, in 2009 alweer. En daar had ik ook een typologie gemaakt van musea en voor mij, ik had ook een type onderscheidde, het museum als agonistische debatruimte. Want daar gaat het heel hard om. Dat is gebaseerd ook op het werk van Chantal Mouffe vooral. Van een debat aangaan, het idee van een museum is een debatruimte en zo voort. En nu zien we dus dat dat eigenlijk, nu is Christophe Busch is daar nu mee bezig en in die werkgroep gaan we daar nu eigenlijk op een praktische manier verder op werken. Dus op jouw van is daar een nood aan, want dat was eigenlijk jouw initiële vraag. Ik denk ja, maar het is ook een soort van iets een soort van natuurlijk ding dat gebeurt. Het is niet zoiets van ah we gaan eens een werkgroep agonistisch museum oprichten. Voor mij zit dat heel hard in die hele brede context. In heel die grote discussies van een museum moet, moet een museum maatschappelijke verantwoordelijkheid opnemen, morele verantwoordelijkheid of niet? Want dat is ook maar de vraag he, misschien moeten die musea dat helemaal niet. En als we dat zouden doen, wat voor plek zou dat dan kunnen zijn? Dat debat, dat agonistisch debat. Hoe zou dat dan kunnen plaatsnemen en zo voort. Dus dat is denk ik de context daarvan.

Jelle: En naast die tendens die dus bij musea te zien is, denkt u ook dat het misschien kan komen aan een nieuwe behoefte om het verleden te herinneren of is het gewoon heel toevallig dat een oorlogsmuseum als Dossin ook dat agonisme kan gebruiken? Of komt het ook echt daar als het ware...

Olga: Voor mij is dat heel toevallig eerlijk gezegd, want ik heb, als ik 10 jaar geleden over het agonistisch museum schreef, dan had ik het helemaal niet op die musea. Ik had het dan eerder op, mijn doctoraat ging ook wel over kunstmusea, maar ik had het toen veel meer over effectief

kunstmusea zoals het MUHKA, het Museum van Hedendaagse Kunst Antwerpen, het Van Abbemuseum in Eindhoven, die nog steeds zeer goed werk doen, maar toen ook al en die profileerden zich toen ook al als soort van ruimtes, vrijplaatsen voor debat en zo voort. Dus toen heb ik dat ook op die manier geanalyseerd en mijn idee toen was, van kijk, dit soort vernieuwing hebben we nodig. Ik zag dat toen wel al gebeuren dat musea die richting zouden uitgaan. Dat was toen al bezig. Ik stelde dat eigenlijk gewoon vast. Maar voor mij stond dat helemaal los van het soort museum eerlijk gezegd. Het stond daar los van en ik had daar ook wel kritiek op, want ik heb het, ik heb onlangs mijn eigen dingen terug gelezen, want je vergeet ook wat dat je schrijft en toen was mijn kritiek eigenlijk, en ik denk dat die nog altijd wel geldt. Of kritiek of vraag daarbij, dat ik zoiets had van, in hoeverre is het, ten eerste, haalbaar, alle, in hoeverre heb je een museum nodig om een agonistische debatruimte te zijn? Waarom moet dat een museum zijn? Ik denk dat dat niet zo evi..., dat dat niet noodzakelijk is. Dat dat ook andere plekken kunnen zijn. En ten tweede, en dat is iets waar ik nog altijd mee worstel. En dan ben ik benieuwd van hoe we dat gaan aanpakken in die werkgroep eerlijk gezegd. Morgen komen we daar ook over samen. Hoe gaan we dat nu echt doen in de praktijk, want dat is zeer mooi, dat zijn leuke vertogen hè, dat is heel leuk discours en je kan daar heel mooie dingen over schrijven. En intellectuele oefeningen doen en dat vind ik zelf ook heel tof om te doen, maar ik ben dus voor een stuk academisch, maar ik ben ook een stuk heel erg praktijkmens geworden, ook door hier te werken, ik merk heel de tijd met die musea en hoe ga je dat verschil maken in de praktijk? Dat vind ik niet zo evident eerlijk gezegd.

Jelle: Heeft u daar ideeën over? Of moet dat vooral uit de musea komen?

Olga: Momenteel denk ik de musea daar, maar we gaan daar nog een weg in moeten afleggen denk ik. Als ik dat hoor is dat nog altijd vrij, voor mij, vrij klassiek. In de zin van een debat organiseren ofzo. Of een tentoonstelling met een maatschappelijk relevant thema en dat is, ja, dat zou je dan kunnen zeggen van kijk, wij zijn agonistisch he, we lokken een debat uit, we laten tegenstemmen toe, eigenlijk gaat dat ook over meerstemmigheid. Maar ja, ik ben heel benieuwd. Hoe dat, hoe wij ook als groep daar misschien verder in kunnen gaan geraken. Voor mij is dat, maar ik ben daar misschien nogal radicaal in, ik ben, ik denk heel hard na over relatie van, tussen verhoog, discours en echt uw eigen organisatie en structuur van de organisatie, want wat mijn ervaring is dat musea toch heel vaak mooie vertogen kunnen opbouwen en naar buiten toe, ook naar bezoekers toe, maar dan vraagt ik mij soms af, kijk, het begint allemaal bij jezelf he, dat is zo typisch, maar naar de organisatie ook zelf. Hoe ziet de eigen organisatie eruit. Hoe is de structuur, letterlijk, hoe is het organogram. Hoe is de macht verdeeld in de organisatie, want daar gaat het ook heel hard over. In heel dit verhaal gaat het heel hard over nadenken over verdeling en herverdeling van macht eigenlijk. Vroeger, een museum met een autoriteit die zijn macht moet gaan herverdelen met gemeenschappen. Dat is allemaal mooi in woorden, maar in daden. Maar ook als je een agonistisch museum wilt zijn, echt hoe ziet die structuur, in Kazerne Dossin bijvoorbeeld, ik weet dat niet juist eerlijk gezegd. Ik praat met verschillende mensen, maar hoe ziet hun organisatiestructuur eruit? Hoe ziet, hoe werken zij? Zijn zij ook intern bezig met dat agonisme bijvoorbeeld? Want dat was wel iets dat bijvoorbeeld ontbrak in het MUHKA, of hoe het zoveel jaar geleden, ik weet niet hoe het nu is, alle, ik weet het eigenlijk wel, maar. Maar toen was het wel duidelijk dat het een verhoog was naar buiten toe, maar bijvoorbeeld intern, die grote discourses die sijpelden niet echt door en ja iedereen deed maar gewoon voort met zijn werk, zijn dagdagelijks werk, zonder dat het echt doordrong. Dus ik denk eerlijk gezegd als wij echt willen dat musea en andere dingen veranderen, echt, dan, het moet een soort van oprecht zijn en geloofwaardig dus dan moet het ook van binnenuit zo zijn. Dus dat is vrij, alle, ik zeg dat ook wel in die groep hoor, maar dat zijn zo dingen die stillekes aan moeten gaan groeien. En ik zeg het, morgen komen wij samen en ook met een paar nieuwe mensen

erbij. We zijn morgen met een groep van een tiental mensen. En morgen wordt wel interessant omdat we ja...

Jelle: Zitten daar ook kunstmusea bij of alleen historische musea?

Olga: Even denken, wie zit nu in die groep? Ja, inderdaad. Bijvoorbeeld design, de toegepaste, Designmuseum Gent zit daarbij. Een breed groepje. Het nieuwe museum van Mechelen, Hof van Busleyden, die dus zowel historisch erfgoed werken als met Berline De Bruyckere tentoonstelling nu dus hedendaagse kunst, ja, van echte de, Piet Chielens, Christophe, ook museum Dr Guislain natuurlijk. Dat is zo de groep hè, van dat, zij hebben, er is al een soort van kerngroepje van musea die werkt rond beladen thema's. Dat is waar dit ook uit groeit. En ook Red Starline Museum van Antwerpen zit daar ook bij. Dus die zijn er ook morgen, maar het dus wel wat uitgebreid.

Jelle: Merkt u dat die...

Olga: En trouwens, ja sorry, ook het museum van Schone Kunsten Antwerpen zelfs zit erbij, dus dat is toch wel echt, dus dat wordt wel boeiend.

Jelle: En merkt u dat die harde kern van Guislain, Red Starline, In Flanders Fields en Dossin dat die enthousiaster zijn over het agonisme dan de rest?

Olga: Dat denk ik niet, maar ik denk wel, ik moet eerlijk zeggen, ja, want, in die zin ben je iets te vroeg misschien. Morgen is eigenlijk de eerste bijeenkomst met die andere musea er ook bij. Dus morgen gaan we eigenlijk echt zien, maar iedereen, dat is ook vrijwillig hè, dat is gewoon een aanbod.

Jelle: Ja, gewoon eens kijken wat we hier mee kunnen.

Olga: Ja. En ook zo, dus ik ben heel benieuwd, en ik denk dat iedereen wel heel erg geprikkeld is door dat idee, dus ik denk dat dat wel, gewoon als debat ook weer, of als intellectueel oefening is wel super relevant, dus hè.

Jelle: Weet u toevallig hoe het er in Nederland uitziet? Is daar het idee van agonisme al verspreid?

Olga: Ik denk niet, zover ik weet, nu, er zijn wel wat dingen gepubliceerd, in het verleden hoor, over waar dat woordje agonisme aan wordt gekoppeld. Maar ik weet niet of men zich zo genoemd heeft. Allez, dat men dat woord gebruikt heeft. Uiteindelijk zijn het ook kapstukken, allez, men doet het wel hè. Dus, neem nu bijvoorbeeld het Van Abbemuseum. Vind ik zelf, blijf ik een heel interessant voorbeeld vinden, omdat zij echt wel heel erg op de maatschappelijke thema's zitten en zo en eigenlijk, voor mij zit dat ook in die stroom, maar zij zullen zich zo misschien niet noemen. Maar wat je wel ziet, ook in Nederland, dat is natuurlijk, ja laten we zeggen, want dat heb ik misschien nog niet zo expliciet gezegd, in heel dit traject zit ook heel het traject van dekoloniseren dus dat loopt daar ook knal door. Dat is ook machtsverdeling. Het omgaan met dat moeilijke verleden, van de voormalige kolonies, en natuurlijk Nederland is daar heel sterk mee bezig. Jullie zijn daar al jaren mee bezig. Zeker ook het Tropenmuseum is daar het voorbeeld. Ook voor ons momenteel. Omdat zij met bijvoorbeeld ook het heel traject met dat dan geleid heeft tot het boekje 'woorden doen ertoe' over woordgebruik, taalgebruik, dat soort machtsverdeling. Omgaan nu met het

slavernijverleden. Daar zijn heel veel musea bij jullie mee bezig. Ook het Rijksmuseum bijvoorbeeld. En ik weet dat op het OCW niveau ook heel belangrijk thema is. Dat het echt ook wel op die manier bij jullie wordt opgepikt. En eigenlijk zijn dat allemaal dingen die daar ook mee te maken hebben, want bijvoorbeeld morgen komt ook iemand van het Afrikamuseum hier, van in Tervuren. Dat is over ons, dat is pas heropend. Ik weet niet of je dat hebt gevolgd.

Jelle: Ja, een beetje wel ja.

Olga: Ja. Dat is echt een behoorlijk zwaar hoofdstuk uit het Belgische verleden waar we nu pas beginnen, ja, België loopt echt achter op dat vlak, wij hebben het heel moeilijk met onze verledens. Vind ik. Dus op dat vlak zijn, allez, om het in grote karikaturen te zeggen, maar dat is echt een verschil met Nederland bijvoorbeeld. Dat er in Nederland veel sneller zoiets, een soort van debat is over iets van kijk, we moeten hiermee omgaan. Hoe moeilijk het ook is. Rond Tweede Wereldoorlog bijvoorbeeld. En Holocaust. Alle roofkunst die er geweest is. Ja, dat is bij ons ook gebeurd. Maar dat is alsof dat daar niet gebeurd is. Allez, nu begint dat. En rond Wereldoorlog II, maar ook zeker rond ons koloniale verleden. Maar zij zitten dus ook wel in die groep. Dus je voelt wel, in die zin is het super interessant dat we op een moment zitten dat dit allemaal wel. Ineens is er zo wel het moment om dat allemaal op de agenda te zetten. Allez, ik moet eerlijk zeggen als ik 10 jaar geleden daar over sprak. Ik durfde dat amper luidop zeggen zo van die types en dat ik dacht van en nu ineens nu kan dat heel vlotjes gezegd worden dus in die zin is er ook wel een mentaliteitswijziging.

Jelle: Zit er een relatie tussen die mentaliteitswijziging en het idee van agonisme dat nu besproken wordt?

Olga: Ik denk dat, weet je, het is ook gewoon iets handig hè. Je moet daar ook eerlijk in zijn. Vind ik persoonlijk. Dat werk, dat is, wat is agonisme nu, dat is natuurlijk ook het werk van bijvoorbeeld een Chantal Mouffe die eigenlijk vooral gewerkt heeft op het begrip democratie hè, daar komt het eigenlijk uit, ja, ik weet niet hoeveel jij mee bent met de theorie

Jelle: Ja, ik heb wel wat over gelezen ja.

Olga: Ja, dus dat is eigenlijk een politiek-filosofe en zij denkt heel hard na over wat is echte democratie. Dat zijn dat soort van ideeën. Om het heel simpel te zeggen en wat is een echte democratie, dat is dat je eigenlijk erkent, je erkent eigenlijk dat er geen consensus is. Dat er verschillende meningen zijn en je zoekt naar een manier om toch over de verschillende meningen een gesprek te hebben. Zoiets van je, dat is heel het idee van de opponenten. Het zijn de anderen die van mening verschillen zijn mijn vijanden niet, maar het zijn mijn opponenten. Ik ga ermee in discussie. Een soort van debaterscultuur en dat is wel interessant, dat zijn en, maar ja, ik weet nu niet of dat, alleen die ideeën bestaan eigenlijk al vrij lang hè, dat is jaren, 10 jaar geleden, 15 jaar geleden. Dat is eigenlijk al bijna tien, twintig jaar oud. Of langer, dat zijn zo die. En nu pikken we dat eigenlijk wat op in het discours rond musea. Zo zou je het kunnen zien. Maar voor mij is dat eerder een ja, een toevalligheid ofzo. Dus handig model ofzo. Je kan er wel iets mee.

Jelle: Oké. Kijken, Christophe heeft het, in het interview dat ik met hem had, heeft hij het ook over activistische musea gehad. U noemde het net ook even. Hij zegt dat activistische musea zorgen voor dat polarisatie versterkt wordt. Wat vindt u van argument?

Olga: Ja. Daar verschillen wij van mening. Omdat hij natuurlijk, hij interpreteert activisme heel hard vanuit museum en vanuit zijn. Hij zegt, hij zal het ook wel tegen jou gezegd hebben, voor hem is het

activistische museum, voor hem doet dat heel hard denken aan de jaren 30 en dan zo een bepaald soort activisme, ook pro-fascisme, dat soort van ideeën. Nu, hoe ik activisme, is heel, in Vlaanderen bijvoorbeeld is dat ook een heel beladen term. Ook gerelateerd zelfs aan de Eerste Wereldoorlog. Het Vlaams activisme toen, dus heel specifiek, was een heel specifieke beweging van Vlaams activisten ook, dus ja, want ik zei juist wel, waarom België zo moeilijk heeft met de verledens dat wij zowat achterop lopen, dat heeft heel hard te maken met onze Belgische constitutionele context, het feit dat wij met die verschillende landsdelen zitten. Ik zeg altijd, wij hebben heel veel tijd nodig gehad. Om gewoon ons land een beetje op orde te krijgen en nu hebben we precies pas tijd om ook te beginnen nadenken over dat verleden. In die zin lopen wij wat achter. Maar bijvoorbeeld dat Vlaams activisme in de Eerste Wereldoorlog, 14-18, dat was heel hard voor de Vlaamse zaak en heel Vlaams-nationalistisch gekleurd eigenlijk. Dus dat is ook heel specifiek, dus ook het woord activisme inderdaad gebruiken in Vlaanderen is niet zo evident, maar ik volg, maar ik weet dat wel, maar voor mij is het, ik bekijk dat anders. Ik verwijs bijvoorbeeld naar het werk van Robert Janes en Richard Sandell, nu een nieuw boek, een heel goede reader, *Museum Activism*, juist in 2019. Ik weet niet of je dat al gezien hebt.

Jelle: Ja, heb ik kort even....

Olga: Ja, awel, maar dat is eigenlijk voor mij, is dat wat ik ook bedoel. Dus dat is het eerste hoofdstuk daarvan, de inleiding bijvoorbeeld, is al erg verhelderend. Activisme is van alles. Dat is omgaan met ook de klimaatverandering, alle, heel veel dingen waar je eigen tegen reageert. Het is maar een naam. Ik vind agonisme niet speciaal beter. Ik vind activisme wel, de duidelijkheid mag ook iets hebben, maar de vraag is natuurlijk, hoe ga je, dus dat is één ding he, waarom is activisme moeilijk bij ons? Omwille van het woord en onze specifieke historische context, maar als je het gebruikt zoals die Angelsaksische wereld dat doet. Zoals die Sandell en Janes, als je die dingen leest, begrijp je perfect dat dat veel breder is. Dat is een soort van koepelterm. Nu, activisme moet je ook niet, voor mij is activisme niet altijd het zeer expliciete activisme, want dat is misschien ook wat hij zegt van, activisme als je dat interpreteert als we gaan het conflict aan en we komen op straat en in het open en er is echt een clash, letterlijk, in de publieke opinie, dat is activisme. Maar ik geloof heel sterk in een activisme dat op een hele ja, dat eerder ook wat achter de schermen is, langzame processen, processen van verandering. Dat is ook activisme. Als jij jouw organisatiestructuur op den duur verandert met inspraak van de mensen die er zijn en dat je echt zo tot nieuwe modellen kan komen. Voor mij is dat ook een activisme, zie je. Maar dat is niet zo zeer om iemand anders bijvoorbeeld, of om te polariseren. Zeker niet. Ik houd totaal niet van polariseren. Maar dat is wel een manier, maar hoe breng je verandering? En ik moet wel zeggen, soms, dat is wel zo, soms is er ook soms een conflictmoment wel nodig. Om iets in gang te kunnen zetten, want vanuit het agonistische model, hè allemaal maar, soms moet er wel eens iets gebeuren. Er moet soms een trigger zijn om een. Soms moet er een conflict. Die dat je dat moet, niemand zoekt graag conflict op, alle, het schijnt er mensen zijn die dat wel graag doen, maar ik niet. Maar soms, heb je soms wel eens even, je moet het gewoon ook wel eens gezegd hebben en dat is het conflict om weer verder te kunnen. Dus ik vind het niet zo, alle, dus ik vind, en ik vind activisme, zeker voor onze sector geen slechte term, omdat dat, dat is, iedereen is ook wakker dan zo, alle, dat speelt bij mij ook mee. Zo sensibilisering van denk er eens over na zo. En als het allemaal te, agonisme is iets moeilijk ook he, dat is veel moeilijker dan activisme. Wij gaan het er daar ook nog in die groep verder over hebben hoor.

Jelle: Ja, oké. Ik denk dat ik alles gevraagd heb.

Olga: Ja, en dan heel rond die specifiek rond die herinneringscultuur, want daar het gaat jou ook over hè? Of hoe zie je dat dan eigenlijk? Alle, wat is...

Jelle: Nou, ik wil kijken hoe die musea omgaan met het verleden van de Tweede Wereldoorlog. Nou

en wat je dus nu heel erg ziet is dat, Christophe het heel erg plaatst in hedendaagse tendensen. Het verleden gebruikt om tegen die polarisatie te gaan en het eigenlijk heel erg actualiseert en ik ben heel erg nieuwsgierig of dat dat in Nederland hetzelfde gebeurt. Ik ga ook met Dirk Mulder van Kamp Westerbork, het Nederlandse equivalent van Dossin zeg maar, praten, kijken of zij daar ook zo sterk mee bezig zijn.

Olga: Ja, maar dat is ook een tendens die je ook wel ziet ook bij al die musea, ook van die groep. Daar is men heel hard mee bezig he. Ik denk dat dat, dat iedereen ook, ik heb al verteld over dat participatieve idee, maar ook dat idee, van het actualiseren, alle, je moet het relevant maken voor vandaag en daar zijn heel veel musea wel mee bezig. Ook inderdaad In Flanders Fields Museum of museum Dr Guislain. Je moet het naar vandaag kunnen trekken om het relevant te maken. Dat is wel heel belangrijk. Natuurlijk bij, Dossin is een heel specifiek museum he. Dat wordt eigenlijk niet gefinancierd in ons cultureel erfgoed decreet. Dat zit heel apart. En zij heel expliciet ook de opdracht gekregen om bijvoorbeeld, zij zijn een museum echt voor Holocaust en ook mensenrechten. Dus dat is ook wel een verschil. Dus hun focus ligt ook niet uitsluitend op die Tweede Wereldoorlog. Het idee van mensenrechten en dat hedendaagse zitten ook heel hard ook in de missie die hen van de overheid is gegeven. Dus dat is wel heel erg belangrijk. Dus in die zin verschilt het wel, maar alle, het is wel een tendens die je overal ziet.

Jelle: Ja, zij kunnen natuurlijk heel erg die scheiding maken van we hebben de kazerne, dat is ons commemoratieve deel en aan de overkant daar doen we, hebben we het museum en daarin...

Olga: Ja. Ze hebben het memoriaal en dan hebben ze, maar ja, hij zal wel verteld hebben over heel hun politiewerking en zo he. Dat is ook een manier waarop zij dat dan eigenlijk proberen te actualiseren. Als je nog, ik weet niet of je Maarten Van Alstein, die naam jou iets zegt. Die werkt voor het Vlaams Vredesinstituut, hier in Brussel, en die is ook een heel belangrijk contactpersoon voor ons ook. Om mee af te toetsen. Omdat hij ook heel hard bezig is rond polarisering, wat betekent dat, enzovoort. Dus alle, als je nog iemand zou zoeken om te spreken over het thema, dan zou ik hem wel aanraden omdat hij ook een heel goed inzicht heeft in al die dingen en hij is ook heel, maar ook bij Kazerne Dossin, Vlaanderen is klein hè dus dat is ook zo iemand die daar tussen beweegt, zal ik maar zeggen.

Jelle: Ja, ik bedenk me net nog een vraag die misschien wel interessant is: Christophe heeft het ook in zijn context gehad over die meerstemmigheid en de radicale meerstemmigheid. En ook wel eens gezegd van ja, we zouden ook bijvoorbeeld een stem kunnen geven aan de 'fouten' in de oorlog die na de oorlog daar gevangen hebben gezeten. Denkt u dat dat museum daar een plaats voor kan zijn of dat ze daar nog niet klaar voor zijn?

Olga: Ja awel, maar daar zijn we ook heel hard mee bezig. Dat is een van de, dat is de andere kant, rond effectief die meerstemmigheid, dus ook op dat groot onderhoud in het najaar en ook in het septembernummer van ons tijdschrift komt een heel dossier ook trouwens over conflict en meerstemmigheid en dat gaat daar ook over. Een heel concreet voorbeeld is het archief voor het Vlaamse leven, ADVN, en die hebben een hele collectie negationistisch erfgoed, een heel concrete case, en zij worstelen daar nu effectief mee van oké, vanuit de idee van meerstemmigheid ja, wat moeten wij nu doen met dat archief? Dus kunnen wij dat tentoon..., natuurlijk je hebt daar heel recht gewoon ook de wetgeving hè. Bepaalde dingen, dat is gewoon verboden. Dus daarom is het eigenlijk wel handig, een wetgeving die zegt bepaalde dingen kan je niet publiek maken bijvoorbeeld. Maar toch als erfgoedwerking worstel je daar wel mee. Dat is hetzelfde hè, je hebt gemeenschappen, maar wie geef je een stem en wie niet, want dat is ook weer zo, musea die heel erg meerstemmigheid, iedereen ja we gaan dat doen, maar we hebben wel liefst alleen de stemmen die we willen horen en dat is echt een dilemma, dus in heel dit verhaal zit ook effectief het probleem van ethiek en moraliteit en dan bots je ook gewoon op grenzen en op. En dat moet je ook erkennen,

van wat wij nu allemaal moreel wenselijk vinden, allez, misschien binnen zoveel jaar denkt men wat heeft men toen gezegd en zo voort, dus je moet ook altijd wel weer bewust zijn van de tijd waarin je zit, dus alles wat wij nu doen zal anders zijn binnen 20-30 jaar en is ook anders hoe het 20 of 30 jaar geleden was en dat bewustzijn is heel belangrijk. Dat we niet in een soort van nieuw dogma gaan zitten van zagezegde meerstemmigheid, maar die het eigenlijk niet is. Dus, maar ja, dat is een issue.

Jelle: Je zou het ook niet moeten forceren, puur om

Olga: Maar ook bij dat agonisme is dat natuurlijk heel erg belangrijk hè. Want, trouwens, ik weet niet hoe dat zit in Nederland, maar bijvoorbeeld, je ziet dat bij ons in het maatschappelijk debat ook. De krant *De Standaard* die onlangs het Grote Gelijk organiseert, een heel groot debat met mensen uit de bevolking waar mensen echt samen zijn gezet met verschillende meningen om dat debat om hoe je kan je spreken met iemand die niet jouw mening deelt, omdat we allemaal geneigd zijn om ergens altijd mensen op te zoeken, ja, met wie we kunnen connecteren, het is lastig hè om met mensen te spreken die jou echt tegenspreken en dan van ja, hoe moet je daar dan mee omgaan? Maar bijvoorbeeld voor musea heel praktisch. Dat zal ook heel belangrijk zijn. Kijk, stel je voor, we gaan verder met die agonistische musea, dan ga je bijvoorbeeld in de organisatie weer, ik bekijk het dan heel praktisch, mensen moeten hebben die opgeleid zijn om hiermee om te gaan, die kunnen echt modereren, die dit soort van gesprekken aankunnen en die niet persoonlijk geraakt worden of die daar echt kunnen een gesprek over houden.

Jelle: Moet je bijna een psycholoog in je werking meenemen.

Olga: Ja of echt praat, echt psycholoog of toch bepaalde competenties hebben om moderatoren competenties hebben om dat te doen. Dat is niet evident. Dus ja, dus ik denk ook. Als we dit doordenken, verder doordenken en verder gaan dan het discours. Naar de praktijk. Gaan we ook moeten nadenken over zo'n dingen. Dan moet je er helemaal voor gaan denk ik. En dan niet alleen maar mooi zeggen van een agonistisch museum en dat is het dan, nee, dan moet het echt diep gaan.

Jelle: En hoe lang denkt u dat dat duurt?

Olga: Dat kan op zich snel gaan hè. Als stel je voor dat mensen echt zeggen oké wij willen dit nu echt gaan doen. En dan ga je, je hebt natuurlijk je budget, en dan kan je op een bepaald moment zeggen oké, wij gaan iemand aanwerven bijvoorbeeld. Heel concreet, die daar, heel specifiek voor dat ding. Die dat kan. En zo zou dat kunnen beginnen hè. Het kan ook zijn. Zo werkt het ook wel in Vlaanderen. Dus de musea, de erfgoedwereld, wij, werkt enigszins autonoom, maar je hebt altijd besturen en overheden die ook wel hun krachtlijnen uitzetten, wat zij inhoudelijk belangrijk vinden. Neem nu dat een volgende minister van cultuur zegt van oké, ik wil dat de erfgoedwereld echt inzet op echt dialoog, op hiermee omgaan, op het agonisme en ik maak daar geld voor vrij. Dus dan kan hij bijvoorbeeld, of zij, een soort van budgetlijn maken voor projecten die daar iets mee te maken. En zo kan een minister kan ook dingen stimuleren bijvoorbeeld. Probleem natuurlijk met het project is dat het tijdelijk is dus een project loopt af, maar dan zou bijvoorbeeld een museum kunnen zeggen oké wij gaan hier op verder. Zo van die dingen. Dus het zijn altijd heel veel wisselende krachten, dus sector zet iets in gang, een minister pikt het op of en zo voort. En ik denk dat dat ook wel de bedoeling is van die werkgroep hoor, van oké, hoe kunnen wij dit niet vrijblijvend houden. Hoe gaan wie hier op verder dat wij hier een verschil kunnen gaan maken?

Mail van Christophe Busch, 8 februari 2019.

Dag Jelle,

Hartelijk dank voor jouw feedback en scriptievoorstel. Kreeg ondertussen ook feedback van Dorien en dat blijkt dus allemaal geregeld.

Op vlak van jouw scriptievoorstel ziet dat er alvast heel goed uit.

Enkele eerste bedenkingen / aanvullingen

- Ik zou ook het concept van multi-perspectiviteit en enkele goede bronnen daarover gaan opzoeken en inlezen. Ik ben er zelf van overtuigd dat in het werken met difficult heritage in de toekomst radicale multi-perspectiviteit nodig zal zijn.

- Er zijn wel wat goed werken over ownership relaties bij kampen/memorialen edm. Die basiswerken zou je kunnen inspireren om dezelfde vragen te stelt over de Belgische casus. Laatste waardevolle hierover dat ik las was 'kamoen als betwist bezit'.

=> <https://www.bol.com/nl/p/kampen-als-betwist-bezit/9200000081576607/?country=BE> (ook met lichte koppeling naar de Belgische situatie

- kijk ook eens naar de reeksen "kinderen van collaboratie", kinderen van de kolonie van de VRT. Deze werden uitgezonden op canvas en zijn een waarlijke transitie (langs Vlaamse kant) in maatschappelijk representatie en perceptie. Ik heb een heel goed contact met de documentairemaker Geert Clerbout bij de VRT en gaan samenwerken met hen voor de reeks "kinderen van de Holocaust". Aangezien dit een waarlijke paradigmaverschuiving is in Vlaamse perceptie op vlak van lastig erfgoed / verleden is dit een zeer dankbare casus om de experts en documentairemakers en de openbare omroep in te bevragen naar doelstellingen, effecten edm. Blijkbaar heeft het team nu een prijs gewonnen voor de kinderen van de kolonie reeks en ze zouden de RTBF (Waalse openbare omroep) getrieerd hebben ome en Waalse versie van de reeks te maken. Welkom in het communautaire België ;-)).

Klinkt alvast allemaal goed. Spreek verder af met Dorien voor de stagedata, aanwezigheden edm.

Het lijkt me goed - mijn agenda kennende - dat wij een reeks va contactmomentenvastleggen tot aan de zomer, want anders stroomt mijn agenda vol.

goed weekend!!

Christophe

Mail van Marek Sengers, 7 juni 2019.

Wat ziet u als de belangrijkste functie van Nationaal Monument Kamp Vught? Is dit bijvoorbeeld de commemoratieve functie of de educatieve functie? Welke rol wilt u als museum/erfgoedkundige site innemen in de maatschappij?

Het een is niet los te zien van het andere en het zwaartepunt is in de loop van de jaren logischerwijs ook verschoven, maar stellen dat het één belangrijker is dan het andere zou niet juist zijn. Enkele decennia geleden – en bij de oprichting van NM Kamp Vught – had het 'herdenken' nog een belangrijkere focus. Niet raar aangezien er toen ook nog veel meer oud gevangenen en 1e generatie ooggetuigen waren. Voor die mensen en hun families en nabestaanden was de geschiedenis nog zo dicht bij dat het gedenken een belangrijke plaats innam. In de loop van de jaren is de educatieve component meer aandacht gaan krijgen. Ook omdat de nieuwe generaties verder weg staan van de oorlog, de ooggetuigen langzaam wegvallen en het dus belangrijker en noodzakelijker is om door middel van educatie deze verhalen en geschiedenis tastbaar te houden.

De rol van plekken en musea als deze is uniek. Op deze plekken, letterlijk op de grond waar scholieren en bezoekers staan, wordt haast tastbaar duidelijk wat de gevolgen van uitsluiting, terreur en vervolging, van haat en racisme en discriminatie, kunnen zijn. In het maatschappelijke en politieke klimaat zijn zij een plek van bewustwording en bezinning en kunnen zij zowel een waarschuwing als leermoment bieden. En tevens een podium waar debat en uitwisseling van ideeën mogelijk is.

Missie:

Nationaal Monument Kamp Vught wil een wezenlijke bijdrage leveren aan het morele bewustzijn in de samenleving door:

- de herinnering levend te houden aan concentratiekamp Vught en de lotgevallen van degenen die met deze plek (ook na de oorlog) verbonden raakten.
- duidelijk te maken wat de actuele betekenis is van deze materiële en immateriële getuigenissen en wat de verbinding is met de vraagstukken van deze tijd.

De plek waar dit alles zich voltrok, speelt daarbij een hoofdrol.

Herdenken is nadenken.

De expositie 'Als muren konden spreken' in Barak 1B besteedt aandacht aan de gelaagdheid van het verleden van het kamp. Heeft u hier ooit weerstand tegen gekregen vanuit de samenleving, bijvoorbeeld vanuit de Joodse gemeenschap? Wat is volgens u de reden dat Nationaal Monument Kamp Vught de gelaagdheid van de geschiedenis van het kamp wel kan bespreken terwijl bij andere musea, bijvoorbeeld Kazerne Dossin of Kamp Westerbork, de weerstand hiertegen te groot is?

Wij hebben geen enkele negatieve reactie gekregen uit welke hoek dan ook. Integendeel.

De reden is - denken wij - tweeledig:

- De geschiedenis van Kamp Vught is een gelaagde geschiedenis. Politieke gevangenen, Joden, verzetsstrijders, gijzelaars, Jehova's getuigen. Mannen, vrouwen, kinderen...allen zaten hier gevangen. Dat maakt het minder een verhaal dat door één groep of groep nabestaanden te 'claimen' valt.
- Belangrijker is denk ik nog, dat de expositie in Barak1b de verhalen vertelt zonder een oordeel te vellen. De expositie laat zien dat in verschillende periodes er verschillende groepen mensen onvrijwillig in Kamp Vught verbleven en tegen deels dezelfde zaken

aanliepen, zich op dezelfde wijze moed inspraken of dezelfde ervaringen hebben gedeeld. Maar er wordt niet gezegd dat de ervaring van de één hetzelfde is of kan zijn geweest, of dezelfde impact heeft gehad, of meer of minder erg is geweest.

Herinneringscentrum Kamp Westerbork kreeg kritiek voor de sponsorloop georganiseerd door Stichting Vluchteling. Heeft Nationaal Monument Kamp Vught ooit projecten georganiseerd die betrekking hebben op actuele thema's zoals de vluchtelingenproblematiek? Is hier toen ook kritiek opgekomen? Waarom of waarom niet? Wat doet Nationaal Monument Kamp Vught nog meer met betrekking tot actuele thema's? Zou Nationaal Monument Kamp Vught graag meer aan actualisatie willen doen, maar voelt het zich hierin beperkt door de commemoratieve functie die hiervoor geen ruimte laat?

Laten we vooropstellen dat de kritiek op onze collega's buitensporig werd door bedreigingen en dergelijke en dat vaak een zeer kleine groep een groot bereik krijgt, vaak door media aandacht en sensatiezucht.

Wij hebben in het verleden meermaals exposities gewijd aan actuele thema's, vluchtelingen en hedendaagse conflicten zowel door exposities als bijeenkomsten. Er is een langjarige samenwerking geweest met bijvoorbeeld Amnesty International. Wij hebben daar eigenlijk nooit vervelende of negatieve reacties op gehad. De verbinding tussen het heden en verleden zoeken is een van de kerntaken van NM Kamp Vught dus wij vinden het dan ook niet meer dan normaal. Vanzelfsprekend weten we dat er gevoeligheden zijn, maar zolang wij politieke statements uit de weg gaan zien wij geen reden om dat niet te doen. Een wandeling zoals bedacht in Westerbork zou dan ook, verwacht ik, geen probleem zijn. De commemoratieve functie van het museum is eerder een kracht dan een belemmering voor dit soort activiteiten.

Heeft Nationaal Monument Kamp Vught ooit iets willen organiseren of aan willen passen in de werking, maar hier vanaf gezien door kritiek vanuit de samenleving of door het gevoel te hebben dat de samenleving hier nog niet klaar voor was?

Nee. Een mooi voorbeeld is hierin de aanwezigheid van de Duitse Ambassadeur op onze 4 mei (Nederlandse dodenherdenking) die hier al sinds jaar en dag aanwezig is en een krans legt. In de rest van Nederland is er op plekken nog steeds weerstand tegen of staat het ter discussie; wij hebben dit 'gewoon' gedaan en zijn daar altijd open in geweest. Ook hier hebben wij geen negatieve reacties op gekregen.

In België bestaat er een museumoverleg van musea die beladen thema's bespreken. Kazerne Dossin maakt daar deel van uit. Andere musea die hierin zitten zijn het Red Starline Museum in Antwerpen, het museum Dr Guislain in Gent en het In Flanders Fields Museum in Ieper. Dit overleg is er om ervaringen uit te wisselen, maar ook om gedeelde projecten op te zetten. Bestaat er in Nederland een overkoepeling voor musea met beladen thema's? Hoe ziet (globaal) de museale structuur van oorlogs- en Holocaustmusea er uit? Als er niet zo'n overkoepeling bestaat, zou er in Nederland behoefte zijn aan zo'n overkoepeling?

Sinds een aantal jaren is er de *Stichting Musea en Herinneringscentra 1940-1945* waarin 14 musea samenwerken, kennis uitwisselen, ervaringen delen en projecten opzetten. Om deze kern van 14 musea zit nog een cirkel van 'geassocieerde' leden. Dit vaak in nauw overleg met landelijke en regionale overheden en samenwerkingsverbanden, fondsen en andere belanghebbenden. Ook de educatoren en collectiemedewerkers hebben structurele en nauwe verbanden en overleggen met grote regelmaat met elkaar.

Heeft Nationaal Monument Kamp Vught veel contact met musea in andere landen? Is dit formeel of informeel? Als dit er niet is, is er volgens u behoefte aan een internationaal netwerk?

Contacten zijn er zeker – zowel formeel als informeel - maar er is geen sprake van intensief contact, zoals dat wel gebeurt op nationaal nivo. Dit heeft ook te maken met capaciteit en mogelijkheden. Daarnaast bestaat er geen grote behoefte bij ons om structureel internationaal af te stemmen en samen te werken. Waar nodig zoeken en vinden we elkaar, zoals nu ook weer in het kader van onze vernieuwing.

Hoe groot is de stem van de Molukse gemeenschap? Hebben zij zich als herinneringsgroep sterk gemaakt voor aandacht voor hen als groep met een bewoningsgeschiedenis in Vught en het creëren van een herinneringsplek? Hoe moet ik hun invloed zien?

In principe niet (sterk) aanwezig m.b.t het herinneringscentrum. Er bestond – en weer recent opgericht – heel lang het Moluks Historisch Museum waarin hun geschiedenis centraal staat. Zij hebben geen tot weinig inhoudelijke belangstelling voor de geschiedenis Kamp Vught – en dat bedoel ik niet negatief. Het maakt niet per se deel uit van hun geschiedenis en zij hebben er weinig persoonlijke band me, maar staan er tegelijkertijd ook niet onwelwillend tegenover. Zij kennen Kamp Vught meer als de plek van hun 'nieuwe thuis' en de periode daarna, er wordt door hen zelfs gerefereerd naar hun woonoord als 'Kamp Vught'.

Toen wij Barak 1b openden met daarin onder meer een deel 'Kamp Vught/Molukse' geschiedenis was het goed om te zien en merken dat daarmee ook die andere geschiedenissen een stukje van hen werden. Daarnaast werd door hen uiteraard toegejuicht dat hier aandacht besteed ging worden aan ook hun geschiedenis. We hebben dat zo zorgvuldig mogelijk gedaan. En ook zij hebben geen probleem gemaakt van het naast elkaar plaatsn van de verschillende ervaringen. Gezien Barak1b nog middenin het woonoord staat, levert het ook wel eens overlast voor ze op, maar ze gaan er heel positief mee om. Kortom, er wordt rekening gehouden met elkaar – we kennen elkaar en wonen/werken op (letterlijk) hetzelfde terrein maar het is niet zo dat de Molukse stem een invloed heeft op het herdenkingswezen van het museum – noch merken wij dat daar vanuit de Molukse gemeenschap sterke behoefte aan is. Het blijven daarin toch wat gescheiden werelden en culturen, en dat is prima.

Mail van Christel Tijen, 7 juni 2019.

Beste Jelle,

Ik zit nu in de trein, dus zal je mail schriftelijk beantwoorden. Mocht je nog behoefte hebben aan een mondelinge toelichting, laat het me weten.

Wat ziet u als de belangrijkste functie van Herinneringscentrum Kamp Westerbork? Is dit bijvoorbeeld de commemoratieve functie of de educatieve functie? Welke rol wilt u als Herinneringscentrum innemen in de maatschappij?

Dat is de combinatie van beide. In de dagelijkse praktijk ontvangen we 175.000 bezoekers per jaar, waaronder 35.000 scholieren, die overwegend geen familiegeschiedenis hebben die aan kamp Westerbork raakt. Voor hen hebben wij de educatieve functie om te vertellen over Joods leven voor WOII, het geleidelijke proces van uitsluiting tot moord, de reacties en rollen van slachtoffers, daders en omstanders en de wijze waarop 'Westerbork' werd en wordt herinnerd in de Nederlandse samenleving.

Tegelijkertijd organiseren we herdenkingen op 4 mei (Dodenherdenking) en 19 mei (Sinti en Roma) om door middel van rituelen invulling te geven aan de behoefte aan gezamenlijk herdenken en herinneren en hebben we een belangrijke functie in het beantwoorden van vragen van nabestaanden (deze vraag neemt jaarlijks nog steeds sterk toe) om op het niveau van de persoonlijke vervolgingsgeschiedenis antwoorden te kunnen geven.

In de bijlage vind je onze statuten, met de doelstellingen van het Herinneringscentrum.

Wat doen jullie met de gelaagde geschiedenis van Kamp Westerbork? Wordt er veel aandacht besteed aan bijvoorbeeld de geschiedenis van het kamp als interneringsplaats voor bewezen en vermeende collaborateurs? Zo nee, zou u deze geschiedenis graag meer terugzien in uw museale werking? Zo ja, sinds wanneer kent deze geschiedenis een plek in uw werking?

Wij proberen hier op verschillende manieren aandacht te besteden. In onze huidige basisexpositie uit 1999 is één vierde van de expositieruimte gewijd aan de na-oorlogse geschiedenis: interneringskamp, militair oefenterrein, opvangkamp voor gerepatrieerden en Moluks woonoord. In 2014 werd het Europees Erfgoedlabel aan het Herinneringscentrum toegekend op basis van de gelaagde geschiedenis van kamp Westerbork en de verbinding met grote thema's uit de Europese geschiedenis van de 20^e eeuw.

We verzorgen duo-rondleidingen, waarbij oud-bewoners van woonoord Schattenberg samen met rondleiders van het Herinneringscentrum een rondleiding geven waarin de periode 1939-1945 en 1951-1971 centraal staan.

Bij het Herinneringscentrum Kamp Westerbork is het Landelijk Steunpunt Gastsprekers WOII-Heden ondergebracht, die bemiddelen tussen het onderwijs en ooggetuigen van de Tweede Wereldoorlog. Daarbij geven gastsprekers die als Joods kind in de onderduik overleefden een gastles samen met kinderen van politiek 'foute' ouders.

In 2008 wijdde het Herinneringscentrum een tijdelijke tentoonstelling aan het interneringskamp Westerbork, omdat dat kamp 60 jaar tevoren werd gesloten. Tot aan de Nacht van de Vluchteling hebben we nog nooit zoveel negatieve reacties, opzeggingen van donateurschap en hatemail gekregen als naar aanleiding van deze tentoonstelling.

In essentie kwam het erop neer dat het voor veel nabestaanden van Joodse oorlogsslachtoffers niet te verteren was dat in het museum van kamp Westerbork stilgestaan werd bij de ervaringen van collaborateurs in het interneringskamp. In hun ogen mocht op de plek waar hun (groot)ouders

werden weggevoerd geen aandacht zijn voor (collaborateurs met) de daders. Daarnaast was er de associatie van NSB met verraad van Joden en vond men dat aandacht besteden aan het interneringskamp gelijk stond aan het vergelijken van leed tussen de slachtoffers van de Jodenvervolging en de geïnterneerden in de periode 1945-1948.

Wanneer je daarvoor belangstelling hebt, kun je deze reacties wel bij ons inzien.

Op dit moment bevindt het Herinneringscentrum zich in de fase van fondsenwerving voor een uitbreiding en vernieuwing van het museum. Ook in deze nieuwe expositie zal aandacht worden besteed aan de verschillende na-oorlogse bewoningsgeschiedenissen van kamp Westerbork, hoewel dit zeker tot kritiek zal leiden.

Heeft u het gevoel dat de commemoratieve functie van de site als herinnering aan de Jodenvervolging het behandelen van de gelaagde geschiedenis in de weg staat? Is er weerstand vanuit de Joodse gemeenschap tegen het bespreken van ook deze geschiedenis? Was dit ooit sterker of minder sterk? Hoe gaat u hiermee om?

Twintig jaar geleden was het aandacht besteden aan de gelaagde geschiedenis geen probleem. Langzamerhand en de laatste jaren steeds sterker worden alle activiteiten kritischer bekeken. Dit geldt expliciet voor de periode van interneringskamp (1945-1948) en voor verbinding met de actualiteit. Het wordt niet als problematisch ervaren om aandacht te besteden aan de periode dat Westerbork werd gebruikt als kazerne voor dienstplichtigen die naar Nederlands-Indië/Indonesië werden uitgezonden of de periode dat het een opvangkamp was voor gerepatrieerden en daarna Woonoord voor Molukkers.

Tot nu toe heeft het Herinneringscentrum altijd vastgehouden aan zijn eigen statuten, waarin is opgenomen dat er in museum en activiteiten aandacht wordt besteed aan de gelaagde geschiedenis van de plek en daarmee alle perioden, inclusief de interneringskampperiode.

Op kritiek wordt 1-op-1 gereageerd en niet door algemene persberichten of reacties op social media.

Het probleem is niet de gelaagde geschiedenis van de plek, maar de gevoelde nivellering, waarbij bij een deel van de gemeenschap de vrees bestaat dat de Holocaust inmiddels wordt gezien als slechts 'een onderdeel' van WO2, waarbij er geen duidelijk onderscheid is tussen goed en kwaad en "iedereen een beetje slachtoffer is". Binnen deze nivelleringsgedachte speelt ook het toegenomen gevoel van onveiligheid door het ervaren van antisemitisme.

Vanuit een deel van de 'achterban' is de vraag neergelegd of het Herinneringscentrum als een soort 'moreel geweten' wil gaan functioneren om bij discussies rondom herdenken/herinneren/nivelleren stelling te nemen en projecten, boeken en initiatieven de maat te nemen. Dit gaat het Herinneringscentrum niet doen.

Westerbork kreeg kritiek voor de sponsorloop georganiseerd door Stichting Vluchteling. Wat doet Herinneringscentrum Kamp Westerbork nog meer met betrekking tot actuele thema's. Zouden jullie graag meer aan actualisatie doen en voelen jullie je hierin belemmert door kritiek zoals naar aanleiding van de sponsorloop?

De enige verbinding die het Herinneringscentrum met de actualiteit maakt, is die met betrekking tot vluchtelingen. Ons standpunt is dat de periode als doorgangskamp en breder de Holocaust uniek en niet vergelijkbaar zijn met discriminatie of uitsluiting in het heden.

Voor de periode dat het kamp als vluchtelingenkamp in gebruik was, wordt wel een verbinding gemaakt met moderne vluchtelingenstromen vanuit het motto: vluchten is van alle tijden.

Het Herinneringscentrum is één van de Tweede Wereldoorlog-instellingen die in exposities en programmering juist geen expliciete verbinding met het heden aanbrengt.

Raad van Toezicht en Raad van Advies hebben aangegeven het huidige beleid op dit terrein te handhaven. De aanleiding voor het annuleren van de Nacht van de Vluchteling bij kamp Westerbork

was dan ook niet de kritiek op dit initiatief, maar de bedreigingen aan het adres van lopers en medewerkers van het Herinneringscentrum.

Bij een deel van de criticasters speelde met name ook mee dat de meeste vluchtelingen die op dit moment ontheemd zijn, moslims zijn. Binnen deze gedachte is de overtuiging dat moslims uit bijvoorbeeld Syrië antisemitische denkbeelden meenemen naar Nederland en dat het dus zeer ongepast is om op een plek als Westerbork aandacht te besteden aan moslim-vluchtelingen.

Het is dus niet zozeer de verbinding met actualiteit, als wel de verbinding met vluchtelingen anno 2019.

In België bestaat er een museumoverleg van musea die beladen thema's bespreken. Kazerne Dossin maakt daar deel van uit. Andere musea die hierin zitten zijn het Red Starline Museum in Antwerpen, het museum Dr Guislain in Gent en het In Flanders Fields Museum in Ieper. Dit overleg is er om ervaringen uit te wisselen, maar ook om gedeelde projecten op te zetten. Bestaat er in Nederland een overkoepeling voor musea met beladen thema's? Hoe ziet (globaal) de museale structuur van oorlogs- en Holocaustmusea er uit? Als er niet zo'n overkoepeling bestaat, zou er in Nederland behoefte zijn aan zo'n overkoepeling?

In Nederland bestaat de Stichting Musea en Herinneringscentra 40-45, waarin de 14 grootste oorlogs- en verzetsmusea en herinneringscentra verenigd zijn. Daarnaast heeft deze stichting geassocieerde leden.

In het Platform WOII zijn verschillende grote organisaties uit het veld WOII vertegenwoordigd. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei en de SMH zijn gezamenlijk aangewezen als trekkers van het domein educatie, zoals het Nationaal Comité dit ook doet voor herdenken en herinneren en het NIOD voor wetenschappelijk onderzoek.

Het betreft hier dus geen overkoepeling van beladen thema's, maar een specifieke samenwerking van musea op het terrein van WO2.

Heeft u veel contact met musea in andere landen? Is dit formeel of informeel? Als dit er niet is, is er volgens u behoefte aan een internationaal netwerk?

Het Herinneringscentrum heeft een informeel maar intensief contact met de musea van de voormalige kampen waarheen de gevangenen van kamp Westerbork werden gedeporteerd: Bergen-Belsen, Theresienstadt, Ravensbrück, Auschwitz, Sobibor. De contacten met de Kazerne Dossin zijn de afgelopen periode verdiept.

Binnen het netwerk van musea met het Europees Erfgoedlabel wordt in een formeler kader bijeengekomen, waarbij niet alle musea betrekking hebben op beladen thema's.

Tot zover even, mocht je meer informatie nodig hebben, laat het me weten.

Vriendelijke groeten,

Christel Tijen
coördinator educatie

Mail van Christel Tijen, 21 mei 2019.

Beste Jelle,

1) In de statuten lees ik het volgende:

De stichting stelt zich ten doel op en/of in de directe omgeving van het terrein van het voormalig kamp Westerbork informatie te verschaffen over de historische en actuele betekenis van dit kamp, alsmede historische en actuele thema's die daaraan verwant zijn, teneinde dit terrein een plaats te doen zijn van herinnering, herdenking en bezinning en voorts al hetgeen daarmee in de ruimste zin verband houdt.

Hieruit maak ik op dat het herinneringscentrum oog heeft voor meerdere actuele thema's. U legde in uw antwoorden al uit dat het herinneringscentrum alleen de verbinding met de actualiteit maakt met betrekking tot vluchtelingen. Ook zei u het Herinneringscentrum één van de Tweede Wereldoorlog-instellingen is die in exposities en programmering juist geen expliciete verbinding met het heden aanbrengt. Hoe moet ik dit precies lezen? Wordt er met 'actuele betekenis' en 'actuele thema's' in de statuten slechts gerefereerd aan het thema vluchtelingen?

Nee, wat ik bedoelde is dat we niet 1-op-1 de Holocaust vergelijken met oorlogen of vervolging in het heden. In het Oorlogsmuseum Rotterdam zie je in de entree bijvoorbeeld foto's van het gebombardeerde Rotterdam naast die van Aleppo. Dit soort vergelijkingen zouden wij niet maken.

Wat we wel doen is in exposities en programma's de verbinding leggen met mechanismes van uitsluiting, discriminatie, antisemitisme en onverschilligheid.

Niet met concrete voorbeelden uit het nieuws van 2019, maar aan de hand van de levensverhalen van mensen die in kamp Westerbork verbleven.

Door op microniveau de verschillende stadia van de Jodenvervolging te bespreken, kom je vanzelf met de deelnemers in gesprek over hoe dit zich in 40-45 afspeelde, en hoe deze mechanismen ook in onze samenleving een rol spelen.

Daarnaast heeft het Herinneringscentrum bijvoorbeeld een 'zusterband' met het Herinneringscentrum in Potocari, over de val van de enclave Srebrenica en besteden we hier in ons jaarprogramma geregeld aandacht aan. Niet om beide genociden te vergelijken, maar om aandacht te besteden aan de laatste genocide binnen Europa, waarbij Nederland bovendien intensief betrokken was.

2) Hoe groot is de stem van de Molukse gemeenschap? Hebben zij zich als herinneringsgroep sterk gemaakt voor aandacht voor hen als groep met een bewoningsgeschiedenis in Westerbork en het creëren van een herinneringsplek? Hoe moet ik hun invloed zien?

'De' Molukse gemeenschap bestaat niet. Wel zijn er verschillende groepen die betrokken zijn bij kamp Westerbork, maar onderling niet altijd dezelfde ideeën hebben. In samenwerking met een van deze groepen is op het terrein van kamp Westerbork het Molukse gedenkteken en informatiepaneel geplaatst.

In 2020 wordt het derde deel van het drieluik 'Aan de andere kant' gespeeld op het terrein van kamp Westerbork

De invloed kenmerkt zich dus niet door een formele structuur van een klankbordgroep of iets soortgelijks, maar in intensieve samenwerking rondom initiatieven die vanuit verschillende groepen in de gemeenschap komen.

3) Ik vind het interessant om Herinneringscentrum Kamp Westerbork te vergelijken met Nationaal Kamp Vught. In de tentoonstelling 'Als muren konden spreken' in Barak1B geeft Kamp Vught aandacht aan de gelaagde geschiedenis van het kamp. Aan een iedere bewoningsgeschiedenis wordt even grote aandacht besteed. Het lijkt erop dat zij hier veel makkelijker deze geschiedenissen kunnen bespreken. U kunt uiteraard niet namens Kamp Vught spreken, maar wat denkt u dat de reden ervan kan zijn dat zij, zonder grote rel, een dergelijke tentoonstelling gerealiseerd hebben?

Kamp Vught wordt niet gezien als lieu de memoire van de Joodse gemeenschap. Het is niet 'onze' plek, zoals Westerbork wel ervaren wordt.

Daarmee liggen ze niet onder een vergrootglas qua activiteiten of tentoonstellingen.

Het Nationaal Monument Kamp Vught is pas in de jaren negentig ontstaan en heeft zich met name in de eerste periode ook erg gericht op de verhalen van verzet en de verbinding met mensenrechten in het heden. De aandacht voor de 12.000 Joden in het kamp, die vrijwel allemaal via kamp Westerbork werden weggevoerd, was lange tijd gefocust op het Kindermonument en de Kinderherdenking.

Na de opening van Barak 1B zijn negatieve reacties uitgebleven, terwijl het ondenkbaar zou zijn dat het Herinneringscentrum Kamp Westerbork in een originele barak evenveel aandacht zou besteden aan interneringskamp en doorgangskamp.

Vught is echter voor 'de ' Joodse gemeenschap veel minder relevant, omdat men niet het 'eigenaarschap' van de plek voelt, er minder binding mee heeft en Vught een veel minder sterke symbolische waarde heeft als Westerbork.

Succes met de afronding van je onderzoek!

Vriendelijke groeten,

Christel Tijen